

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 811.161.1'373.42:168.522

Михайленко-Зото Олена Олександрівна

ДИСЕРТАЦІЯ

РОСІЙСЬКА ПАРОНІМІЯ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

035 Філологія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. О. Михайленко-Зото
(підпис здобувача)

Науковий керівник Степанов Євгеній Миколайович, доктор філологічних наук,
професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Михайленко-Зото Олена Олександрівна. Російська паронімія в лінгвокультурологічному аспекті. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2020. 220 с.

Актуальність наукового вивчення лінгвокультурологічної специфіки російської паронімії зумовлено потребою створення повноцінної антропоцентричної парадигми лексичної системи російської мови. Паронімія досі лише епізодично потрапляла у поле зору лінгвокультурології, бо дослідники намагалися кваліфікувати це явище тільки з об'єктивних позицій задля визначення постійних універсальних ознак, які б відрізняли пароніми від непаронімів. Насправді ж, паронімія – це лексична категорія, одиниці і способи функціонування якої поряд з об'єктивно виокремленими ознаками виявляють чимало особливостей суб'єктивного характеру, закономірних для цієї категорії і залежних від особистості продуцента і реципієнта, від мовленнєво-поведінкових ситуацій і тактик, мовленнєво-культурних сценаріїв, від лінгвокультурного фону лексичних одиниць, що входять у відносини паронімії.

Мета представленого дисертаційного дослідження – визначення лінгвокультурологічної своєрідності паронімії в російській мові. Досягненню цієї мети передувала низка **завдань**, що вирішує авторка дисертації: 1) вивчення теоретичних засад досліджуваної проблеми з метою уточнення сутнісної природи лексичної категорії паронімії і ступеня її взаємодії із суміжними лексичними категоріями: омонімією, синонімією, антонімією і полісемією; 2) аналіз типології паронімів у російському мовознавстві, в тому числі лінгвокультурологічного аспекту цієї типології; 3) визначення й систематизація лінгвокультурологічної своєрідності мовленнєво-поведінкових тактик (МПТ) і ситуацій (МПС) і мовленнєво-культурних сценаріїв (МКСц) ненавмисного і навмисного

використання паронімів; 4) виявлення причин функціонування й засобів вираження ненавмисної і навмисної паронімії в російському лінгвокультурному просторі.

Об'єкт вивчення – пароніми російської мови, представлені опозиціями паронімічних пар і / або ланцюжків. **Предмет** дослідження – лінгвокультурологічні закономірності та особливості паронімії як лексичної категорії і паронімічних опозицій як її виразників у російській мові. **Матеріал** відібрано зі словників, письмових і усних текстів різних стилів. Картотека становить понад 2000 паронімічних опозицій.

Наукова новизна отриманих у дисертації результатів полягає в тому, що в ній уперше представлено лінгвокультурологічні засади функціонування паронімів у російській мові. Паронімію визначено як лінгвокультурологічну категорію, що функціонує в російській мові у межах МПТ ненавмисної і навмисної паронімії. В основу диференціації систематизованих за функційною ознакою, з одного боку, МПТ паронімічної ненавмисної помилки і паронімічного ненавмисного уточнення думки, а з іншого, – МПТ трансформаційної параномазії, художнього використання паронімії і навчального впливу паронімії – покладена дихотомія праксіологічних понять ненавмисності / навмисності. У МПС, притаманних цим МПТ, реалізується прагмасемантика, зумовлена соціальною і національно-культурною специфікою МКСц (скриптів), які корелюють із відповідними структурними фреймами.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній на матеріалі російської мови розроблено лінгвокультурологічні засади лексичної категорії паронімії та способи функціонування одиниць, що її відображають і / або корелюють з нею. Вивчення лінгвокультурологічної своєрідності ненавмисної і навмисної паронімії за допомогою концепту «мовленнево-поведінкова тактика» вказує на способи вивчення лінгвокультурології не тільки від екстралінгвістичного до лінгвістичного, а й шляхом більш логічним: від мовної системи до її лінгвокультурної реалізації в соціумі.

Результати дослідження висвітлено у вступі, трьох розділах і висновках.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення російської паронімії» дано огляд історії вивчення паронімії і паронімів у російському мовознавстві, розглянуто різні підходи вчених до розуміння паронімії та суміжних з нею понять, обґрунтовано методологію лінгвокультурологічного дослідження паронімії. Як ключовий у дисертації обрано концепт мовленнєво-поведінкової тактики, який висунуто як центральний у лінгвокультурологічній концепції мовленнєво-поведінкових тактик Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова. Уточнено або заново розроблено дефініції концептуально важливих термінів *мовленнєвий акт, фрейм, мовленнєво-поведінкова тактика, мовленнєво-поведінкова ситуація, мовленнєво-культурний сценарій*.

Другий розділ «Ненавмисна паронімія в російському лінгвокультурному просторі» присвячено проблемі функціонування праксіологічно ненавмисної паронімії. Установлено, що вона виявляє дві МПТ: 1) ненавмисної паронімічної помилки і 2) паронімічного уточнення думки. Перша МПТ реалізується у МПС слухання, говоріння, читання й письма. У російському лінгвокультурному просторі МПС «Ненавмисна помилка говоріння» і «Ненавмисна помилка писання» зумовлені, здебільшого, МКСц, що виникли на базі фреймів нестачі знань мовного коду і автоматизму використання більш частішої одиниці паронімічної опозиції; МПС «Ненавмисна помилка слухання» зумовлена фреймами впливу акустичних перешкод і вимовних або / і слухових дефектів; МПС «Ненавмисна помилка читання» зумовлена фреймами нестачі освітлення, дефекту зору, подібності графічних ключів слів, нерозбірливості почерку. Список базових фреймів залежить від обставин реалізації МПС та МКСц. Універсальними для МПТ паронімічної ненавмисної помилки є фрейми: 1) нестійких / недостатніх знань мовного коду учасниками комунікації; 2) відмінностей у мовних картинах світу комунікантів; 3) асоціації з більш частими в мовленні або тематично ймовірнішими в умовах комунікації одиницями паронімічних пар. Взаємозв'язок видів мовленнєвої діяльності (МД) спричинює багатовимірні МПС із комплексною паронімічною помилкою, яка виявляється в різних видах МД одночасно або послідовно. Сприйняття задуму автора у спотвореному вигляді

зумовлює виникнення комунікативної фігури квіпрокво (qui pro quo) і несподівану реакцію реципієнта.

МПТ паронімічного уточнення думки реалізують у МПС, де вживання паронімічних слів в одному висловлюванні виправдано і не порушує мовних норм. В основі таких МПС, які, здебільшого, виникають у науковому й офіційно-діловому мовленні, коли в мові немає рівнозначного синоніма і вживання паронімів є неминучим, лежать меліоративні паронімічні опозиції з нейтральною конотацією, а паронімію спричинює називна функція слова як єдиного носія переданих значень. Вилучення ненавмисно використаних однокорневих паронімів з художнього або публіцистичного тексту, коли вони найбільш правильно передають думку автора і описувані явища, робить вислови менш точними.

Третій розділ «Навмисна паронімія в російському лінгвокультурному просторі» представляє результати вивчення проблеми функціонування паронімів у трьох МПТ навмисного їх використання: 1) трансформаційної парономазії; 2) художнього використання паронімії; 3) навчального впливу паронімії. Установлено ряд закономірностей щодо об'єкта і предмета дослідження. Обговорюється використання паронімічної мовної гри в МКСц і структурних фреймах комічного, жарта, іронії, сатири, глузування, образи, засудження, приниження, авантюри, обману та інших; уживання паронімічного оформлення мови в іносказанні, підкресленому зближенні слів, римунанні.

МПТ трансформаційної парономазії (паронімічної навмисної помилки) пізнавана завдяки різній лексичній дистрибуції трансформованого пароніму і його трансформу, її відрізняє від МПТ паронімічної ненавмисної помилки практиологія здійснюваної комунікації. Трансформаційну парономазію супроводжує навмисне маніпулювання мовним матеріалом, його викривлення у текстах, у тому числі прецедентних, які, зазвичай, відомі носіям російського лінгвокультурного коду. Сфери використання: художній, публіцистичний, розмовний стилі, навчальний підстиль наукового стилю і просторіччя. Найчастіше вживають в афоризмах, гуморесках, сатиричних мініатюрах, фейлетонах, анекдотах, у тому числі під час

естрадного виконання; у ЗМІ – в рекламних слоганах, заголовках газетних і журнальних статей, у постерах соціальних мереж. Навмисні паронімічні заміни висловлюють експресію завдяки парадоксальності, зумовленій явищем концептуальної інтеграції, тобто поєднанням у свідомості реципієнта дистрибутивно несумісних або навіть семантично взаємовиключних ознак.

МПТ художнього використання паронімії – засіб естетичного впливу на реципієнта. Цю МПТ реалізують у двох МПС: естетичного зближення паронімів і паронімічного римування. У МПТ художнього використання паронімії протиставлені конотативно забарвлені меліоративні пароніми; тут навмисне зближення подібних за звучанням слів не викривляє раніше створеного тексту, виконує функцію парономазії як художнього тропа і може супроводжуватися синонімією або антонімією. У МПС естетичного зближення паронімів парономазія – засіб смислового зближення в різних дискурсивних сферах лінгвокультурного простору, здебільшого, в художніх текстах поетичних і публіцистичних жанрів, у мовленнєвих жанрах малої форми: прислів'ях, приказках, афоризмах, глузуваннях, пародіях, частівках і под. Як римотворчий мовний засіб паронімія покращує звучання поетичного тексту. Автори нерідко подають римовані пароніми як оказіональні, ситуативні синоніми або антоніми. У МПТ художнього використання паронімії художньо-естетичної функції набуває тавтологія, навмисне зштовхування антонімічних паронімів експресивізує висловлювання. Вдале використання прийому естетичного зближення паронімів створює ефект витонченої і дотепної гри споріднених слів, робить більш опуклим зміст і підсилює художню естетику сприйняття висловлювання.

МПТ навчального впливу паронімії – один з навчальних прийомів методики викладання мови, що функціонує в російському лінгвокультурному просторі у двох мовленнєво-поведінкових ситуаціях: викладання російської мови як рідної та викладання російської мови як нерідної / іноземної. МКСц цих МПС розрізняються методикою і спрямованістю пізнавального впливу паронімів на учнів, а також рівнем володіння учнями російською мовою. Навчальний вплив паронімії зорієнтовано на використання однокореневих паронімів, його

визначають рівнем їх етимологічної і морфологічної близькості, фонетичного і графічного уподібнення, смисловим співвідношенням, наявністю / відсутністю синонімів для рівнозначної заміни, можливостями синтаксичної синонімії, типом і ступенем поширеності речення, в якому функціують пароніми, дистрибутивними і стилістичними особливостями кожного з них, стилістичними намірами автора. Паронімію як методичний прийом у викладанні російської мови як рідної вивчають у мовленнєво-культурному і/або художньо-стилістичному аспектах. Мовленнєво-культурний аспект представлено мовленнєво-культурними сценаріями боротьби з тавтологією, підбору лексичних і синтаксичних синонімів. Базові фрейми тут: розподібнення, помилка, виправлення, вибір, заміна, значення, дистрибуція. Художньо-стилістичний аспект представлено МКСц навчання художньо-естетичного та стилістичного використання паронімії в поезії і прозі, в усному мовленні і на письмі, розвитку почуття ритму і композиції. Базові фрейми: уподібнення, підбір, ритм, композиція, експресія, віршований розмір, смислова виразність, семантичне зближення. Застосування паронімії у викладанні російської мови як нерідної або іноземної спрямоване на засвоєння способів словотворення, придбання досвіду правильного розуміння паронімів у їх усному та письмовому сприйнятті, використовуючи графічний ключ, морфемний, словотвірний, семантичний, зіставний аналіз, на вміння користуватися термінологічним апаратом надбаних знань, у тому числі з майбутньої професії.

Результати дослідження можуть бути використані в подальших наукових розробках. Вони відкривають **перспективу** виявлення і вивчення в різних лінгвокультурах мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій, мовленнєво-культурних сценаріїв на підставі функціювання у мові лексичних, фонетичних, словотвірних, граматичних, стилістичних категорій.

Ключові слова: паронімія; паронім; паронімічна опозиція; лінгвокультурний простір; лексичний; семантичний; лінгвокультурологічний; мовленнєво-поведінкова тактика; мовленнєво-поведінкова ситуація; мовленнєво-культурний сценарій; когнітивний; комунікативний; асоціативний; ненавмисний; навмисний; помилка; мовна гра; синонімія; антонімія; омонімія; російська мова.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в наукових фахових виданнях України:

1. Михайленко-Зото Е. А. Некоторые средства выражения адмиративной модальности и способы её сохранения в переводе (на материале албанского и русского языков). *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2018. № 29. С. 127–132. DOI : 10.18524/2307-4558.2018.29.139373 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

2. Михайленко-Зото Е. А. Явление паронимии как исследовательская проблема. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2018. № 30. С. 55–62. DOI : 10.18524/2307-4558.2018.30.154337 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

3. Михайленко-Зото Е. А. Лингвокультурологические основы функционирования паронимов в русском языке. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2019. № 31. С. 38–44. DOI : 10.18524/2307-4558.2019.31.178524 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

4. Михайленко-Зото О. О. Принципы дифференциации паронимів у текстах різних стилів. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2019. № 32. С. 55–61. DOI : 10.18524/2307-4558.2019.32.187798 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

5. Михайленко-Зото Е. А. Преднамеренная паронимия в русской лингвокультуре. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія*. Харків, 2020. Вип. 87. С. 36–44. DOI : 10.26565/2227-1864-2020-87-06 (ISSN 2227-1864).

Публікації в колективних монографіях України:

6. Михайленко-Зото Е. А. Место паронимии в языковедческой парадигме. *Одеська лінгвістична школа : класичне і новітнє* : колективна монографія / за ред. Т. О. Ковалевської. Одеса : ПолиПринт, 2019. С. 72–81. (ISBN 978-966-2070-90-3).

7. Михайленко-Зото Е. А. Рече-поведенческие ситуации со сценариями непреднамеренной паронимической ошибки в русском лингвокультурном пространстве. *Одеська лінгвістична школа : кола реконструкцій* : колективна монографія / за ред. Т. Ю. Ковалевської. Одеса : ПолиПринт, 2020. С. 104–114. (ISBN 978-966-2070-90-3).

Публікації в інших наукових виданнях України:

8. Михайленко-Зото Е. А. Работа с учебником как системообразующий фактор овладения иностранными учащимися иноязычной речью. *Інновації та традиції умовній підготовці студентів: Матеріали міжнародного науково-практичного семінару*, 14 грудня 2017 р. Харків: ХНУБА, 2017. С.172–173. URL : <http://docplayer.net/72634370-Innovaciyi-ta-tradiciyi-u-movniy-pidgotovci-studentiv.html/>

9. Михайленко-Зото Е. А. Оптимизация подходов в изучении паронимов в текстах разных стилей. *Міжнаціональна комунікація – полілог культур (актуальні питання навчання іноземців): зб. наук. праць / за заг. ред. Л. В. Реві-Лєвшакової. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. С. 170–175. URL : http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/24891/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B9_final%20version.pdf/ (ISBN 978-617-689-324-0)*

10. Михайленко-Зото Е. А. Рече-поведенческие ситуации со сценариями преднамеренной паронимии в русском лингвокультурном пространстве. *Мова і культура : науковий журнал. Київ : ВД Дм. Бураго, 2020. Вип. 22. Т. VII (202). С. 397–406. URL : <https://burago.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/202.24.12.pdf/> (ISSN 2522-493X; 2522-4948).*

11. Михайленко-Зото Е. А. Рече-поведенческая тактика трансформационной паронимии. *Слов'янська філологія у сучасному світі : Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Слов'янські читання», 24–25 травня 2021 р. Одеса : Астропринт, 2021. С. 35–37.*

Публікації в наукових журналах Європейського Союзу:

12. Михайленко-Зото Е. Рече-поведенческие ситуации паронимической оговорки / обмолвки в русской лингвокультуре. *International independent scientific journal. Kraków, 2020. No. 20. Vol. 2. P. 52–55. URL : http://www.iis-journal.com/wp-content/uploads/2020/10/IISJ_20_2.pdf/ (ISSN 3547-2340).*

13. Михайленко-Зото Е. Непреднамеренная паронимия по причине ошибки в русском лингвокультурном пространстве. *Annali d'Italia : scientific journal. Florence, 2020. No. 12. Vol. 2. P. 67–71. URL : <http://www.itadiana.com/wp-content/uploads/2020/10/Annali-d%E2%80%99Italian-%E2%84%9612-2020-part-2.pdf/> (ISSN 3572-2436).*

SUMMARY

Mykhaylenko-Zoto Olena Oleksandrivna. Russian Paronymy in the Linguocultural Aspect. – The manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy Degree, specialty 035 Philology. Odessa I. I. Mechnikov National University. Odessa, 2020. 220 p.

The **relevance** of the scientific study of the linguoculturological specificity of Russian paronymy is due to the need to create a full-fledged anthropocentric paradigm of lexical system of the Russian language. Until now, paronymy has only occasionally got into the field of view of linguoculturology, since researchers tried to qualify this phenomenon only by objective positions to determine permanent universal signs that would distinguish paronyms from non-paronyms. In fact, paronymy is a lexical category, the units and methods of functioning of which, along with objectively distinguished characteristics, reveal many features of a subjective nature, conventional for this category and dependent on the personality of the producer and recipient, on speech-behavioral situations and tactics, speech-cultural scenarios, linguocultural background of lexical units included in paronymy relations.

The **purpose** of the presented thesis is to determine the linguoculturological originality of paronymy in the Russian language. Achievement of this goal was preceded by a number of **tasks** solved by the applicant: 1) studying the theoretical foundations of the problem in order to clarify the essential nature of the lexical category of paronymy and the level of its interaction with adjacent lexical categories: homonymy, synonymy, antonymy and polysemy; 2) analysis of the typology of paronyms in Russian studies, including the linguoculturological aspect of this typology; 3) designation and systematization of the linguoculturological originality of speech-behavioral tactics (SBT) and situations (SBS) and speech-cultural scenarios (SCS) of unintentional and intentional using of paronyms; 4) identifying the reasons for the functioning and means of expressing unintentional and intentional paronymy in the Russian linguocultural space.

The **object** of study is the paronyms of the Russian language, represented by the oppositions of paronymic pairs and / or chains. The **subject** of the research is linguoculturological patterns and features of paronymy as a lexical category and paronymic oppositions as its exponents in the Russian language. The studied **material** was selected from dictionaries, written and oral texts of different styles. The card index contains more than 2000 paronymic oppositions.

The **scientific novelty** of the results obtained in this study lies in the fact that for the first time linguoculturological foundations of the functioning of paronyms in Russian are presented in it. Paronymy is defined as a linguoculturological category that functions in the Russian language within the framework of SBTs of unintentional and intentional paronymy. The basis of differentiation of functionally systematized, on the one hand, SBTs of paronymic unintentional error and paronymic inadvertent clarification of thought, and on the other hand, SBTs of transformational paronomasia, artistic use of paronymy and teaching effect of paronymy, is based on the dichotomy of praxeological concepts of unintentionality // intentionality. In SBSs inherent in these SBTs, pragmasemantics is realized, due to the social and national-cultural specifics of SCSs (scripts), which correlate with the corresponding structural frames.

The **theoretical significance** of this thesis lies in the fact that, on the basis of the Russian language, the linguoculturological foundations of the lexical category of paronymy and the ways of functioning of the units that reflect it and / or correlate with it are developed. The study of the linguoculturological originality of unintentional and intentional paronymy using the concept of "speech-behavioral tactics" indicates ways of studying cultural linguistics not only from extralinguistic to linguistic, but also in a more logical way: from the lingual system to its linguocultural implementation in society.

The **results** of the study are presented in the introduction, three chapters and conclusion of the thesis. The first chapter "Theoretical and methodological foundations of the study of Russian paronymy" provides an overview of the history of the study of paronymy and paronyms in Russian linguistics, discusses various approaches of scholars to understanding paronymy and related concepts, substantiates

the methodology of linguoculturological research of paronymy. The key concept in the work is “speech-behavioral tactics”, which is also central in the linguoculturological theory of speech-behavioral tactics by Yevgeniy Vereshchagin and Vitaliy Kostomarov. The definitions of such conceptually important terms have been clarified or redeveloped: “speech act”, “frame”, “speech-behavioral tactics”, “speech-behavioral situation”, “speech-cultural scenario”.

The second chapter "Unintentional paronymy in the Russian linguocultural space" is devoted to the problem of the functioning of praxeologically unintentional paronymy, which, as we have established, manifests itself in two SBTs: 1) an unintentional paronymic error and 2) a paronymic clarification of thought. The first SBT is implemented in SBSs of listening, speaking, reading and writing. In the Russian linguocultural space, SBSs "Unintentional Speaking Error" and "Unintentional Writing Error" are mainly caused by SCSs, arising on the basis of frames of lack of the language code knowledge and the automatism of using a more frequent unit of paronymic opposition; SBS "Unintentional listening error" is caused by frames of the influence of acoustic interference and defects in pronunciation and / or hearing; SBS "Unintentional reading error" is caused by frames of lack of lighting, visual impairment, illegibility of handwriting, similarity of graphic word keys. The list of basic frames depends on the circumstances of the implementation of the SBS and SCS. Such frames are universal for the SBT of paronymic unintentional errors: 1) unstable / insufficient knowledge of the language code among communicants; 2) differences in their language pictures of the world; 3) associations with units of paronymic pairs that are more frequent in speech or thematically more probable in terms of communication. The interrelation of the types of speech activity (SA) determines the presence of multidimensional SBSs with a complex unintentional paronymic error, which manifests itself in various types of SA simultaneously or sequentially. Perception of the author's intention in a distorted form causes the emergence of a communicative figure of the *qui pro quo* and the recipient's unexpected reaction. SBT of paronymic clarification of thought is realized in SBSs, in which the use of paronyms in one statement is justified and does not violate

linguistic norms. Such SBSs, which occurs, as a rule, in scientific and official-business speech, when there is no equivalent synonym in the language and the use of paronyms is inevitable, are ameliorative paronymic oppositions of neutral connotation, and paronymy is due to the nominative function of the word as the only carrier of existing meanings. Removing from artistic or journalistic speech unintentionally used paronyms of the same root, which most correctly convey the author's ideas and events, makes statements less accurate.

The third chapter "Intentional paronymy in the Russian linguocultural space" presents the results of studying the problem of the paronyms' functioning in three SBTs of their intentional use: 1) transformational paronomasia; 2) artistic use of paronymy; 3) teaching effect of paronymy. A number of regularities have been established that relate to the object and subject of research. The use of paronymic language game in SCSs and structural frames of comic, joke, irony, satire, ridicule, insult, condemnation, humiliation, adventure, deception and others is discussed; the use of paronyms in allegory, in emphasized convergence of words, during rhyming.

The SBT of transformational paronomasia (paronymic intentional error) is recognizable by the different lexical distribution of the transformed paronym and its transformation. Praxeology of communication distinguishes this tactic from SBT of paronymic unintentional error. Transformational paronomasia is accompanied by intentional manipulation of lingual material, its distortion in texts, including precedent ones, which, as a rule, are known to connoisseurs of the Russian linguocultural code. Fields of application: artistic, journalistic, colloquial styles, educational substyle of scientific style, vernacular. Most often, this tactic is used in aphorisms, humoresques, satirical miniatures, feuilletons, anecdotes, including during their pop performance; in the media – in advertising slogans, headlines of newspaper and magazine articles, posters of social networks. Intentional paronymic substitutions convey expression due to the paradoxicality caused by the phenomenon of conceptual integration, that is, the combination of distributively incompatible or even semantically mutually exclusive features in the recipient's mind.

The SBT of artistic use of paronymy is a means of aesthetic impact on the recipient. This tactic is implemented in two SBS: aesthetic convergence of paronyms and paronymic rhyming. In SBT of artistic use of paronymy, connotatively colored ameliorative paronyms are contrasted; here the intentional convergence of words similar in sound does not distort the previously created text, performs the function of paronomasia as an artistic trope and can be accompanied by synonymy or antonymy. In the SBS of aesthetic convergence of paronyms, paronomasia is a means of semantic convergence in various discursive spheres of the linguocultural space, usually in poetic and journalistic texts, in small speech genres: proverbs, sayings, aphorisms, ridicules, parodies, ditties, etc. As a rhyming tool, paronymy improves the sound of a poetic text. Authors often present rhymed paronyms as occasional, situational synonyms or antonyms. In SBT of artistic use of paronymy, tautology acquires an artistic and aesthetic functions, the intentional collision of antonymous paronyms adds expression to the utterance. The successful use of the technique of aesthetic convergence of paronyms creates the effect of an elegant and witty play of related words, makes the content more significant and enhances the artistic aesthetics of the utterance perception.

The SBT of teaching effect of paronymy is one of the methodological approaches in language teaching, which is implemented in the Russian linguocultural space in two SBSs: in situations of teaching Russian as a native language and as a non-native / foreign language. SCSs of these SBSs differ in methodology and focus of the cognitive paronymy impact on students, as well as in the level of the students' Russian language proficiency. The teaching effect of paronymy is focused on the use of the same root paronyms and is determined by their etymological and morphological affinity, phonetic and graphic similarity, semantic relationship, the presence / absence of synonyms for equivalent replacement, the possibilities of syntactic synonymy, the type and size of the sentence in which paronyms function, their distributive stylistic features, author's stylistic intentions. Scholars and teachers study the speech-cultural and artistic-stylistic aspects of paronymy as a methodological technique in teaching Russian as a native language. The speech-

cultural aspect is represented by speech-cultural scenarios of tautology eradication, the selection of lexical and syntactic synonyms. In this case, the basic frames are: inconsistency, error, selection, replacement, meaning, distribution. The artistic and stylistic aspects are presented by the speech-cultural scenario of teaching the artistic, aesthetic and stylistic use of paronymy in poetry and prose, in oral speech and writing, the development of senses of rhythm and composition. At the same time, the basic frames are: assimilation, selection, rhythm, composition, expression, poetic size, semantic expressiveness, semantic convergence. The use of paronymy in teaching Russian as a non-native or foreign language is aimed at mastering the methods of word formation, gaining experience in the correct understanding of paronyms in their oral and written perception, using a graphic key, morphemic, word-formation, semantic, comparative analysis, as well as at the ability to use the terminological apparatus of acquired knowledge, including in the field of the future profession.

The research results can be used in further scholar developments. They open up the **prospect** of identifying and studying speech-behavioral tactics and situations, speech-cultural scenarios based on the functioning of lexical, as well as phonetic, derivational, grammatical, stylistic categories in various linguocultures.

Key words: paronymy; paronym; paronymic opposition; linguocultural; lexical; semantic; speech-behavioral tactics; speech-behavioral situation; speech-cultural scenario (script); linguocultural space; cognitive; communicative; associative; unintentional; intentional; error; language game; synonymy; antonymy; homonymy; the Russian language.

**LIST OF PhD-STUDENT PUBLICATIONS ABOUT THE THESIS:
in professional journals of category B, C, included into the international
scientometric database “Index Copernicus”**

1. Mykhaylenko-Zoto O. O. Some means of expressions of admirative modality and methods of its conservation in translation (based on Albanian and Russian languages). *Mova / Language*. Odessa : Astroprint, 2018. Vol. 29. Pp. 127–132.

2. Mykhaylenko-Zoto O. O. The phenomenon of paronymy as a research problem. *Mova / Language : scientific and theoretical journal of linguistics*. Odessa : Astroprint, 2018. Vol. 30. Pp. 55–62. DOI: 10.18524 / 2307-4558.2019.30.154337 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

3. Mykhaylenko-Zoto O. O. Linguocultural basis of the functioning of paronyms in the Russian language. *Mova / Language : scientific and theoretical journal of linguistics*. Odessa : Astroprint, 2019. Vol. 31. Pp. 38–44. DOI: 10.18524 / 2307-4558.2019.31.178524 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

4. Mykhaylenko-Zoto O. O. Principles of paronyms differentiation in texts of different styles. *Mova / Language : scientific and theoretical journal of linguistics*. Odessa : Astroprint, 2019. Vol. 32. Pp. 55–61. DOI: 10.18524 / 2307-4558.2019.32.187798 (ISSN 2307-4558; 2414-9489).

5. Mykhaylenko-Zoto O. Intentional paronymy in the Russian linguoculture. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*. Kharkiv, 2020. Vol. 87. Pp. 36–44. DOI : 10.26565/2227-1864-2020-87-06 (ISSN 2227-1864).

Certifying the approbation of thesis materials at scientific conferences, seminars

6. Mykhaylenko-Zoto O. O. Work based on the textbook as a system-forming factor for foreign students to master foreign speech. *Innovations and traditions in language training of students : Proceedings of the international scientific-practical seminar, December 14, 2017*. Kharkiv : Kharkiv National University of Construction and Architecture, 2017. Pp. 172–173.

7. Mykhaylenko-Zoto O. O. Place of paronymy in language research paradigm. *Odessa Linguistic School : Classical and New : Collective monograph / ed. T. Yu. Kovalevska*. Odessa : PolyPrint, 2019. Pp. 72–81. (ISBN 978-966-2070-90-3).

8. Mykhaylenko-Zoto O. O. Optimization of approaches in the study of paronyms in texts of different styles. *Interethnic communication as a polylogue of cultures (current issues of teaching foreigners) : Collection of sci. articles / ed. L. V. Reva-Levshakova*. Odessa : Odessa I. I. Mechnikov National Univ., 2019. Pp. 170–175. (ISBN 978-617-689-324-0).

9. Mykhaylenko-Zoto O. O. Speech-behavioral situations with scenarios of intentional paronymy in the Russian linguocultural space. *Language and Culture : scientific journal*. Kyiv : Dm. Burago Publishing house, 2020. Issue 22. Vol. VII (202). Pp. 405–414. (ISSN 2522-493X; 2522-4948).

10. Mykhaylenko-Zoto O. O. Speech-behavioral situations with scenarios of unintended paronymic error in Russian linguocultural space. *Odessa linguistic school : circles of reconstructions : collective monograph / ed. T. Yu. Kovalevska*. Odessa : PolyPrint, 2020. Pp. 104–114. (ISBN 978-966-2070-90-3).

11. Mykhaylenko-Zoto O. O. Speech-behavioral tactics of transformational paronymy. *Slavic philology in the modern world : Proceedings of the Ist International scientific-practical conference "Slavic readings", May 24-25, 2021*. Odessa : Astroprint, 2021. P. 35–37.

Scientific publications abroad:

12. Mykhaylenko-Zoto O. Speech-behavioral situations of paronymic slip of the tongue in the Russian linguoculture. *International independent scientific journal*. Kraków, 2020. No. 20. Vol. 2. P. 52–55. (ISSN 3547-2340).

13. Mykhaylenko-Zoto O. Unintentional paronymy due to an error in the Russian linguocultural space. *Annali d'Italia : scientific journal*. Florence, 2020. No. 12. Vol. 2. P. 67–71. (ISSN 3572-2436).

АННОТАЦИЯ

Михайленко-Зото Елена Александровна. Русская паронимия в лингвокультурологическом аспекте. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора философии по специальности 035 Филология. Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, 2020. 220 с.

Актуальность научного изучения лингвокультурологической специфики русской паронимии обусловлена необходимостью создания полноценной антропоцентрической парадигмы лексической системы русского языка. Паронимия до сих пор лишь эпизодически попадала в поле зрения лингвокультурологии, так как исследователи пытались квалифицировать это явление только по объективным позициям для определения постоянных универсальных признаков, которые отличали бы паронимы от непаронимов. На самом деле, паронимия – это лексическая категория, единицы и способы функционирования которой наряду с объективно выделенными признаками обнаруживают немало особенностей субъективного характера, закономерных для этой категории и зависимых от личности продуцента и реципиента, от речеповеденческих ситуаций и тактик, рече-культурных сценариев, лингвокультурного фона лексических единиц, входящих в отношения паронимии.

Цель представленного диссертационного исследования – определение лингвокультурологического своеобразия паронимии в русском языке. Достижению этой цели предшествовал ряд **задач**, решённых диссертанткой: 1) изучение теоретических основ исследуемой проблемы с целью уточнения сущностной природы лексической категории паронимии и степени её взаимодействия со смежными лексическими категориями: омонимией,

синонимией, антонимией и полисемией; 2) анализ типологии паронимов в русском языкознании, в том числе лингвокультурологического аспекта этой типологии; 3) определение и систематизация лингвокультурологического своеобразия рече-поведенческих тактик (РПТ) и ситуаций (РПС) и речес-культурных сценариев (РКС) непреднамеренного и преднамеренного использования паронимов; 4) выявление причин функционирования и средств выражения непреднамеренной и преднамеренной паронимии в русском лингвокультурном пространстве.

Объект изучения – паронимы русского языка, представленные оппозициями паронимических пар и / или цепочек. **Предмет** исследования – лингвокультурологические закономерности и особенности паронимии как лексической категории и паронимических оппозиций как её выразителей в русском языке. **Материал** был отобран из словарей, письменных и устных текстов разных стилей. Картотека составляет более 2000 паронимических оппозиций.

Научная новизна полученных в диссертации результатов заключается в том, что в ней впервые представлены лингвокультурологические основы функционирования паронимов в русском языке. Паронимия определена как лингвокультурологическая категория, функционирующая в русском языке в рамках РПТ непреднамеренной и преднамеренной паронимии. В основу дифференциации систематизированных по функциональному признаку, с одной стороны, РПТ паронимической непреднамеренной ошибки и паронимического непреднамеренного уточнения мысли, а с другой – РПТ трансформационной паронимии, художественного использования паронимии и обучающего воздействия паронимии – положена дихотомия прагматологических понятий непреднамеренности / преднамеренности. В РПС, присущих этим РПТ, реализуется прагмасемантика, обусловленная социальной и национально-культурной спецификой РКС (скриптов), которые коррелируют с соответствующими структурными фреймами.

Теоретическая значимость диссертации состоит в том, что в ней на материале русского языка разработаны лингвокультурологические основы лексической категории паронимии и способы функционирования единиц, которые её отражают и / или коррелируют с ней. Изучение лингвокультурологического своеобразия непреднамеренной и преднамеренной паронимии с помощью концепта «рече-поведенческая тактика» указывает на способы изучения лингвокультурологии не только от экстралингвистического к лингвистическому, но и путём более логичным: от языковой системы к её лингвокультурной реализации в социуме.

Результаты исследования изложены во введении, трёх главах и заключении. В первой главе «Теоретико-методологические основы изучения русской паронимии» дан обзор истории изучения паронимии и паронимов в русском языкознании, рассмотрены различные подходы учёных к пониманию паронимии и смежных с ней понятий, обоснована методология лингвокультурологического исследования паронимии. Ключевым в работе избран концепт «рече-поведенческая тактика», являющийся центральным и в лингвокультурологической концепции рече-поведенческих тактик Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова. Уточнены или заново разработаны дефиниции концептуально важных терминов: *речевой акт, фрейм, рече-поведенческая тактика, рече-поведенческая ситуация, рече-культурный сценарий*.

Второй раздел «Непреднамеренная паронимия в русском лингвокультурном пространстве» посвящён проблеме функционирования прагматологически непреднамеренной паронимии, которая, как мы установили, проявляется в двух РПТ: 1) непреднамеренной паронимической ошибки и 2) паронимического уточнения мысли. Первая РПТ реализуется в РПС слушания (аудирования), говорения, чтения и письма. В русском лингвокультурном пространстве РПС «Непреднамеренная ошибка говорения» и «Непреднамеренная ошибка письма» обусловлены, в основном, РКС, возникающими на базе фреймов недостатка знаний языкового кода и

автоматизма использования более частой единицы паронимической оппозиции; РПС «Непреднамеренная ошибка слушания» обусловлена фреймами влияния акустических помех и дефектов произношения или /и слуха; РПС «Непреднамеренная ошибка чтения» обусловлена фреймами недостатка освещения, дефекта зрения, неразборчивости почерка, сходства графических ключей слов. Список базовых фреймов зависит от обстоятельств реализации РПС и РКС. Универсальны для РПТ паронимической непреднамеренной ошибки фреймы: 1) неустойчивых / недостаточных знаний языкового кода у коммуникантов; 2) различий в их языковых картинах мира; 3) ассоциации с более частыми в речи или тематически более вероятными в условиях коммуникации единицами паронимических пар. Взаимосвязь видов речевой деятельности (РД) обуславливает наличие многомерных РПС с комплексной непреднамеренной паронимической ошибкой, которая проявляется в различных видах РД одновременно или последовательно. Восприятие замысла автора в искажённом виде вызывает возникновение коммуникативной фигуры квипрокво (*qui pro quo*) и неожиданную реакцию реципиента.

РПТ паронимического уточнения мысли реализуется в РПС, в которых употребление паронимов в одном высказывании оправдано и не нарушает языковых норм. В основе таких РПС, происходящих, как правило, в научной и официально-деловой речи, когда в языке нет равнозначного синонима и употребление паронимов неизбежно, лежат мелиоративные паронимические оппозиции нейтральной коннотации, а паронимия обусловлена номинативной функцией слова как единственного носителя переданных значений. Изъятие из художественной или публицистической речи непреднамеренно использованных однокоренных паронимов, которые наиболее правильно передают идеи автора и происходящие события, делает высказывания менее точными.

Третий раздел «Преднамеренная паронимия в русском лингвокультурном пространстве» представляет результаты изучения проблемы функционирования паронимов в виде трёх РПТ преднамеренного их использования: 1) трансформационной параномазии; 2) художественного использования

паронимии; 3) обучающего влияния паронимии. Установлен ряд закономерностей, которые касаются объекта и предмета исследования. Обсуждается использование паронимической языковой игры в РКС и структурных фреймах комического, шутки, иронии, сатиры, насмешки, оскорбления, осуждения, унижения, авантюры, обмана и других; употребление паронимов в иносказании, подчёркнутом сближении слов, при рифмовании.

РПТ трансформационной паронимии (паронимической преднамеренной ошибки) узнаваема по разной лексической дистрибуции трансформированного паронима и его трансформанта. Эту тактику отличает от РПТ паронимической непреднамеренной ошибки прагматология коммуникации. Трансформационную паронимию сопровождает намеренное манипулирование языковым материалом, его искажение в текстах, в том числе прецедентных, которые, как правило, известны носителям русского лингвокультурного кода. Области применения: художественный, публицистический, разговорный стили, учебный подстиль научного стиля, просторечие. Чаще всего данную тактику употребляют в афоризмах, юморесках, сатирических миниатюрах, фельетонах, анекдотах, в том числе во время их эстрадного исполнения; в СМИ – в рекламных слоганах, заголовках газетных и журнальных статей, постерах социальных сетей. Преднамеренные паронимические замены выражают экспрессию благодаря парадоксальности, вызванной явлением концептуальной интеграции, то есть сочетанием в сознании реципиента дистрибутивно несовместимых или даже семантически взаимоисключающих признаков.

РПТ художественного использования паронимии – средство эстетического воздействия на реципиента. Эта тактика реализуется в двух РПС: эстетического сближения паронимов и паронимического рифмования. В РПТ художественного использования паронимии противопоставлены коннотативно окрашенные мелиоративные паронимы; здесь намеренное сближение сходных по звучанию слов не искажает ранее созданного текста, выполняет функцию паронимии как художественного тропа и может сопровождаться синонимией или антонимией. В РПС эстетического сближения паронимов паронимия –

средство смыслового сближения в различных дискурсивных сферах лингвокультурного пространства, обычно – в поэтических и публицистических текстах, в речевых жанрах малой формы: пословицах, поговорках, афоризмах, насмешках, пародиях, частушках и под. Как рифмотворческое средство паронимия улучшает звучание поэтического текста. Авторы нередко подают рифмованные паронимы как окказиональные, ситуативные синонимы или антонимы. В РПТ художественного использования паронимии тавтология приобретает художественно-эстетическую функцию, намеренное сталкивание антонимичных паронимов прибавляет высказыванию экспрессии. Удачное использование приёма эстетического сближения паронимов создаёт эффект изящной и остроумной игры родственных слов, делает более выпуклым содержание и усиливает художественную эстетику восприятия высказывания.

РПТ обучающего влияния паронимии – один из учебных приёмов методики преподавания языка, реализующийся в русском лингвокультурном пространстве в двух РПС: в ситуациях преподавания русского языка как родного и как неродного / иностранного. РКС этих РПС различаются методикой и направленностью познавательного влияния паронимов на учащихся, а также уровнем владения русским языком учащимися. Обучающее влияние паронимии ориентировано на использование однокоренных паронимов и определяется степенью их этимологической и морфологической близости, фонетической и графической уподобленности, смысловым соотношением, наличием / отсутствием синонимов для равнозначной замены, возможностями синтаксической синонимии, типом и степенью распространённости предложения, в котором функционируют паронимы, дистрибутивными и стилистическими особенностями каждого из них, стилистическими намерениями автора. Паронимию как методический приём в преподавании русского языка как родного изучают в рече-культурном и / или художественно-стилистическом аспектах. Рече-культурный аспект представлен рече-культурными сценариями борьбы с тавтологией, подбора лексических и синтаксических синонимов. Базовые фреймы здесь: расподобление, ошибка,

исправление, выбор, замена, значение, дистрибуция. Художественно-стилистический аспект представлен рече-культурным сценарием обучения художественно-эстетическому и стилистическому использованию паронимии в поэзии и прозе, в устной речи и на письме, развития чувства ритма и композиции. Базовые фреймы: уподобление, подбор, ритм, композиция, экспрессия, стихотворный размер, смысловая выразительность, семантическое сближение. Применение паронимии в преподавании русского языка как неродного или иностранного направлено на усвоение способов словообразования, приобретение опыта правильного понимания паронимов в их устном и письменном восприятии, используя графический ключ, морфемный, словообразовательный, семантический, сопоставительный анализ, на умение пользоваться терминологическим аппаратом приобретённых знаний, в том числе будущей профессии.

Результаты исследования могут быть использованы в дальнейших научных разработках. Они открывают **перспективу** выявления и изучения в различных лингвокультурах рече-поведенческих тактик и ситуаций, рече-культурных сценариев на основании функционирования в речи лексических, фонетических, словообразовательных, грамматических, стилистических категорий.

Ключевые слова: паронимия; пароним; паронимическая оппозиция; лингвокультурологический; лексический; семантический; рече-поведенческая тактика; рече-поведенческая ситуация; рече-культурный сценарий; лингвокультурное пространство; когнитивный; коммуникативный; ассоциативный; непреднамеренный; преднамеренный; ошибка; языковая игра; синонимия; антонимия; омонимия; русский язык.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	8
SUMMARY	10
LIST OF PhD-STUDENT PUBLICATIONS ABOUT THE THESIS	15
АННОТАЦІЯ	18
ЗМІСТ	25
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	27
ВСТУП.....	28
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ	
РОСІЙСЬКОЇ ПАРОНІМІЇ	42
1. 1. Історія вивчення паронімії та огляд лінгвістичних концепцій щодо обсягу та вмісту поняття «паронім»	42
1. 2. Омонімія, антонімія і синонімія як суміжні з паронімією лексичні категорії	58
1. 3. Різні підходи до типологізації паронімів	64
1. 4. Методологічні засади лінгвокультурологічного аспекту вивчення паронімії	75
Висновки до першого розділу	92
РОЗДІЛ II. НЕНАВМИСНА ПАРОНІМІЯ В РОСІЙСЬКОМУ	
ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ	98
2. 1. Мовленнево-поведінкова тактика паронімічної ненавмисної помилки	98
2. 1. 1. Мовленнево-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки говоріння	99
2. 1. 2. МПС паронімічної ненавмисної помилки слухання	107
2. 1. 3. МПС паронімічної ненавмисної помилки письма	114
2. 1. 4. МПС паронімічної ненавмисної помилки читання	120
2. 2. Мовленнево-поведінкова тактика паронімічного уточнення думки ...	127
Висновки до другого розділу	133

РОЗДІЛ III. НАВМИСНА ПАРОНІМІЯ В РОСІЙСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ	137
3. 1. Парономазія як навмисна паронімія і засіб мовної гри	138
3.2. Мовленнєво-поведінкова тактика трансформаційної парономазії	148
3. 3. Мовленнєво-поведінкова тактика художнього використання паронімії	161
3. 3. 1. Мовленнєво-поведінкова ситуація естетичного зближення паронімів	162
3. 3. 2. Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічного римування	168
3. 4. Мовленнєво-поведінкова тактика навчального впливу паронімії	174
3. 4. 1. Мовленнєво-поведінкова ситуація застосування паронімії у навчанні російської мови як рідної	175
3. 4. 2. Мовленнєво-поведінкова ситуація застосування паронімії у навчанні російської мови як нерідної та іноземної	179
Висновки до третього розділу	184
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КПС – комунікативно-прагматична ситуація

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь

МД – мовленнєва діяльність

МКС – мовна картина світу

МКСц – мовленнєво-культурний сценарій

МПС – мовленнєво-поведінкова ситуація

МПТ – мовленнєво-поведінкова тактика

НКРЯ – Национальный корпус русского языка

РМІ – російська мова як іноземна

ВСТУП

Хрестоматійними стали слова Р. М. Фрумкіної про те, що наприкінці ХХ століття «відкрився свого роду глухий кут: виявилось, що в науці про людину немає місця головному, що створило людину та її інтелект – культурі» [254, с. 104]. Сучасний етап лінгвістичних досліджень має на меті вихід з цього глухого кута за допомогою залучення методики антропоцентризму й пошуку нових наукових напрямів, один із яких – лінгвокультурологія. Проблеми мови та культури висунуто в центр сучасного мовознавства. Ще в кінці 1990-х років найбільш ємко це завдання охарактеризували В. М. Телія і В. І. Постовалова. За влучним висновком В. М. Телія, лінгвокультурологія як наука має бути зорієнтована на культурний фактор у мові і на мовний чинник в людині [237, с. 222]. В. І. Постовалова так висловила сутність досліджуваних цією новою наукою питань: «участь мови у створенні духовної культури і участь духовної культури у формуванні мови» [200, с. 26]. Виходячи з вищесказаного, **актуальність** наукового вивчення лінгвокультурологічних закономірностей утворення та функціонування російських паронімів викликана потребою створення повноцінної антропоцентричної парадигми лексичної системи російської мови. Повні знання про лексичну систему мови, правильне і вільне володіння її категоріями й одиницями забезпечує точність позначення понять і викладу думок мовною культурною особистістю.

Причина, за якої **паронімія** досі лише епізодично потрапляла в поле зору лінгвокультурології, полягає в тому, що дослідники намагаються кваліфікувати це явище лише з об'єктивних позицій і встановити постійні універсальні ознаки, які відрізняли б пароніми від непаронімів. Насправді ж, паронімія – це лексична категорія, одиниці і способи функціонування якої поряд з ознаками, що об'єктивно виділяються, виявляють чимало особливостей суб'єктивного характеру, закономірних для цієї категорії і залежних від особистості як продуцента, так і реципієнта, від мовленнєво-поведінкових ситуацій і тактик, мовленнєво-культурних сценаріїв, від лінгвокультурного фону лексичних

одиниць, що входять у відносини паронімії. Досі триває активна розробка наукового апарату лінгвокультурології, неодмінно розширюється коло одиниць і уточнюється предмет її дослідження.

Так, С. Г. Воркачов одиницями лінгвокультурології вважає концепт, мовну особистість і картину світу [55]. У ролі базової одиниці вчений висуває лінгвокультурний концепт, зводячи його до поняття як сукупності істотних ознак предмета, «зануреного» в культуру і мову [56, с. 64].

В. А. Маслова має за орієнтири традиційні одиниці мови, виокремлюючи об'єкт і предмет лінгвокультурологічного дослідження. Об'єкт дослідження лінгвокультурології вона подає як взаємодію мови – транслятора культурної інформації, – культури з її установками і преференціями і людини, яка створює цю культуру, користуючись мовою. Місцем розташування цього об'єкта В. А. Маслова вважає зони перетину лінгвістики, культурології, етнографії та психолінгвістики. Предметом лінгвокультурології дослідниця називає «одиниці мови, які набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі і які узагальнюють результати власної людської свідомості – архетипової і прототипової, – зафіксовані в міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних і релігійних дискурсах, поетичних і прозових художніх текстах, фразеологізмах і метафорах, символах і пареміях (прислів'ях і приказках) тощо» [152, с. 36]. Таким чином, предметом вивчення лінгвокультурології можуть бути як загальнолюдські, так і регіонально й соціально зумовлені культурні феномени, що відображаються мовою.

О. І. Зинов'єва у 2016 році, досліджуючи проблему визначення одиниць вивчення лінгвокультурології, зазначає, що це є однією з головних методологічних проблем цієї науки на сучасному етапі її розвитку. Дослідниця виокремлює такі одиниці: *логоеністема, лінгвокультурема, концепт, лінгвокультурний концепт* [111, с. 36]. Вважаємо цей список далеко не повним. Уже сьогодні до нього можна додати такі одиниці як *прецедентний феномен, мем, мовленнєво-поведінкові ситуації, мовленнєво-культурні сценарії*. Поступово в лінгвокультурологічному аспекті досліджуються нові об'єкти.

Процедура досліджень нерідко вимагає розгляду нових одиниць, встановлення нових або залучення вже існуючих в інших дослідницьких парадигмах типів відносин. Одні терміни, які використовують в апаратах інших наук, поширюють на предмет дослідження лінгвокультурології; інші виникають і вдосконалюються у процесі розширення сфер їх застосування; треті, нові, народжуються з появою нових об'єктів дослідження лінгвокультурології. Наприклад, у новаторській дисертації А. В. Горушкіної, захищеної у 2019 році, використано, крім зазначених вище, терміни, суміжні з *лінгвокультуремою*: *культурема*, *архікультурема*, *лінгвоідеологема*, *лінгвокультурологема*, *національний соціокультурний стереотип*, *національно-культурна реалія*, *етнокультурний маркер мовної свідомості* та ін. [73, с. 9 та ін.]. Теоретичні інновації, що дають змогу вдосконалювати об'єкт і предмет дослідження лінгвокультурології, формують підхід, який дає підстави для внесення до переліку об'єктів лінгвокультурологічного дослідження паронімії з її системою паронімічних опозицій і для більш досконалої систематизації функцій паронімів.

Паронімія (від грец. *παρά* – близько і *ὄνομα* – ім'я) – явище часткової звукової подібності слів (**паронімів**) за умови їх повної або часткової семантичної відмінності [20]. Загальновизнаним є те, що проблема паронімії виникає як наслідок **навмисного зближення** або **ненавмисного змішування** паронімів у мовленні. Ситуації ненавмисного змішування паронімів зазвичай кваліфікуються як мовні помилки. Як дослідницьку проблему паронімію вивчають у теоретичному і прикладному аспектах. Сьогодні в розробці теорії паронімії склалися три погляди вчених на це явище і породжувані ним одиниці.

Програми вивчення російської мови в середніх навчальних закладах, здебільшого, передбачають розгляд тем, пов'язаних з однозначністю і багатозначністю лексичних одиниць, типами переносів значень, омонімією та синонімією слів. Явище ж паронімії зазвичай вивчають лише студенти філологічних спеціальностей у вищих навчальних закладах і педагогічних училищах / коледжах. У шкільних курсах деякі приклади паронімічних пар

розглядають на уроках культури мовлення з точки зору правильності контекстуального вживання і правопису (*греческий – грецький; зачем – за чем; здравица – здравница; обрывочный – обрывчатый; предоставитъ – представитъ; проглотитъ – поглотитъ; тоже – то же; хлебопашенный – хлебопашеский; ящер – ящур* та інші). Водночас, наш досвід викладацької роботи показує необхідність внесення паронімії до системи вивчення лексичних явищ російської мови нарівні з іншими лексичними явищами, згадуваними вище. Вивчення цього матеріалу є важливим і для носіїв російської мови як рідної, і для тих, хто вивчає її як іноземну.

Протягом останніх 50 років у російському мовознавстві до вивчення паронімії було залучено багато дослідників: К. А. Айсултанова [1], Л. Б. Алефіренко [2], О. П. Антипина [8; 9], Ю. А. Бельчиков [20; 21], Т. В. Веракша [39], О. В. Вишнякова [52; 53; 54], В. П. Григор'єв [77–80], О. М. Демидова [91–97], А. О. Євграфова [101; 102], Д. О. Іванова [113], С. С. Іванов [112], З. К. Ішкільдіна [116], М. П. Колесников [120–123], А. П. Критенко [131], І. М. Кузнєцова [140; 141], О. П. Мотіна [175], О. Д. Прокопчик [206], В. З. Санніков [215], Л. М. Федотова [251; 252], М. І. Фоміна [253], Н. О. Янко-Триницька [275] та інші.

Висунуті ними концепції суттєво відрізняються одна від одної. Деякі з них зведено до вузького, розширеного і широкого розуміння паронімії, інші беруть за основу якийсь із цих підходів.

У радянський період, в 1960–1970-і роки, у вітчизняному мовознавстві сформувалося розуміння паронімів як однокореневих слів, що входять у групу слів однієї частини мови (*лесной – лесистый, глава – голова, проблема – проблематика, хорошо – хорошенько, играть – заиграть – поиграть – наиграть* і под.). Такі слова у праці Аристотеля «Категорії» (грецьк. Κατηγορία) названо «відіменні» [11, т. 2, с. 53]. Аристотелев термін «відіменний» пов'язують також із однокореневими словами, а також із мотивуючим і похідним словами.

У деяких роботах розуміння паронімії є ще вужчим: паронімами вважаються лише такі однокореневі слова, які тотожні за граматичними (морфологічними) властивостями, мають співзвучні префікси і загальне місце наголосу, тобто виключають можливість метатонії всередині паронімічної опозиції (*досказáть* – *подсказáть*, *проéзд* – *приéзд* – *переéзд*, *прикрýтый* – *перекрýтый* – *неприкрýтый* і под.). Структурна подібність таких паронімів зумовлює їх відому смислову співвіднесеність.

Третя точка зору на природу паронімії кардинально відрізняється від перших двох: відповідно до неї руйнуються дериваційні, морфологічні, акцентуаційні обмеження, і можливість усвідомлюватися і сприйматися як пароніми отримують право подібні, але не тотожні за вимовою і написанням слова з однаковим і неоднаковим коренем; мають один або кілька коренів; належать до одного або різних словотворчих гнізд; що відносяться до однієї або різних частин мови; мають одномісний або різномісний наголос; каузовані мовними особливостями або ситуативним контекстом; засновані на схожості слів однієї мови (внутрішньомовні пароніми) або різних мов (міжмовні пароніми). Наприклад: *сказать* – *сказка* – *сказанный*; *тропинка* – *атропин*; *витамин* – *витолин*; *замечать* – *замечательный*; *воскресенье* – *воскресный* – *Воскресенский*; *забыть* – *забить*; *припев* – *перев*; *Женя* – *женить*; *малозначимый* – *малознакомый*; *безмысленный* – *бессмысленный*; *магнит* – *магнат*; *стратосфера* – *стратостат*; *госкомстат* – *госкомспорт* – *госкомспирт*; *из засады* – *из-за сада*; *выйти с теми* – *выйти из темы* і под.

У створенні лінгвокультурологічної концепції паронімії ми спираємося на концепцію національно-культурних мовленнєво-поведінкових тактик, запропоновану Є. М. Верещагіним і В. Г. Костомаровим у кінці ХХ – першому десятилітті ХХІ ст. [44; 46]; на деякі теоретичні розробки М. Д. Арутюнової і представників її школи в галузі вивчення універсальних термінів культури з текстів різних часів і народів [14]; на комплексні методики аналізу лінгвокультурологічних понять В. А. Маслової, що поєднують аналіз текстів з герменевтичних позицій із психосоціокультурними експериментами,

апаратом аналізу метафори, запропонованим Дж. Лакоффом і ін. [150–154]; на елементи методики лінгвокультурологічного аналізу, запропоновані В. М. Телія [237] та представниками її школи (*Lingua mentalis*) для вивчення фразеологізмів безпосередньо через суб'єкт мови і культури, з позиції внутрішнього спостерігача, який володіє культурною семантикою, оскільки в російській мові відсутній єдиний засіб створення паронімічної опозиції, а функційно-прагматичне навантаження паронімії неоднакове.

Відсутність єдиної загальноприйнятої точки зору на пароніми зумовило той факт, що до цього часу функції паронімів вивчено епізодично, не визначено особливостей конотативного впливу паронімії на сприйняття мови в різних ситуаціях її **випадкового, вимушеного** або **умисного** використання, **ступінь корисності** паронімів в одних комунікативних ситуаціях і **небажаності** в інших. У дисертації ми враховуємо різні точки зору вчених на паронімію і одиниці, які інтерпретують як пароніми / паронімічні пари, опозиції; проте дотримуємося найбільш широкого погляду в питанні паронімічного протиставлення певних слів. Наша практика викладання російської мови як нерідної (іноземної) свідчить про те, що ця точка зору найбільш прийнятна в методиці такого викладання, бо різні люди, маючи неоднаковий комунікативний досвід, по-різному «плутають» слова і бачать їх схожість в усному або письмовому мовленні.

У висвітленні питання про вивчення паронімії в її функційно-прагматичному аспекті (в художньому й розмовному мовленні, публіцистиці, фольклорі, рекламному дискурсі, в методиці навчання мови) ми спираємося, перш за все, на роботи Л. П. Ткаченко [241–244] про функціонування паронімічних опозицій як механізму стилістичної диференціації; О. М. Беляєвої, А. М. Варинської, О. Й. Голованової, О. М. Демидової, Н. М. Корнодудової, Т. О. Луковенко, Н. Д. Орлової [напр.: 23; 34; 70; 97; 146] про паронімію як механізм профілювання в науковому тексті; В. З. Саннікова, Є. М. Степанова [напр.: 214; 228] про паронімію як механізм лексичної деривації у професійних арго, жаргонах та інших функційних типах російської

мови; К. М. Боличевої, В. П. Григор'єва, Н. О. Кожевникової, З. Ю. Петрової, В. З. Саннікова [напр.: 29; 79; 80; 215] про паронімічні опозиції як художні тропи; О. І. Северської, Е. А. Шарапілової [напр.: 216; 217; 264] про паронімічні опозиції як показники індивідуального стилю в поезії, М. М. Верейтінової, Г. О. Клечковскої, Т. В. Крисенко, О. Д. Прокопчик, І. В. Рус-Брюшиніної Т. Є. Суханової та ін. [напр.: 40; 135; 206] – про паронімічне опозиціювання як методичний прийом засвоєння російської мови як рідної та нерідної. Слід зазначити, що всі дослідження, присвячені причинам виникнення і формам прояву, статусу, ролі та функціям паронімії в російській мові, способам утворення паронімічних опозицій певною мірою вказують на пароніми як об'єкт культури російської мови.

Різноманітність форм, мовленнєво-поведінкових ситуацій і мовленнєво-культурних сценаріїв використання в різних мовах [напр.: 8; 9; 30; 75; 112; 116; 140; 141; 206; 277; 279; 280 та ін.] вказують на те, що паронімія є фігурою мовних картин світу різних народів. Отже, в лінгвокультурологічній характеристиці паронімії потрібно виокремлювати явища мінімум двох шарів (кластерів): універсально-мовного та індивідуально-мовного.

Слід зазначити, що в західноєвропейській філологічній традиції рідко вживаються терміни *паронімія* (*paronymy*) і *паронім* (*paronym*), а на позначення паронімів у різних їх проявах часто послуговуються термінами *гетерофемія* (*heterophemy*) і *малапропізм* (*malapropism*). Однак дефініції цих термінів, представлені О. С. Ахмановою, обмежують коло паронімів, що відповідають зазначеним вимогам. *Гетерофемією* прийнято називати лише помилкове вживання слів, схожих за формою (вимовою або написанням) з іншими, що мають відмінне значення, а *малапропізмом* – викривлення слів і зворотів літературно-книжної мови малоосвіченою людиною [15, с. 98, 223].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота «Російська паронімія в лінгвокультурологічному аспекті» виконана в рамках двох державних бюджетних наукових тем: кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

«Функціонування одиниць російської мови в різних лінгвокультурних просторах» (2017–2020), державний реєстраційний номер 0116U000907; і кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження лексико-граматичних аспектів слов'янського мовного простору» (2021), державний реєстраційний номер 0116U005557. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 4 від 19.12.2017 р.).

Мета представленої дисертаційної роботи – встановити лінгвокультурологічну своєрідність паронімії в російській мові.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1) вивчити теоретичні засади досліджуваної проблеми для уточнення сутнісної природи лексичної категорії паронімії і ступеня взаємодії із суміжними лексичними категоріями: омонімією, синонімією, антонімією і полісемією;

2) проаналізувати динаміку становлення типології паронімів у російському мовознавстві та встановити особливості лінгвокультурологічного аспекту цієї типології;

3) визначити й систематизувати лінгвокультурологічну своєрідність мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій і мовленнєво-культурних сценаріїв ненавмисного і навмисного використання паронімів;

4) з'ясувати основні причини функціонування й засоби вираження ненавмисної і навмисної паронімії в російському лінгвокультурному просторі.

Об'єкт вивчення – пароніми російської мови, представлені опозиціями паронімічних пар і / або ланцюжків.

Предмет дослідження – лінгвокультурологічні закономірності та особливості паронімії як лексичної категорії і паронімічних опозицій як її виразників у російській мові.

Джерелами матеріалу дослідження слугують, у першу чергу, словники російських паронімів О. В. Вишнякової, В. П. Григор'єва, М. П. Колесникова,

Ю. А. Бельчикова і М. С. Панюшевої, Г. П. Снетової та О. Б. Власової, онлайн-словники паронімів російської мови [222; 223]. Використовувалися також словники труднощів, неправильного вживання слів, інші. Словники паронімів мають важливе значення у висвітленні результатів вивчення проблеми функціонування паронімічних опозицій для виявлення різних теоретичних позицій авторів. Значний доробок склали паронімічні опозиції, відібрані з письмових і усних текстів різних стилів. Усього до картотеки включено понад 2000 паронімічних пар і ланцюжків, вибраних зі словників і текстових фрагментів.

Методологічні засади дослідження – положення і процедури антропоцентричної наукової лінгвістичної парадигми в поєднанні з органічним використанням деяких підходів системно-структурної парадигми. Ми спираємося також на діалектичні положення про єдність структури і функції, загального та індивідуального, форми і змісту. Мета й завдання дослідження зумовили потребу застосування деяких принципів: 1) принципу експланаторності, який є провідним у вченні про загальний зв'язок фактів і явищ дійсності та полягає у прагненні не тільки описати факти мови, а й пояснити їх; 2) принципу функціоналізму, який постулює положення про те, що мовну структуру відбивають певні механізми комунікації, отже вона має бути поясненою їхнім прагматичним і праксіологічним призначенням; 3) принципу експансіонізму, що відображає процес розширення меж лінгвістики, вказуючи шляхи її зближення в гуманітарному розвитку з іншими науками. Застосовано елементи контрастивного підходу до вивчення мовного інваріанта і його мовних варіантів у вираженні семантичних і стилістичних відносин у комунікативному просторі, а також у методиці засвоєння російської мови учнями.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні поєднано методи *антропоцентричного* і *системно-структурного* підходів до вивчення мови. Використано як загальнонаукові, так і власне лінгвістичні методи і прийоми. Загальнонаукові методи: *аналіз і синтез; моделювання; кількісний метод;*

зіставлення; метод класифікації. Аналіз застосовується у відборі теоретичних положень, потрібних для обґрунтування висновків, і матеріалу дослідження в тезаурусах спеціалізованих словників паронімів, в усній і письмовій живій мові. Застосування методу моделювання сприяє встановленню способів виявлення паронімічних опозицій. Методи зіставлення, синтезу і класифікації допомагають узагальнювати дані про різноманітні типи паронімії з метою їх систематизації на підставі виявлених класифікаційних категорій та інших ознак. Кількісний метод використано у визначенні домінуючих і другорядних у тій чи іншій лінгвокультурній ситуації типів паронімів. Зіставлення і моделювання дають змогу оптимізувати засвоєння денотативних і конотативних відмінностей всередині паронімічних опозицій у процесі вивчення культури російського мовлення і російської мови як нерідної.

З макропарадигмальних методів у дослідженні домінує *комунікативно-прагматичний* метод, що поєднує принципи інтегративності *семіотичного* та *герменевтичного* методів, принципи *антропоцентричності*, *системоцентричності* і *функційності*. Використано також концепт *сценарію (скрипту)* як елемент *когнітивно-комунікативного* методу. За допомогою вказаних макропарадигмальних методів досліджено функції, значення, комунікативні цілі і наміри у використанні конкретних типів паронімів. Залученим у дослідження виявився також принцип інтегративності трьох базових лінгвістичних теорій [4, с. 19]: теорії *номінації*, теорії *референції* і теорії *мовних актів*.

Близькі до загальнонаукових використані в роботі такі міждисциплінарні методи соціально-гуманітарного пізнання як *спостереження* і *семіотичний* метод. Метод спостереження, як правило, виступає як допоміжний у відборі матеріалу для аналізу, а завдяки семіотичному методу виокремлено значущі для структурного і лінгвокультурологічного аналізу одиниці. Семіотичний метод діалектично взаємодіє із *герменевтичним* методом, який допомагає точно визначити

функційно-прагматичне та стилістичне навантаження паронімів у лінгвокультурній ситуації.

У межах лінгвокультурологічного методу, який кваліфіковано З. І. Комаровою як один з міждисциплінарних гібридних методів [124, с. 535–543], використано такі спеціальні лінгвістичні методи: *синхронічний* – для зіставлення одночасно існуючих паронімів як лінгвокультурних одиниць; *структурно-функційний* – для встановлення лінгвокультурної своєрідності кожного зі співставлених компонентів паронімічних опозицій; *типологічний* метод і методи *комбінаторно-семантичного* і *комунікативно-прагматичного* аналізу – для виявлення типологічної близькості компонентів різних паронімічних опозицій і вивчення типології моделювання в процесі паронімічного опозиціювання; *аналізу словникових дефініцій, трансформації* та *лінгвістичного експерименту* – для визначення відносин між паронімами одного ряду на фонологічному і морфологічному рівнях, а також *описовий (дескриптивний)* метод – для найбільш адекватного подання результатів дослідження; *компонентного* і *контекстологічного аналізу* – для більш точного опису змістовної структури паронімів, у тому числі їхніх лінгвокультурних конотацій.

Наукова новизна результатів, отриманих у дисертації, полягає в тому, що в ній уперше представлено лінгвокультурологічні засади і підстави функціонування паронімів у російській мові. Паронімію визначено як лінгвокультурологічну категорію, що функціонує в російській мові у межах мовленнєво-поведінкових тактик ненавмисної і навмисної паронімії. В основу диференціації систематизованих за функційною ознакою, з одного боку, МПТ паронімічної ненавмисної помилки і МПТ паронімічного ненавмисного уточнення думки, а з іншого, – МПТ трансформаційної паронімії, МПТ художньої паронімії і МПТ навчального впливу паронімії – покладена дихотомія праксіологічних понять ненавмисності / навмисності. Через низку мовленнєво-поведінкових ситуацій, притаманних цим тактикам, реалізується прагмасемантика, зумовлена соціальною і національно-культурною специфікою

мовленнєво-культурних сценаріїв (скриптів), які корелюють із відповідними структурними фреймами.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній на матеріалі російської мови розроблено лінгвокультурологічні засади паронімії та способи функціонування одиниць, що її відображають і / або корелюють з нею. Вивчення лінгвокультурологічної своєрідності ненавмисної і навмисної паронімії як мовленнєво-поведінкових тактик вказує на способи вивчення лінгвокультурології не тільки від екстралінгвістичного до лінгвістичного, що спостерігаємо в сучасній науці, а й шляхом більш логічним: від мовної системи до її лінгвокультурної реалізації в соціумі.

Практичне значення отриманих результатів детерміновано доцільністю їх використання у навчальній і навчально-методичній роботі (в процесі викладання нормативних теоретичних курсів «Лінгвокультурологія» (розділи «Мовленнєво-поведінкові тактики та ситуації», «Мовленнєво-культурні сценарії», «Лінгвокультурні особливості лексики»), «Сучасна російська мова» (розділи «Лексикологія», «Фразеологія», «Словотвір», «Морфологія», «Стилістика», «Орфографія», «Культура мовлення»), навчальних дисциплін «Комунікативна лінгвістика», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Риторика», «Лінгвістична семантика», «Когнітивна лінгвістика», «Віршування»), а також при розробці та впровадженні вибіркового дисциплін із досліджуваної тематики), у лексикографічній практиці й написанні монографій та інших наукових праць. Результати дослідження відкривають **перспективу** виявлення і вивчення в різних лінгвокультурах мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій, мовленнєво-культурних сценаріїв на підставі функціонування в мові лексичних, фонетичних, словотвірних, граматичних, стилістичних категорій.

Особистий внесок автора полягає в тому, що всі результати дослідження отримані самостійно. У дисертації відображено власні ідеї автора, що дало змогу вирішити поставлені завдання.

Апробація результатів дисертації, положень і висновків було здійснене у процесі навчання російської мови албанських студентів Тиранського

університету (Албанія, Тирана, 2016-2021), а також в одинадцяти доповідях: на Міжнародному науково-практичному семінарі «Інновації і традиції у мовній підготовці студентів» (Україна, Харків 2017), на Міжнародній науковій конференції «Мова в різних лінгвокультурних просторах» (Україна, Одеса, 2018), на II-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Лінгвістика XXI століття: здобутки і перспективи» (Україна, Херсон, 2019), на Міжнародному конгресі з тюркської філології та краєзнавства (Албанія, Тирана, 2019), на IV-ій Міжнародній науковій конференції «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (Україна, Одеса, 2019), на Шостих міжнародних наукових читаннях пам'яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка: до 90-річчя від дня народження (Україна, Одеса, 2019), на Міжнародній науковій конференції «Гуманітарний простір міста і регіону» (Україна, Одеса, 2019), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретичні і практичні проблеми мовної підготовки іноземців в аспекті міжнародної комунікації» (Україна, Одеса, 2019), на Всеукраїнській науковій конференції «Традиції і новаторство в лінгвістичній науці XXI століття» (Україна, Харків, 2020), на XXIII Міжнародній науковій конференції «Русистика і сучасність» (Польща, Жешув, 2020), на науковій конференції «Міжнародні слов'янські читання» (Україна, Одеса, 2021).

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження викладено в одинадцяти публікаціях, серед яких п'ять – у спеціалізованих виданнях, затверджених МОН України, у двох колективних монографіях, двох збірниках, виданих в Україні за підсумками наукових конференцій та двох зарубіжних журналах (ЄС). Шість публікацій розміщено в міжнародних науково-метричних журналах (чотири – в українських, дві – в журналах країн ЄС: Польщі та Італії).

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (282 позиції). Перед текстом представлені анотації українською, англійською та російською мовами, список публікацій здобувача, зміст і список умовних позначень, використаних у

дисертації. Повний обсяг роботи – 220 сторінок, основна частина дисертації становить 8,8 авт. арк. У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення російської паронімії» дано огляд історії вивчення паронімії і паронімів у російському мовознавстві, розглянуто різні підходи вчених до розуміння паронімії та суміжних з нею понять, представлено методологію й обґрунтовано методи дослідження паронімії в лінгвокультурологічному аспекті. У другому розділі «Ненавмисна паронімія в російському лінгвокультурному просторі» розглянуто проблеми особливостей функціонування в російському лінгвокультурному просторі МПТ ненавмисної паронімічної помилки і МПТ паронімічного уточнення думки, в тому числі у сценарії термінологічної обов'язковості. У третьому розділі «Навмисна паронімія в російському лінгвокультурному просторі» описано результати вивчення питання про функціонування паронімів у різних мовленнєво-поведінкових тактиках навмисного їх використання: МПТ трансформаційної паронімії; МПТ художньої паронімії; МПТ навчального впливу паронімії. Обговорюється використання паронімічної мовної гри в мовленнєво-культурних сценаріях і структурних фреймах комічного, жарта, іронії, сатири, глузування, образи, засудження, приниження, авантюри, обману та інших; паронімічного оформлення мови в іносказанні, підкресленому зближенні слів, римуванні.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ПАРОНІМІЇ

У першому розділі представлено огляд теоретичних напрямків в історії вивчення паронімії в російському мовознавстві, визначено підстави виявлення паронімів і способів утворення паронімічних опозицій. Отримані результати дадуть змогу правильно зрозуміти різні типи паронімії, врахувати формальний, змістовний і функційно-прагматичний аспекти прояву російської паронімії, розмежувати проблеми теоретичного й прикладного характеру, що стосуються паронімії, визначити напрямки лінгвокультурологічного аналізу паронімів. Об'єктом вивчення для першого розділу є концепції паронімії і її функціонування в російському мовознавстві, предметом дослідження – відмінності в підходах і методиці вивчення паронімії в русистиці, причини цих відмінностей.

1. 1. Історія вивчення паронімії та огляд лінгвістичних концепцій щодо обсягу і вмісту поняття «паронім»

Відомості про пароніми в російській мові вперше було вміщено до нормативних словників і словників неправильностей мови в I-ій пол. XIX ст. Одне з найбільш повних таких джерел – словник О. М. Греча «Справочное место русского слова: Четыреста пятьдесят поправок с руководством к употреблению буквы ять» (1839; 1843...) [76]. Пароніми тут подано як мовні труднощі; сам термін «паронім» не вжито. Тривалий час паронімію розглядали як явище «народної етимології» слів або як продукт інших мовних явищ.

Сучасні мовознавці стверджують, що до 1960-х років паронімію як самостійну лексичну категорію в російському мовознавстві окремо не вивчали [8, с. 12]. Визначення понять, що безпосередньо відображають явище паронімії, були представлені лише в енциклопедіях, довідниках і словниках.

Є думка, що вперше терміни «паронимия» і «паронимика» в російському мовознавстві були зафіксовані і піддані науковому тлумаченню в другій половині XIX століття в роботі «Объяснительный словарь иностранных слов» О. Д. Міхельсона (перше видання словника відбулося 1861 року). Однак дефініція цих термінів є неточною, бо вказує фактично на феномен омографії: «**Пароніміка, паронімія**, грец. *para* (біля, поруч) і *опута* (ім'я).

Вчення про утворення слів, а також значення слів, однакових за вимовою, але різних за правописом, за змістом» [173, с. 517]. Виданий І. Ф. Бурдоном у другій половині XIX ст. «Объяснительный словарь 30000 иностранных слов» містить такі дефініції: **пароніміка** – «наука про виробництво слів», а також «наука про однозвучні слова, різні за значенням і правописом»; **паронімічний** – «співзвучний, похідний, однорідний (про слова)»; **пароніми** – «однорідні, похідні одне від іншого слова»; **парономазія** – «вираз, у якому вживають два співзвучних слова, що мають різні значення» [32, с. 414].

Аналіз цих дефініцій свідчить про зміни в розумінні зазначених термінів за останні півтора століття. У словнику О. Д. Міхельсона ототожнено поняття пароніміки і паронімії, а розуміння їх обсягу змішується із сучасним розумінням омофонії. Цю неточність можна пояснити науковою нерозробленістю в ті часи самої паронімії й суміжних із нею явищ омонімії, синонімії, антонімії, багатозначності. У словнику І. Ф. Бурдона ми не знаходимо поняття «паронімія», яким сьогодні визначають відносини між паронімами як словами близькими, але такими, що не тотожні за рядом ознак. Мабуть, сама категорія відносин, яку лише в другій половині XX століття було представлено А. І. Уйомовим як обов'язковий елемент тріади «речі – властивості – відносини» [249], в лінгвістиці XIX століття тільки починала усвідомлюватися такою.

Поняття «пароніміка», «паронімічний» і «паронім» подають і трактують неоднозначно. Про це свідчить тлумачення прикметника «паронімічний» за допомогою трьох різних визначень: «однозвучний» сьогодні характеризує слова-омоніми, бо пароніми «співзвучні»; «похідний» зараз може

характеризувати більшість паронімів, але не всі, оскільки в широкому розумінні паронімії паронімічну пари можуть створювати як похідні, так і непохідні слова: *наливка* (від «наливать») // *набивка* (від «набивать»); *нос* (непохідне) // *нёс* (похідна словоформа в діяхронії: утворено від давньоруського дієприкметника колишнього часу *несль* шляхом усічення основи: суфікс -л- був опущений після падіння скороченого Ъ в абсолютному кінці слова); термін «однорідний» в сучасному мовознавстві характеризує один із синтаксичних типів відносин між членами речення, тому використання його стосовно паронімів нам видається некоректним. Тлумачення ж І. Ф. Бурдоном терміна «парономазія», з нашої точки зору, відповідає сучасному розумінню терміна «паронімія» і не дає обов'язкової в сучасному російському мовознавстві прагмастилістичної характеристики цього явища як каламбурного зближення співзвучних, але різних за змістом слів.

Інтерес до наукової систематизації паронімії виявляється в працях відомих мовознавців кінця XIX – середини XX століття: В. О. Богородицького, В. В. Виноградова, М. В. Крушевського, О. М. Пешковського, О. О. Потебні, Ф. П. Філіна, М. М. Шанського, Л. В. Щерби та ін. Так, В. О. Богородицький наприкінці XIX ст. вказував на потребу лінгвістичного вивчення живої мови на фактах мовних неправильностей: помилок говоріння, слуху, письма [25]. Серед різноманітних прикладів він наводив і випадки заміни потрібного слова його паронімами (*будет // будит; дрова // трава; гора // кора*). У цей же період М. В. Крушевський відзначав наявність у мові слів, які схожі одне на одне, але розрізняються фонетично і морфологічно [132, с. 97], а О. О. Потебня, говорячи про утворення співзвучних слів, звертав увагу на деякі пари слів типу *статок // станок, рыбий // рыбной* [202, с. 86]. В. К. Поржезинський, погоджуючись із М. В. Крушевським, підкреслив, що «наявні звукові варіанти одного й того ж слова можуть бути диференційовані за значенням» [199, с. 122].

На думку О. М. Пешковського, висловлену в 1930-і роки, пароніми – це слова подібні, але не тотожні за звуками (*предвидеть // провидеть*,

интеллигентный // интеллигентский, смешение // смещение і под.) [188, с. 243].

О. О. Реформатський вбачав наявність подібних значень у паронімів [208, с. 48].

Наприкінці 1960-х років з'являються довідкові видання, у яких особливу увагу приділяють паронімам. Першим досвідом створення словника паронімів можна вважати словник-довідник Ю. А. Бельчикова і М. С. Панюшевої «Трудные случаи употребления однокоренных слов русского языка» (1968). Потім М. П. Колесниковим було підготовлено й видано «Словарь паронимов русского языка» (1971), в якому понад 3 тисячі слів, що мають подібне звучання з однаковими та різними коренями і розосереджені в 1432 гніздах. У підручники лексикології російської мови для студентів-філологів додано розділ, присвячений теоретичному опису та практиці використання паронімів [253]. Питання теорії і практики використання паронімів глибоко досліджує в 1970-і – 1980-і роки О. В. Вишнякова; вона ж створює «Словарь паронимов русского языка» [напр.: 51–54].

Таким чином, з останньої третини ХХ ст. радянські лінгвісти вивчають паронімію як лексичну категорію, висуваючи принципи її відмінностей від суміжних лексичних категорій і явищ, вибудовуючи її типологію, систему різновидів і форм прояву, вивчаючи її функційно-прагматичне та лінгвокультурне навантаження. Проте, в російському мовознавстві досі немає єдиної думки про сутність паронімів, по-різному інтерпретують лексико-семантичні контакти у групах співзвучних слів, немає повного словника паронімів російської мови. Питання лінгвокультурологічного аспекту перебувають у стадії початкової розробки.

На межі II і III тисячоліть Т. В. Веракша відзначала, що однією з головних проблем паронімії є визначення сутності терміна «паронім» [39, с. 5]. Серед мовознавців немає єдності у розумінні сутнісного смислу паронімії і формованих нею паронімів. Погляди вчених на смислову сутність паронімів нерідко суперечливі, а іноді навіть протирічливі, проте зводяться до двох позицій.

У 1930–1970-і роки мовознавці, вивчаючи паронімію, акцентували увагу переважно на смисловій відмінності слів паронімічних пар [51; 68, с. 59–60; 120;

188; 210; 276 та ін.]. О. М. Пешковський вже в першій третині ХХ ст., представляючи широке розуміння паронімії, вважає, що методично правильніше акцентувати увагу на уроках російської мови як рідної слід на тих паронімах, які є синонімами: «Робота над паронімами (словами, подібними за звучанням, але не тотожними) має користь лише в тому випадку, коли вони є одночасно і синонімами. *Корову с короной* або *город с голодом* ніхто не змішає, а ось *предвидеть і провидеть, смешение і смещение, затемнение і затемнение* – це особливий вид ускладнених синонімів, причому утрудненість виходить саме зі звукової близькості» [188, с. 59]. Інтерпретація О. М. Пешковським поданих ним прикладів дає підстави вбачати значиму роль контексту в сприйнятті подібних слів як паронімів або у відсутності такого сприйняття.

І. Б. Голуб, будучи прихильницею вузького розуміння паронімії і не визнаючи паронімічних відносин між різнокореновими словами, співзвучність яких є випадковою (напр.: *мираж – вираж; вираж – витраж; дрель – трель; эскалатор – экскаватор*), виокремлює групи паронімів за ознаками способу і засобів утворення, семантичних і стилістичних відносин виключно на підставі відмінностей між одиницями паронімічних пар. **За способом і засобами утворення:** 1) пароніми, що розрізняються префіксами (*убежатъ // обежатъ*), суфіксами (*драматичный // драматический*) або 2) характером основи (похідні / непохідні: *груз // нагрузка; живот // животное*); **за висловлюваними семантичними відносинам:** 1) пароніми, що розрізняються тонкими значеннєвими відтінками (*желанный // желательный*) і 2) різко розрізняються за змістом (*дефектный // дефективный*); 3) пароніми відрізняються також за висловлюваними стилістичними відносинами (*работать* (загальноживане) // *сработать* (просторічне і спеціальне); *приказ* (офіційне) // *приказище* (просторічне)) [209, с. 55–58].

О. В. Вишнякова категорично стверджує, що для паронімії характерною рисою є семантична несумісність членів паронімічних опозицій: «Вивчаючи словниковий склад сучасної російської літературної мови, не можна не звернути уваги на існування значної кількості слів, які співзвучні, близькі за

коренем, але розрізняються семантично, тобто не здатні замінити одне одного в реченні без спотворення його сенсу» [53, с. 5].

З точки зору Л. Г. Яркової, справжні пароніми не мають жодного словникового значення, що збігаються. Л. Г. Яркова, яка досліджує лексичні категорії німецької мови, під паронімією розуміє «ставлення лексичних одиниць, що мають подібне (але не тотожне, як при омонімії) звучання і семантичні відмінності, що вступають у промові в несподіваний семантичний зв'язок, який спричинює помилкову взаємозаміну або каламбур» [276, с. 4].

У 1970-ті роки все частіше оприлюднювалися роботи, автори яких віддавали перевагу фіксації спільних рис між паронімами, **подібності їхніх значень**. Серед цих дослідників є прихильники як вузького, так і широкого підходів до розуміння й подання паронімії [12; 49; 118; 232; 134; 251 та ін.]. На нашу думку, така позиція стала домінувати в той період і домінує сьогодні з тієї причини, що саме в цей час розпочато серйозні розробки проблем методики викладання російської мови як іноземної. Подібність слів може заважати правильному засвоєнню мови, але може й допомагати в цьому процесі. Так, В. В. Виноградов вказує на можливість семантичного зближення співзвучних слів: «Формальна схожість співзвучних слів зумовлює їх смислове тяжіння, що відбивається на їхньому розумінні, на їх семантичних зв'язках» [48, с. 6]. Н. В. Крилова вважає, що семантичне зближення паронімів мотивовано наявністю близьких мовних форм, і заявляє, що пароніми представляють собою «семантичну контамінацію слів на ґрунті близькості мовних форм» [133, с. 15]. Це твердження можна інтерпретувати наступним чином: семантично зближуються пароніми, що мають одну або кілька однакових морфем, а також однакові звукосполучення в усному і буквосполучення в письмовому мовленні. Одне слово так би мовити «заражає» своїм значенням інше. Така контамінація може бути контекстуальною або виникати внаслідок часткового спільного значення паронімів [8, с. 28]. Вище, де було інтерпретовано погляди О. М. Пешковського щодо паронімів, ми згадували про значущість контексту для індивідуального сприйняття схожих слів як паронімів або непаронімів.

Серед учених, які акцентують увагу на ознаках подібності одиниць паронімічних пар, найбільш повне визначення паронімів наводить Ю. С. Степанов: «... За значенням такі слова лінгвістично визначені як семантичні варіанти одного й того ж або близькі синоніми, а за формою вони навіть ще ближче одне до одного, ніж деякі типи синонімів (*водный // водяной*). Такі відносини слів називаються паронімією, а слова, що утворюються в цих відносинах, – паронімами» [232, с. 34]. Учений висловлював припущення, що пароніми – це варіанти одного й того ж слова в діяхронії. Із таким твердженням можна погодитися лише частково, оскільки ця концепція обмежує функціонування головної ознаки паронімів, залишаючи значну частину слів із подібним звучанням поза увагою дослідників паронімії. Водночас, досліджуючи нерідну мову (англійську) Ю. С. Степанов знімає обмеження, стверджуючи, що схожість значень паронімів має загальний і невизначений характер. Як доказ учений наводить приклад низки англійських паронімів, об'єднаних початковою групою *sp~*, яка відповідає значенню 'випускати що-небудь ротом' і формує паронімічну опозицію: *spit, spew, speak, sputter* [232, с. 35].

Менш категорично обмежує подібності Л. Н. Федотова, вважаючи пароніми «ослабленими» омонімами, так як їх звучання не збігається повністю, але сенс не настільки різниться, щоб не мати спільних сем [252, с. 9]. Слідом за В. П. Григор'євим, який розуміє паронімію як «явище більш різнобічне, ніж те, яке мають на увазі визначення, які поширені в нашій літературі останніх років» [79, с. 264], Л. М. Федотова визначає пароніми як «слова, настільки схожі за звучанням (співзвучні), що за певних умов вони можуть зближуватися також за змістом» [252, с. 17].

Ю. А. Бельчиков в ЛЭС спробував зрівняти значимість ознак подібності та відмінності між паронімами. Саме рівноцінну роль відіграють обидві ці ознаки у формуванні специфіки паронімії як лексичної категорії: «Паронімія – явище часткової звукової подібності слів (паронімів) за умови їх семантичної відмінності (повної або часткової)» [20]. Н. О. Янко-Триницька запропонувала на цій підставі розмежувати **мовні пароніми**, для яких характерною є певна

семантична подібність, і **контекстні пароніми**, які семантично розрізняються і про які можна говорити «лише за умови зіткнення подібних слів в одному тексті» [275, с. 99]. Вона наводить приклад, що став класичним під час демонстрації контекстних паронімів: *Среди американских астронавтов Армстронг считался самым смелым и хладнокровным. Армстронг... Астронавт... Астрономия. Изобретательные репортёры, складывая и сравнивая созвучные, таящие поистине звёздное родство слова, искали истоки мужества первого землянина, шагнувшего по Луне* [275, с. 99].

Отже, наш аналіз наукової літератури, яка описує паронімію і суміжні з нею явища, свідчить про те, що дослідники мають різні точки зору щодо сутності й обсягу паронімії. Зазвичай це пояснюють складною природою самого явища і неможливістю описати паронімію з урахуванням лише одного (формального або семантичного) фактора, бо паронімія є результатом складної взаємодії формального, семантичного та функційного факторів. Співзвуччя слів, близькість їх фонетичного ладу відбивається на їхньому розумінні, на їх семантичних зв'язках, викликаючи тим самим семантичну контамінацію. При цьому пропонують шукати суть явища паронімії, перш за все, виходячи із семантичних і фонетичних зв'язків слів у мовній системі в процесі її функціонування в мовленні [8, с. 28].

Вважаємо, що **синкретизм чинників** виникнення та функціонування паронімії в мові та мовленні, різноманіття її форм безпосередньо пов'язані із соціо- та лінгвокультурною значимістю цього явища, яке сформувало самостійну лексичну категорію.

Паронімія (від грец. *παρά* – близько і *ὄνομα* – ім'я) – явище часткової звукової подібності слів (паронімів), які повністю або частково відмінні за своєю семантикою [20]. Загальновизнаним є те, що проблема паронімії виникає як наслідок **навмисного зближення** або **ненавмисного (випадкового) змішування** паронімів у мовленні. Ситуації ненавмисного змішування паронімів зазвичай кваліфікуються як мовні помилки.

М. М. Верейтінова в своєму дисертаційному дослідженні виокремила три основні напрями у трактуванні паронімії.

Прихильники **першого напрямку** (О. С. Ахманова, О. М. Гвоздєв, М. П. Колесников і деякі інші) відносять до паронімів усі співзвучні слова, визнаючи єдиним критерієм об'єднання їх у паронімічні пари можливість оказіонального змішування в мовленні [40, с. 8–9]. Отже, обмеження в об'єднанні слів і їхніх форм у паронімічні пари представлено цими вченими як суб'єктивне сприйняття людини. І якщо для однієї людини *классный* і *классический* є паронімами, то інша (наприклад, на підставі стилістичної різниці) не визнає їх паронімами. У разі такого підходу оказіонально сприйматися як пароніми можуть *классик* і *классон*, *Ваня* і *ванная*, *ограждать* і *награждать*, *соя* і *СОИ* (*Стратегическая оборонная инициатива*), *крыса* і *крыша*, *стол* і *стул*, *торжественный* і *божественный* і т. ін. Наш досвід викладання російської мови іноземцям свідчить про те, що часто методисти використовують засіб, який можна назвати **прийомом широкої паронімії**, підбираючи подібні групи слів: по-перше, для контрастної подачі схожих слів (зазвичай неоднокореневі слова однієї або різних частин мови зі схожими за звучанням коренями, напр.: *дом* – *том*, *купать* – *копать*, *тоже* – *туже* (от *тугой*), *знание* – *знамя*); по-друге, для закріплення однакових правил формозміни (однокореневі слова однієї частини мови з різними префіксами, напр.: *дать* – *отдать* – *поддать* – *раздать* – *передать* – *сдать* – *додать* – *передать* – *придать*; *давать* – *отдавать* – *поддавать* – *раздавать* – *передавать* – *сдавать* – *додавать* – *предавать* – *придавать* і подібні однокореневі ряди слів; різнокореневі слова, що мають однакові сукупності службових морфем після кореня: *торжество* – *божество* – *мужество* – *ханжество* і под.). У нас зібрано матеріал і розпочато підготовку навчального посібника, в якому буде запропоновано використання прийому широкої паронімії для засвоєння і закріплення граматичних, лексичних і фонетичних закономірностей російської мови.

У дослідженні казахстанських учених К. А. Айсултанової і Г. С. Шаріпової на чільне місце покладено з'ясування шляхів функціонування паронімії в мовленні. На їхню думку, до паронімів можна віднести весь комплекс явищ, пов'язаних зі звуковим зближенням слів, що призводить до їхньої помилкової взаємозаміни або до каламбуру.

Близькість форм породжує семантичну контамінацію співзвучних слів, унаслідок чого можна виокремити такі ознаки слів-паронімів:

- 1) формальна або фонетико-орфографічна подоба слів;
- 2) смислова відмінність компонентів паронімічної пари;
- 3) можливість помилкового вживання в мовленні людини;
- 4) цілеспрямована взаємозаміна в мовленні як наслідок паронімізації [1, с. 150].

Зазначене вище дає підстави вважати, що найбільш широке розуміння паронімії створює умови для дослідження психологічних і психофізіологічних засад сприйняття слів [281] як схожих або різних за звучанням, фоносемантичних досліджень, а також для розмежування випадків помилкової і навмисної підміни контекстуально правильного слова його паронімом, для визначення функційного та стилістичного навантаження паронімів. У кожній мові, в тому числі в російській, виникають лінгвокультурні підстави для здійснення як ненавмисних, так і навмисних помилок паронімічного слововживання.

Так, об'єктом дослідження низки сучасних дисертацій є звуковий символізм і паронімічна атракція (народна етимологія) в усних і письмових текстах різних жанрів як прийоми художньої виразності. Через особливості звукової символіки і паронімічної атракції в ідіостилі М. І. Цвєтаєвої Е. А. Шарапілова встановлює деякі закономірності прояву феномена паронімії в російській мові. Дослідниця стверджує, що носієм певного смислу звук стає тільки в структурі цілого. Взаємодіючи з іншими елементами тексту, звук (звукова організація в цілому) стає функційно значущим, беручи участь у здійсненні естетичного задуму тексту. «Цілеспрямованим засобом

вираження ... смислу» в цьому разі визнано фонему; також отримують розвиток асоціативні принципи оповідання [264, с. 141–142] і комунікації в цілому. У дисертації Е. А. Шарапілової є висновки про те, до яких наслідків призводить використання М. І. Цветаєвою асоціативної фоносемантики як художнього прийому авторського ідіостилу поетеси. З огляду на те, що дослідниця вказує на найширше розуміння паронімії, ми вважаємо, що деякі з цих висновків застосовно до вирішення питання про роль оказіонального сприйняття тієї чи іншої пари слів як паронімічної. Трансформуючи їх, ми схильні стверджувати, що оказіональне сприйняття тих чи інших слів як паронімів, по-перше, актуалізує відмінності в їх значеннях, навіть якщо іншим носіям мови дані слова представляються як синоніми або омоніми; по-друге, оживляє внутрішні форми цих слів; по-третє, сприяє визначенню шляхів реалізації мовних можливостей кожного форманта слів, що зіставляються, і слів у цілому. У цьому випадку неважливо, чи є пароніми однокореневими або різнокореневими, відносяться до однієї або різних частин мови. За наявності у слів різних коренів рішення про те, що вони є паронімами, приймається під впливом паронімічної атракції будь-якого різновиду: аугментативної, епентетичної, вокальної, метатетичної [79, с. 281–284], – приводить до їх контекстуального зближення. Паронімічні відносини між компонентами метафори і порівняння значно посилюють останні [264, с. 143–144]. Нам видається, що найуспішніше в російській поетичній лінгвокультурі вступають в паронімічні відносини слова, що римуються та розташовані в кінці рядка. У цьому випадку збігаються у звучанні компоненти, розташовані у фінальній частині слова.

Дослідженню парономазії, стилістичного прийому навмисного зближення в мовленні уподібнених за звучанням слів, лінгвісти традиційно приділяють багато уваги, оскільки практика використання парономазії доволі популярна серед журналістів, публіцистів, сатириків, у розмовному та художньому мовленні, в сленгу, жаргоні, арго. У дослідженні Є. М. Степанова [228] показано процес навмисної заміни слів їх паронімами, утвореними за

допомогою різних мовних засобів, у професійних аргі і жаргонах за різними соціально зумовленими причинами [228; 229; 231, с. 358–363]. Так, у МПС оцінювання посередніх професійних якостей *артиста* носії театрального жаргону нерідко використовують паронім *артюх* = «посередній артист»; спосіб утворення паронімічної пари *артист* // *артюх* – суфіксальний. Оказіональною паронімічною опозицією можна вважати слова *дурак* [дурáк] і *до-ре-мі-до-ре-до* [дорем'ідорéдо] в аргі музикантів (одне зі значень арготизму *до-ре-мі-до-ре-до* – «дурний, недалекий (про людину), дурень»). Тут позиційно і якісно збігаються перші і треті звуки, дзвінки тверді приголосні [д] і [р], а другі звуки схожі: ненаголошені лабіалізовані голосні заднього ряду [у] і [о].

Представники **другого напряму** в трактуванні феномена паронімії (М. С. Панюшева, Л. П. Крисін, Д. Е. Розенталь, М. О. Теленкова та деякі інші) головною об'єднавчою ознакою паронімічних лексичних груп вважають кореневу спорідненість слів. На їхню думку, в паронімічні відносини здатні вступати тільки однокореневі слова. Такий підхід у вивченні паронімії вимагає, в першу чергу, виявлення і дослідження словотворчих моделей слів, які сприймаються як пароніми, а також мовних і соціальних процесів, що породжують причини їх виникнення і зумовлюють як продуктивні, так і непродуктивні способи функціонування в російській мові [напр.: 21; 40; 79; 138; 216]. Такий підхід значно полегшує завдання лексикографічної кодифікації паронімів російської мови в процесі створення паронімічних словників і навчальних матеріалів для розвитку стилістичної грамотності та культури російського мовлення учнів щодо розпізнавання й адекватного використання паронімів, однак у такому випадку фонетичну ознаку визначення паронімів на практиці вихолощують і ставлять у підлегле становище від словотвірної ознаки.

Моделі паронімічних пар досліджено в російській мові вибірково. Частіше за інші можна спостерігати роботи, в яких описано результати вивчення словотворчих моделей субстантивних і ад'єктивних паронімів, а також фонологічних вокальних і консонантних моделей [напр.: 8; 9; 39; 94; 138].

Зазвичай моделі визначають шляхом протиставлення однокореневих слів зі схожим звучанням і виокремлення диференціюючих формантів. Наприклад, словотвірні моделі:

- іменники з фіналом *-ЦИЯ – -ТОР* : *дезинфекция – дезинфектор; дирекция – директор; классификация – классификатор; реакция – реактор* і под.;

- відмінювані форми якісних прикметників і якісні прислівники із суфіксами *-О / -Е*: *искренний – искренне; простой – просто; занимательный – занимательно* і под.;

- однокореневі слова однієї частини мови з різними префіксами або з префіксом і без нього (враховуємо як сучасний, так і історичний підхід до виокремлення префіксу): *внимательный – занимательный; принимать – поднимать; перекинуть – прикинуть; ушедший – шедший; занятие – снятие* і под.

Певним чином у межах вузького розуміння паронімії проаналізовано й узагальнено фонологічні моделі [8]:

- вокалічні чисті, утворені способом **субституції** (*e//u; e//y; e//o; a//y, u//я* і ін.), Напр.: *белеть – белить; мудреть – мудрить; охладеть // охладить; преходящий – приходящий; ящер – ящур; гремят – громят; страна – струна; крик – кряк* і под.;

- вокалічні чисті, утворені способом **додавання / стирання**, напр.: *представление // предоставление; подходящий // подходящий; идиом // идиома; каждый // каждый* і под.

- вокалічні змішані, утворені змішаним типом трансформацій, напр.: *довольствие // довольство* (субституція кінцевих фонем і додавання / стирання звуку); *борозда // борозды* (додавання *О = [ъ]*; субституція *o // a*; субституція *a // ы*); *стеклянный // стекольный* (субституція *[a] // [o]* і їх позиційна зміна) і под.

- консонантні чисті, утворені способом субституції, напр.: *дом // том* (*д//т*); *Сена // Сеня* (*н//н'*); *сталагмит // сталактит* (*зм''/кт'*); *телевизионник // телевизионщик* (*н''/щ'*) і под.;

- консонантні чисті, утворені способом додавання / стирання, напр.: *породить // породнить; обелить // отбелить; вдохнуть // вздохнуть; поиски //*

происки; преставиться // представиться; описка // отписка; сытый // сытний; чубатый // чубастый; языкатый // языкастый і под.;

- консонантні змішані, напр.: *высший // вышний* (додавання / стирання $C = [ш]$; стирання / додавання n'); *работник // рабочий* (субституція $n'//ч'$; $к//й$; додавання / стирання m) і под.;

- комбіновані, напр.: *снискать // сыскать* (додавання / стирання приголосного $[н']$; субституція голосних $и // ы$); *типический // типичный* (додавання / стирання приголосного $[н']$; субституція приголосних $ск'//н$; субституція голосних $и // ы$); *тесёмочный // тесёмчатый* (додавання / стирання голосного $O = [ь]$; стирання / додавання голосного $[a]$; субституція приголосних $н // т$); *фланелевый // фланельный* (додавання / стирання голосного $E = [ь]$; субституція приголосних $в // н$); *швейцар // швейцарец* (субституція приголосних $p // p'$; стирання / додавання голосного $E = [ь]$; стирання / додавання приголосного $[ц]$); *блистать // блестеть* (субституція голосних $и // e$; субституція приголосних $т // т' [ь]$; субституція $a // e$); *прилагать // приложить* (субституція голосних $a // o$; субституція приголосних $г // ж$; субституція голосних $a // и = [ы]$) і под.

Перелік паронімічних словотворчих моделей досить великий. Його вдосконалення важливо для вирішення методичних проблем в процесі викладання російської мови. Так, О. І. Голованова розробила методичні прийоми розмежування паронімів з однаковою морфологічною структурою в текстах наукового стилю типу *вариативность – вариантность – варьирование; гидронимный – гидронимический; антропонимия – антропонимика; дефинированность – дефинитивность; парцелляция – парцеллирование; контекстный – контекстуальный* і под. [70]. Найчастіше в паронімічні пари входять наукові терміни іншомовного походження, спеціальні слова, вживання яких в загальноживаній мові вельми обмежене. В останні роки намітилася прагматична тенденція вивчення особливостей функціонування паронімів, що мають те чи інше походження в певних терміносистемах. Наприклад, українська дослідниця Е. Н. Беляєва запропонувала систему засвоєння

студентами-медиками паронімічних термінів латинського походження. Підґрунтям її методики виступає прийом двомовного порівняльного вивчення такої термінології [23]. Наприклад, *зубной* = *dentalis* // *зубчатый* = *dentatus*; *cauterisatio* – *каутеризація* // *catheterisatio* – *катетеризація*; *dystopia* – *дистопія* // *dystrophia* – *дистрофія*; *ureteritis* – *уретерит* // *urethritis* – *уретрит* і под.

Прихильники **третього підходу** до розуміння паронімії, що підтримують точку зору О. В. Вишнякової, звужують коло паронімів, відносячи до них близькі, але не тотожні за звучанням слова одного кореня з наголосом на одному й тому ж складі, що відносяться до однієї частини мови і позначають різні поняття [52; 53]. Отже, вводяться семантичні, акцентні, етимологічні і морфологічні обмеження у визначенні слів, що зіставляються як пароніми. На думку М. М. Вереїтиної, такий вузький підхід є найбільш оптимальним з точки зору методики викладання російської мови як іноземної (нерідної) [40, с. 8–10], з чим ми не згодні, оскільки в цьому випадку знецінюється досить продуктивний методичний прийом паронімічного опозиціювання в процесі викладання російської мови як рідної та нерідної, по-перше, у зіставленні неоднокореневих паронімів (типу *божественный* // *торжественный*); по-друге, паронімів, що відносяться до різних частин мови (типу *свой* // *слои*); по-третє, паронімів з різним словесним наголосом (типу *простота́* // *простáта*; *пла́зменный* // *плазмóидный*).

Нерідко опертя на найбільш вузьке розуміння паронімії лежить в основі порівняльних досліджень паронімії із суміжними лексичними явищами [113]. Сама сутність терміна «паронімія» є неповною без співвіднесення його з омонімією, синонімією, антонімією і полісемією як суміжними з паронімією лексичними явищами. Більш детально це питання розглянемо в наступному параграфі (1.2).

Правила розмежування паронімів зафіксовано в наукових роботах з часів М. В. Ломоносова. Сьогодні найбільш повним і популярним виданням, у якому висвітлено правила такого розмежування, є «Довідник з правопису та

літературної правки для працівників друку» Д. Е. Розенталя, який перевидавався багато разів. Сучасні педагоги-практики зазвичай пов'язують використання паронімів замість потрібного слова з мовними помилками, зумовленими недостатніми знаннями людиною тонкощів семантичних структур схожих слів. Важливу роль у процесі формування таких знань і умінь правильного вживання схожих слів відводиться культурі мовлення ключових комунікаторів: колег по роботі, шкільних вчителів, дикторів телебачення і радіо, авторів літературних творів і газетних публікацій.

З огляду на все вищевикладене, ми у визначенні паронімів виходимо з дефініції паронімії, даної Ю. А. Бельчиковим в ЛЭС і наведеної вище, у вступі до дисертації. Отже, **пароніми** розглядаються нами як слова, що помилково або навмисно змішуються в мовленні, мають часткову звукову (в усному мовленні) і графічну (в письмовому мовленні) схожість, частково або повністю розрізняються семантично і відносяться до однієї або різних частин мови. Російські пароніми характеризуються системною або контекстною семантичною співвіднесеністю. Вважаємо, що семантичне зближення паронімів із самого початку різним лексичним значенням (наприклад: **СБУ** [езбеу] – **избушка**; **Тавріда** – **ставріда**) відбувається завдяки тому, що воно складається в процесі породження специфічних російських лінгвокультурних сценаріїв, прецедентних феноменів і мемів соціо- та лінгвокультурної специфіки у процесі функціонування паронімічних опозицій. Лінгвокультурна специфіка в цьому випадку нерозривна з цілою низкою **екстралінгвістичних факторів**: від елементарної не уважності людини, індивідуальних особливостей його слуху і / або мовлення до обов'язкового використання в науковому або офіційно-діловому дискурсі. У разі ж входження паронімів в одне словотвірне гніздо або їх схожість, зумовлені вживанням однакових службових і напівслужбових морфем (афіксів і афіксоїдів; наприклад: **знáние** // **сознание**; **статист** // **статистик**; **прижечь** // **перержечь**; **антидóза** // **антидот** і под.) функціює **власне лінгвістичний фактор** породження та використання паронімів, який можна виразити узагальнено як близькість лексичних значень. Підхід, у якому

паронімами слід вважати дві категорії слів, схожих у вимові й на письмі і випадково або навмисно включених у контекст: по-перше, мають словотвірну і змістовну спільність; по-друге, не мають словотвірної та змістовної спільності, – на наш погляд, відповідає сучасному рівню знань про паронімію і дозволяє найбільш повно розкрити її сутність і використовувати в мовній практиці.

1. 2. Омонімія, антонімія і синонімія як лексичні категорії, суміжні з паронімією

Пароніми як самостійні лексичні одиниці входять до складу лексико-семантичної системи мови, елементи якої, постійно взаємодіючи один з одним, у той же час закономірно пов'язані певними більш-менш стійкими відносинами [20; 52; 60; 64; 103]. Межі паронімії та суміжних семасіологічних явищ не завжди чіткі. Між ними є зони перетину, що зумовлено складним характером взаємовідносин смислового і формального планів мови.

Звукова подібність слів – один із визначальних факторів у розгляді суміжності омонімії і паронімії. Ще Шарль Баллі вказував на близькість паронімії та омонімії, визначаючи пароніми як псевдоомоніми [17, с. 193]. У середині ХХ ст. на близькість явищ **паронімії та омонімії** вказував О. М. Гвоздєв, підкреслюючи, що при омонімії є тотожність, а при паронімії – лише подібність у вимові [68, с. 59]. Як «різновид омофонів» класифікували пароніми у шкільних підручниках і посібниках 1960-х – 1970-х років. А. П. Критенко вважає, що «омонімія – це паронімія, наведена до свого абсолюту або – можна також вважати – до свого заперечення, коли звукова подібність двох або декількох слів перетворюється в повну їх тотожність» [131, с. 13]. В. П. Григор'єв визначає омонім як паронімічну межу і окремий випадок паронімів [78, с. 189]. Н. В. Крилова вважає, що «багато паронімів стають омофонами в мові носіїв мови часто під впливом діалектних особливостей вимови» [133, с. 44–45]. Одночасно з нею, наприкінці ХХ ст., Л. М. Федотова, вважаючи паронімами тільки слова одного кореня, називає їх «послабленими»

омонімами, оскільки їх звучання не збігається повністю, а смисл не різниться настільки, що нічим їх не об'єднує [252, с. 9]. На початку ХХІ ст. Л. П. Крисін, маючи іншу позицію в питанні про визначення паронімії, звертає увагу на те, що в умовах омонімії відбувається повний збіг форми при повній розбіжності семантики, оскільки омоніми – це слова, які не мають нічого спільного за смислом. Пароніми ж близькі до омонімів як слова різного семантичного плану, однак мають часткову подібність у мовному відношенні [136, с. 72]. Порівняйте: омоніми *перекупать* (перетримати в воді, купаючи) – *перекупать* (купувати те, що хотів купити інший); пароніми: *перекупать* // *перекусать*; *перекупать* // *перекупить* і под.

Паронімія і омонімія, за нашими спостереженнями, – лише зони паралельного функціонування. Це можна пояснити тим, що омонімія і паронімія розрізняються найбільш послідовно за ознакою повної або неповної формальної подібності слів: як фонетичної, так і графічної. Спірними можуть бути лише випадки неповної омонімії: омоформи, омофони і омографи. **Омоформи** (словоформи граматичних парадигм слів різних частин мови) збігаються і в усному, і в письмовому мовленні. Вони ближче інших примикають до повних омонімів. Порівняйте: (*белый*) **стих** – іменник чоловічого роду в однині називного відмінку – і (*шум*) **стих** – форма минулого часу однини чоловічого роду дієслова *стихнуть*; (*затопить*) **печь** – іменник жіночого роду в однині знахідного відмінку – і **печь** (*пирогов*) форма інфінітива дієслова; (*работать над*) **сводкой** (*по городу*) – іменник жіночого роду *сводка* у формі однини орудного відмінку – **с водкой** (*никого не пропускает*) – іменник жіночого роду *водка* у формі однини орудного відмінку з прийменником *с*. **Омофони** (слова однієї частини мови, що розрізняються написанням і значенням, але мають однакову вимову) виявляють омонімічність тільки в усному мовленні, а в письмовому мовленні виявляють ознаки паронімів. Порівняйте: *бал* // *балл*; *привидение* // *приведение*; *дог* // *док*; *рог* – *рок* і под. **Омографи** (слова однієї частини мови, які мають однакове написання, але різняться значенням і наголосом, тобто різні за вимовою і значенням)

виявляють омонімічність тільки в письмовому мовленні, а в усному мовленні виявляють ознаки паронімів. Порівняйте: *за́мок // замóк; му́ка // мука́* і под.

Суміжність лексичних категорій **паронімії** та **антонімії** чітко проявляється, навіть з огляду на різні варіанти антонімічних опозицій, в ознаках схожості та диференціювання антонімів і паронімів. Є чимало моделей протиставлення слів-антонімів, які одночасно є паронімами. Серед них значну частину становлять однокореневі слова однієї частини мови, що розрізняються антонімічними префіксами (*доход // расход; выезжать // заезжать; впустить // выпустить; густой // негустой; скисший // нескисший* і под.). У вживанні паронімів часто простежуються антонімічні опозиції на рівні фрази, наприклад: ***Выиграть** в первой партии – ещё не повод говорить о **выигрыше** всего турнира. **Перевыполнить** план за месяц не означает его **перевыполнения** за год.*

Загальноприйнятим є положення про те, що неможливість взаємозаміни – один з головних критеріїв відмінності паронімів від синонімів [113, с. 52]. Л. П. Крисін зазначає, що «члени паронімічної пари відносяться до різних синонімічних рядів, і за цими семантичними відповідностями можна розрізнити пароніми» [136, с. 74]. Проте, чимала кількість однокореневих слів входить до складу паронімічних опозицій і синонімічних рядів одночасно. Найчастіше такі збіги паронімічних і синонімічних пар зустрічаємо серед однокореневих прикметників з різними суфіксами і серед однокореневих дієслів з різними префіксами. Зазвичай члени таких рядів взаємозамінні лише в деяких комунікативних ситуаціях. Важливу роль тут, на нашу думку, відіграє зауваження Ю. Д. Апресяна про те, що у визначенні синонімів слід враховувати критерій збігу у членів синонімічного ряду валентностей одного типу [10, с. 223], тобто дистрибуцію, сполучуваність.

Порівняйте: прикметники *мифический* і *мифичный* складають паронімічну опозицію, бо ці слова лише близькі, але не тотожні (як омоніми) за звучанням; їх лексична дистрибуція і значення теж різні, але не завжди. Так, *мифический* – той, «що відноситься до міфу, що містить у собі міф. Синоніми:

казковий, легендарний». Дистрибуція: *мифический образ, бог, сюжет; мифическое существо, чудовище, предание; мифические представления*. Прикметник *мифичный* – той, що «містить елементи вимислу, міфічності, неіснуючий». Синонім: *вымышленный*. Антонім: *реальный*. Дистрибуція: *мифичная личность; мифичный дядя; мифичное богатство*. Незважаючи на різну лексичну сполучуваність, *мифичный* і *мифический* мають одне загальне значення: «що не існує в дійсності» [53, с. 142–143], – а тому утворюють синонімічний ряд на підставі спільного у значенні паронімів. Наприклад: *мифическая личность = мифичная личность*; а також при метафоризації з негативною конотацією *мифический лжец = мифичный лжец* (такого брехуна навіть важко собі уявити).

Наведемо ще один приклад. Дієслово *подстричь* тлумачать як «обстригти трохи, підрізати, обрізати, підрівняти небагато». Дистрибуція: *подстричь ребёнка, клиента, овцу, пуделя; подстричь волосы, бороду, ногти, шерсть; подстричь деревья, сучья, газон, траву*. Як паронім дієслова *подстричь* у словниках представлено дієслово *постричь* з позначкою *церковне*, який тлумачать як «зробити над ким-небудь постриг (обряд прийняття чернецтва), постриг» і вказують на таку дистрибуцію: *постричь в монахи; постричь насильно*. Разом з тим, відзначають, що в значенні «обстригти трохи» слова *подстричь* і *постричь* продовжують залишатися синонімами: *подстричь (= постричь) собаку; подстричь (= постричь) кусты* [53, с. 207].

Однак є подібні паронімічні опозиції, використання компонентів яких у мовленні як синонімів вважають помилковим. Так, значення слів паронімічної опозиції *органический // органичный* такі [53, с. 181–182]: *органический* – той «1. Що належить до рослинного або тваринного світу, що відноситься до живих організмів (спеціальне). Антонім: *неорганический*. 2. Що стосується внутрішньої будови людини, його організму, його органів. 3. Що стосується самої суті чого-небудь, корінний. Антонім: *неорганический*. 4. (переносне) Внутрішньо властивий будь-кому. Антонім: *неорганический*». Дистрибуція: 1) *органический мир; органические вещества, остатки; органическая химия;*

2) *органический порок сердца; органическое расстройство, заболевание;*
 3) *органическая связь; органическое единство; органический недостаток;*
 4) *органическое отвращение, органическая потребность.* // *Органичный* – «органічно властивий комусь чогось». Синоніми: *целостный, неразрывный*.
 Дистрибуція: *органичное творчество, слияние; органичный приём; органичная целостность, тяга к культуре.* Порівняйте: *органическая природа* – «рослинний і тваринний світ» // *органичная природа* чогось – «природа чогось, зумовлена самою його сутністю, органічно притаманна йому».

На семантичну непослідовність паронімів-прикметників, що мають суфікси *-ическ-/ичн-*, типу *идеалистический // идеалистичный; меланхолический // меланхоличный; методический // методичный; ритмический // ритмичный* і под. звертали увагу багато дослідників. Так, А. А. Євграфова виокремила три групи прикметників на *-ическ-/ичн-*:

1) прикметники, які «функціують паралельно, семантично адекватно і можуть бути віднесені до морфологічних варіантів»: *гиперболический // гиперболичный, гипотетический // гипотетичный, меланхолический // меланхоличный;* 2) прикметники, що «пов'язані тільки з кореня і можуть вступати в паронімічні відносини»: *академический // академичный, технический // техничный, эстетический // эстетичный;* 3) прикметники, що «збігаються в окремих своїх значеннях»: *поэтический // поэтичный, практический // практичный, прозаический // прозаичный* [103, с. 50–54].

Загальноновизнаним є те, що семантично такі пароніми наближаються до синонімів і створюють у промові труднощі їх розмежування за смислом. Лінгвісти називають це явище по-різному: «утрудненими синонімами» [189, с. 36], «сумнівними синонімами» [70, с. 118], «синонімічними паронімами» [140, с. 48], «паронімічними синонімами» [86, с. 63], «неповними паронімами» [122]. О. В. Вишнякова в цілому ряді статей свого словника паронімів вказує, що в одному зі своїх значень вони продовжують залишатися синонімами, оскільки можуть замінити один одного без шкоди змістом фрази, наприклад: *лирический // лиричный: лирический (лиричный) финал / тон* [53, с. 131 та ін.].

О. М. Демидова призводить аналогічні приклади і приходять до висновку, що «внаслідок незакінченого процесу розмежування обсягів значень подібні неповні пароніми є найбільш складними при вживанні в різних контекстах» [93, с. 48]. О. П. Антипина стверджує, що такі пари прикметників у мові ХІХ століття були синонімами, паралельні утворення, які розрізняються суфіксами *-ическ-/-ичн-*, розвивалися в напрямку семантичної диференціації та поступово набували властивості паронімів. Однак невелика частина цих пар прикметників продовжує залишатися синонімічними. Прикметникам на *-ическ-* притаманний книжковий характер [8, с. 64]. На сучасному етапі розвитку російської мови домінуючими є процеси паронімізації цих прикметників, тобто процеси семантичного розмежування і зростання дистрибутивних відмінностей.

Представлене зіставлення паронімії із суміжними явищами свідчить про те, що паронімію визначає поєднання трьох ознак: формальної (звукова подібність, що не досягає меж омонімії), семантичної (змістовні зв'язки, котрі не отримують меж абсолютної синонімії) і функційної (можливість помилкового змішування в мовленні). Паронімія і синонімія, паронімія і антонімія в російській мові мають зони спільного функціонування, в той час як паронімія і омонімія – лише зони паралельного функціонування.

Сучасні дослідники російської паронімії нерідко звертають увагу на ступінь суміжності паронімії з деякими іншими лексичними категоріями. Так, Т. В. Веракша і Д. О. Іванова вказують на зони перетину паронімії не лише з омонімією, антонімією і синонімією, але і з полісемією, парономазією, енантіосемією [39; 113, с. 14]. У своїх роботах дослідниці вказують на деякі шляхи паронімізації слів і засоби моделювання паронімічних опозицій. Ми вважаємо, що полісемія лише опосередковано, через омонімію, антонімію і синонімію пов'язана з паронімією, як і енантіосемія, тому не вважаємо за необхідне спеціально розглядати ці категорії. Відзначимо лише, що значна частина лексем, що вступають в паронімічні відносини, виявляються багатозначними словами, наприклад: *особенный // особый*. *Особенный* – 1) «винятковий в якому-небудь відношенні, своєрідний»; 2) «відокремлений,

окремих». *Особый* – 1) «несхожий на інших, відмінний від інших»; 2) «спеціально для кого (чого) -небудь призначений»; 3) «великий, значний». Багатозначним словом може бути як один, так і обидва компонента паронімічної пари.

Парономазія буде розглядатися в третьому розділі як один із способів подання мовленнєво-поведінкових тактик навмисної паронімії.

1. 3. Різні підходи до типологізації паронімів

Процес породження паронімів і їх функціонування в межах різних видів мовленнєвої діяльності: говоріння та аудіювання, письма і читання – перманентний. У цьому процесі задіяно практично весь словниковий запас російської мови. Вважаємо, що словники паронімів відображають лише невелику частину паронімічних опозицій: здебільшого, ті пароніми, які найчастіше зустрічаються в усному й письмовому мовленні та відповідають точці зору авторів цих словників на те, які слова є паронімами. Наприклад, В. І. Красних, автор «Толкового словаря паронимов русского языка : 1100 паронимических рядов, более 2600 паронимов» [130], відзначає, що в сучасній російській мові кількість тільки ад'єктивних паронімів становить майже 2500 одиниць (з них близько 300 – ад'єктивні дієприкметники), субстантивних паронімів – завбільшки 1000 одиниць, дієслівних – понад 400 одиниць [130]. Коментуючи ці дані, ми маємо сумніви щодо твердження, що субстантивних паронімів так мало. Нам видається, що навряд чи були враховані численні однослівні терміни. Якщо враховувати функціонування різних форм дієслова у мовленні, то і дієслівних паронімічних одиниць набираємо набагато більше. Не враховано паронімію деяких складних кількісних числівників, а також простих числівників *семь // восемь; девять // десять*, пароніми багатьох применникових словоформ із безприменниковими. На нашу думку, в разі широкого підходу до розуміння паронімії та визнання оказіональних паронімів, що, на нашу думку, є найбільш оптимальним в методиці навчання російської

мови як рідної і як іноземної, назвати точну кількість паронімічних опозицій у мовленні досить проблематично. Однак питання про класифікацію, впорядкування великої кількості різнорідних лексичних одиниць, об'єднаних ознакою схожості написання і звучання, є важливим як в області теоретичних досліджень, так і в прикладному аспекті.

В основі будь-якої класифікації мовних і мовленнєвих одиниць традиційно закладено різного роду параметри, за якими ці одиниці згруповано. Дослідники, які вивчають паронімію як лексичну категорію, за більш ніж півстолітній період систематичних спостережень висували різні параметри градації паронімів, в основі яких фонетичні, графічні, словотвірні, семантичні, морфологічні, функційні, стилістичні, дискурсивні риси, що вказують на схожість і / або відмінність між одиницями паронімічних пар.

Н. П. Колесников в основу своєї класифікації поклав дискурсивну ознаку «сфера вживання». На його думку, всі пароніми можуть бути віднесені до **однорідних і неоднорідних** [123].

Пароніми однієї сфери вживання кваліфікують як **однорідні**. Наприклад: *варган // орган; корнет // кларнет; домра; // домбра; бандура // бандуррия* (музичні інструменти); *баклажанный Крайола // баклажановый Крайола; коричневый // коричный* (назви схожих, але різних кольорів); *дивизия // дивизион* (військові підрозділи). Пароніми різних сфер вживання кваліфікують як **неоднорідні (= різнорідні)**. Наприклад: *кубыз* (музичний інструмент) // *кумыс* (кобиляче молоко); *мандола* (музичний інструмент) // *гандола* (венеційський човен); *Шанхай* (найбільше місто в Китаї) // *шахнай* (музичний інструмент); *лазурь* (відтінок блакитного кольору) // *глазурь* (покриття на поверхні кондитерських виробів); *агадир* (вежа в центрі арабського поселення для оборони і зберігання припасів на випадок війни) // *бригадир* (керівник нижчої ланки) і под.

Н. О. Янко-Триницька в основу розробленої нею класифікації поклала семантичну схожість і відмінність паронімів, а також їх уживання в тексті [275]. Вона поділяє всі пароніми на 1) **контекстні (поетичні)** і 2) **словникові**.

У **контекстних** паронімах «задають семантичне розходження, а шукають або встановлюють семантичну схожість, семантичні асоціації» (наприклад, у таких словах, як *плющ* і *плащ*). Це стає можливим лише за умови зіткнення подібних слів в одному тексті, наприклад, у вірші Ф. Іскандера: «*Плащ забвения зелёный // Наползающих плющей*». Слова *плащ* і *плющ* різні за семантикою, але при використанні в одному контексті здаються подібними. У **словникових** же паронімах усе з точністю до навпаки: «незалежно від тексту є деяка семантична подібність, а шукають або встановлюють семантичну розбіжність», як, наприклад, у паронімів *обезлюдеть* // *обезлюдить*; *соседний* // *соседский*. Найбільш чітко це проявляється при зіткненні словникових паронімів в одному тексті [275, с. 97–100].

І. М. Кузнецова на матеріалі французької мови запропонувала класифікацію паронімів за ознакою **взаємодії значень паронімів і за характером їх уживання** [140]. Її класифікація в повній мірі відповідає характеру взаємодії значень російських паронімів і характером їх уживання в російській мові. І. М. Кузнецова виокремлює такі групи паронімів: 1) **синонімічні** (семантично тотожні й семантично близькі); 2) **контактні** (які зближуються: за подібністю понять / за суміжністю / за обсягом понять); 3) **дистантні** (мимовільні й довільні).

Відмітною ознакою синонімічних паронімів є семантична близькість. Слова, які мають хоча б один збіг у своїх словникових значеннях, вважаються семантично близькими синонімічними паронімами (*пакостливый* // *пакостный* – об'єднані загальним значенням: «робить капості»), а в разі збігу перших, головних значень – семантично тотожними синонімічними паронімами (*аномальный* // *ненормальный* – «має відхилення від норми»).

Д. О. Іванова багато уваги в дослідженнях приділяє різним точкам зору вчених на проблему співвідношення паронімії і синонімії. Є різні точки зору на ступінь кореляції цих явищ у лексичній системі російської мови [113, с. 53–55]. Оскільки синонімія спирається на семантичну близькість слів, то паронімами серед синонімів є ті, які подібні, але не тотожні і за звучанням, і за значенням.

Наприклад: *асимметричный // асимметрический, гневливый // гневный; отмета // отметка; пенсия // пенсион* і под. Різниця в семантиці може бути зумовленою стилістичними відмінностями слів і різними способами словотворення.

Відмітною ознакою **контактних** паронімів І. М. Кузнецова вважає встановлення зв'язку з будь-якою ознакою. Такою ознакою може бути:

1) наявність у слів однієї паронімічної пари загального переносного значення (метафоричні пароніми; напр.: *романтичный // романтический* мають загальне переносне значення «піднесений»);

2) суміжності відносин роду та виду або двох видів у межах одного роду, а також суміжність за функцією, місцем, часом, деривацією, вказівкою на процес і результат (метонімічні пароніми); напр.: *собирательный* («узагальнений», «призначений для збирання чогось») // *собирательский* (той «що відноситься до збирача, належить, властиве йому») – ці пароніми суміжні за функцією та деривацією; *сталагмит* («вапняний нарост на дні печери, утворений падаючими з її склепіння краплями») // *сталактит* («вапняний нарост на зводі печери, утворений краплями, що просочилися») – ці пароніми суміжні за місцем (печера), матеріалом (вапняк), формою (нарост), способом утворення (за допомогою водяних крапель вапняного розчину) і способом творення);

3) обсяг понять є ознакою контактних паронімів тоді, коли «одне поняття, яке є ширшим, включає в себе інше, більш вузьке», напр.: *юмористика* («сукупність гумористичних художніх творів; творча діяльність у галузі гумору») // *юмористка* («жінка – автор гумористичних творів») // *юмореска* («короткий твір жартівливого характеру») – загальне поняття *юмористика* включає окремі гумористичні твори та тих, хто їх створює) [140, с. 41].

Відмітною ознакою **дистантних** паронімів є їх змішування в мовленні. Таке змішування може бути довільним (в цьому випадку створюється особливий смисловий ефект, напр.: *А кто её, эту власть всласть-то не любит?*) або мимовільним (наслідком є помилка), напр.: *Можно я одену // надену пальто?* Правильний варіант «надену».

Наприкінці 1980-х років В. І. Половникова у результаті спостережень за вживанням паронімів студентами, які вивчають російську мову як іноземну, виокремила 16 лексико-семантичних груп «у вигляді системних словникових об'єднань» за ознакою **характеру розмежування семантичного обсягу значень** [191, с. 15]. Наприклад: 1) однокореневі слова, у яких **збігається** будь-яка **семантична ознака**: *исследовать // обследовать // расследовать; наследство // наследие // наследование // наследственность*; 2) слова, близькі за зоровим і слуховим сприйняттям: *виноватый // винный; делегат // депутат*. На думку дослідниці, перша група включає повні та неповні пароніми, а друга група – квазіпароніми.

У науковій та навчальній літературі з російської мови широко використовується **структурно-семантична** типологія паронімів [53, с. 15], відповідно до якої пароніми поділяються на 4 класи: 1) повні (абсолютні / максимальні / істинні); 2) неповні; 3) часткові (квазіпароніми); 4) умовні.

Повні (абсолютні) пароніми характеризуються повною семантичною розбіжністю, що виключає можливість їх взаємозаміни. Такі пароніми характеризуються однаковою етимологією та розбіжністю валентності. Вони утворюють, за твердженням В. І. Красних, «лексичне ядро» паронімії [130, с. 6]. Дослідження частотності показує, що повні пароніми складають більшість паронімів російської мови [8, с. 32], напр.: *взрыть [землю] // врыть [в землю]; овчарка [охраняет овец] // овчарня [охраняется овчарками]; игривый [взгляд] // игривый [игристое вино]; подвижный [ребёнок] // подвижнический [подвижническая деятельность]* і под.

Неповні пароніми, які І. М. Кузнецова кваліфікувала як «**синонімічні** пароніми», представлені, на думку О. В. Вишнякової, словами одного кореня, «в яких семантичне розмежування обсягу значень не завершено повністю, викликаючи їх зближення» [53, с. 57]. Як і повні, неповні (синонімічні) пароніми мають загальну етимологію і в деяких значеннях функціують як синоніми, маючи в цьому випадку загальну дистрибуцію, напр.: *сладкий // сладостный [сладкие / сладостные мечты]; стеклянный // стекольный*

[стеклянные // стекольные изделия]; пометка // отметка [ясная отметка / пометка]; проследить // отследить [отследить / проследить чьё-либо передвижение]. На думку В. І. Красних, такі пароніми відносяться до периферії категорії «паронімія».

Часткові пароніми у класифікації О. В. Вишнякової відповідають **квазіпаронімам** в термінології В. І. Красних. Однак різниця в поглядах на кваліфікацію слів як паронімів зумовила відмінності в наповнюваності цієї групи. О. В. Вишнякова вважає, що до цієї групи мають належати «однокореневі слова, які, розрізняючись наголосом, характеризуються загальною понятійно-логічною співвіднесеністю і можливим збігом у сполучуваності: *грозный // грозовой, дождевой // дождливый*» [53, с. 58]. На думку В. І. Красних, квазіпароніми, «не будучи спорідненими семантично, тим не менше, мають звуковий збіг коренів (або основи) з іншим або іншими членами ряду» [130, с. 7]. Є. О. Циганкова [260], орієнтуючись на вузьке розуміння паронімії, використовує термін «псевдопаронім» на позначення групи різнокореневих паронімів. Псевдопароніми демонструють той ступінь відмінності, яка існує між однокореновими паронімами (за термінологією Є. О. Циганкової – «істинними паронімами») і словами, які такими не є. Напр.: *холодец // молодец; брать // врать; накрой [крышкой] // [обычный] покрой; настроение // наслоение* і под.

Дискусійними у дослідників паронімії виступають критерії кореня і наголосу в словах. О. В. Вишнякова вважає паронімами тільки однокореневі слова з наголосом на одному й тому ж складі, тобто виключає наявність серед паронімів будь-яких слів, що мають етимологічно різні корені, навіть якщо є їхній звуковий збіг. Тому вона відносить слова з однаковим коренем і різними наголосами до групи **часткових** паронімів, напр.: *свящённый [грааль] // освящённый [мак]; подста́вка // подста́новка* і под. В. І. Красних визнає паронімами слова одного кореня, які мають наголос на різних складах. Отже, для нього наголос не є критерієм визначення паронімів. Відповідно до такого тлумачення «часткові» пароніми О. В. Вишнякової розглядаються

в класифікації В. І. Красних як **неповні** пароніми, а їх місце заповнюють квазіпароніми, корені або основи яких є схожими, але етимологічно різними.

Ми вважаємо очевидним той факт, що типологію паронімів за структурно-семантичним принципом не можна вважати загальноприйнятою, оскільки вона багато в чому є суб'єктивною, бо залежить від різних поглядів вчених на сутність паронімії та відмінності в інтерпретації поняття «паронім». У результаті цього відбувається плутанина в назвах і сутнісному складі груп паронімічних опозицій.

О. П. Антипина запропонувала класифікувати пароніми за **функційно-семантичним** принципом. Дослідниця, за її словами, враховує семантику одиниць, що складають паронімічний фонд, тобто усвідомлюються комунікантами як слова, що зіткнулися з фонетично подібними в мові, а також функціонування лексем у мовленні: контекст їх уживання [8, с. 97–103]. Наш аналіз цієї класифікації свідчить про те, що О. П. Антипина звертає увагу також на етимологію паронімів всередині паронімічних пар (утворюються за участю одного або різних коренів). Відповідно до функційно-семантичного принципу, дослідниця пропонує розмежовувати **рекурентні** і **оказіональні** пароніми.

Рекурентними є пароніми, які характеризують як близькі за фонетичною та семантичною структурами, що зумовлює можливість їх помилкового змішування в мовленні. Причина змішування в цьому випадку, як правило, – неякісне володіння мовним кодом. Продуцент або реципієнт мовлення змішує співзвучні слова через відсутність вербального і / або енциклопедичного знання, умінь і навичок володіння мовою. Наприклад: **экономическая технология* замість *економічна технологія*; **яблоневый пирог* замість *яблочний пирог* і под. Правильне або помилкове вживання зворотних слів-паронімів, на думку О. П. Антипиної, пов'язане з наявністю або відсутністю у комуніканта достатнього рівня вмій щодо культури мовлення.

Оказіональними ж О. П. Антипина називає пароніми, утворені «на випадок» у конкретному контексті для досягнення певних стилістичних ефектів, переважно з гумористичною конотацією. Вона вказує на уподібненість

звучання таких паронімів за відсутності семантичного уподібнення. Проте
оказіональні пароніми не завжди є навмисно вжитими, оскільки можливе і
ненавмисне помилкове їх уживання. Порівняйте:

Надев широкий боливар,

Онегин едет на бульвар;

Лазурный, пышный сарафан

одел Людмилы стройный стан

(О. С. Пушкін).

І рекурентні однокореневі пароніми *надев // одел*, і okazіональні
неоднокореневі *боливар // бульвар* тут використано автором навмисно.

Магазины глухо ставнями

Всюду заперты и спят,

Шевеля уныло плавнями,

Тучи чудища летят

(Приклад зі статті О. М. Горького «О писателях-самоучках» [74]).

В уривку з вірша поета-самоучки О. М. Горький виокремив помилкове
вживання слова *плавни* замість слова *плавники*, яке тут має бути за контекстом
(форма орудного відмінка *плавниками*). Виходить, що тут паронім *плавнями*
є okazіональним і помилково використаним замість фонетично подібної, але
семантично відмінної від нього словоформи *плавниками*. Уривок наведено
О. М. Горьким для підтвердження ідеї про те, що не може стати письменником
людина, яка не володіє на високому рівні мовою свого письма.

Крім okazіональних однокореневих паронімів, є okazіональні пароніми
неоднокореневі. Порівняйте: **уточнённый эстет* замість *уточнённый эстет*;
**завидовать библиотекой* замість *заведовать библиотекой*; *лирик* замість
лирник і таке інше. У першому прикладі є **анаграма** – перестановка звуків
місцями. Другий приклад можна вважати українізмом, бо в слові *заведовать*
історично в корені вимовлявся дифтонг Ъ, рефлексом якого в сучасній
російській мові є Е, а в сучасній українській мові – І (порівняймо: рос.
заведовать – укр. *завідувати*). Останній приклад, швидше за все, може

траплятися в ситуації поганої поінформованості мовця про історію культури України та Білорусі. Наведемо приклад мовленнєво-культурного сценарію, почутого нами в 2017 році в Київській області:

Син-школяр 8 років запитує у батька-інженера: *Папа, а что, дядя Серёжа с твоей работы слепой и поёт на улицах песни?*

Батько: *Нет, конечно. Он работает на нашем заводе, и с глазами у него всё в порядке. Откуда ты такое взял?*

Син: *Когда ты разговаривал с мамой, называл его **лириком**, а нам сегодня Светлана Ивановна говорила на уроке, что **лирики** – это слепые музыканты, которые играют на лире и поют медленные песни. Она показывала нам на картинке.*

Батько: *Ты всё перепутал. Вам рассказывали о **лирниках**, которые жили давно. Сейчас их нет: только в книгах, спектаклях и кино о старом времени. А **лирик** – это поэт, который пишет лирические стихотворения или человек, который в жизни видит только красивое и о людях говорит только хорошее. Вот дядя Серёжа как раз такой, поэтому его иногда обманывают, а он потом страдает.*

Ми вважаємо за необхідне в цій класифікації представити також групу гібридних okazіональних паронімів. Наприклад: ***синхрофразотрон** замість **синхрофазотрон** – помилкове вживання okazіонального слова, утвореного з'єднанням трьох коренів; помилку зроблено тільки в одному з них: мовцю близьким є слово *фраза*, тому він обмовився, замінивши корінь *-фаз-* коренем *-фраз-*. Подібною ж є паронімічна заміна запозиченого з німецької мови іменника *рейсфедер* okazіональним помилковим словом ***рейхсфедер**. Автор okazіоналізму змінив перший етимологічний німецький корінь *рейс-* паронімічним коренем *рейхс-* під впливом широко відомих у російській мові з часів Другої світової війни слів *рейхсканцлер*, *рейхсканцелярия*.

Позиція О. П. Антипиної здається нам дещо суперечливою, оскільки чітко не визначені принципи, відповідно до яких виокремлено рекурентні й okazіональні пароніми, а границі між групами фактично розмиті. На її думку,

і рекурентні, і okazіональні пароніми можуть бути однокореневими і різнокореневими (дивіться наведену в її дисертації схему 1 «Функційно-семантична типологія паронімів») [8, с. 37]. У схемі 2 «Паронімічне поле» дослідниця [там же] представляє поле паронімів будь-якої мови як паронімічне поле в лексико-семантичній системі цієї мови. До ядра цього поля вона відносить однокореневі рекурентні і okazіональні паронімічні одиниці, ніяк не розмежовуючи їх у схемі. Як ближню периферію вона визначає різнокореневі рекурентні одиниці, а в зону дальньої периферії вводить різнокореневі okazіональні пароніми, кількість яких не обмежує.

Наведемо ще кілька прикладів, які свідчать про розмитість границь між рекурентними і okazіональними паронімами, а тому й між ядром і периферією паронімічного поля в концепції, висунутій О. П. Антипиною. Так, пароніми *практический // практичный* мають спільний корінь *практич-*, до якого додаються різні суфікси. У результаті, в семантичних структурах слів спостерігаємо одне загальне значення «той, що добре обізнаний в життєвих справах, хто вважає за краще те, що дає реальні результати, приносить реальну користь» [21, с. 351]. У цьому випадку кожен компонент такої рекурентної однокореневої паронімічної пари має інші, характерні лише для нього значення. Відповідно, в деяких контекстах ці пароніми взаємозамінні, наприклад, *практичный // практический человек (народ, директор)*. Однак у більшості випадків використання одного з них замість іншого є неможливим. Наприклад, у словосполученні *практическая деятельность* слово *практический* має значення «що стосується практики; пов'язаний із практикою, з реальними потребами, можливостями»; отже, використання замість нього лексеми *практичный* було б помилковим.

У російській мові є багато схожих за звучанням слів із загальною етимологією, які характеризуються, однак, семантичними розбіжностями. У рідкісних випадках подібні пароніми мають протилежні значення, тобто є **антонімами**, наприклад: *полый // полный: полый сосуд ≠ полный сосуд; благовонный ≠ зловонный* і под. Зазвичай у мовленні такі слова часто

використовуються одне замість іншого навмисно, з метою досягнення стилістичних ефектів, або ненавмисно, через нестачу мовних навичок. Наприклад, у різних ситуаціях наведений нижче діалог може прозвучати як навмисна паронімія, так і ненавмисна помилкова паронімія:

- Ну что, ты уже **надписал** свой отчёт?

- Да, я его **подписал**, а вот **надписывать** даже не собираюсь: там уже всё **надписано** до меня.

Зазвичай мовці у цій ситуації вимовляють правильний, другий варіант із двома наголосами; основний, фразовий наголос акцентує відмітний формант. У цьому реченні це префікс **под-**.

Таким чином, вивчення різних підходів до типологізації паронімів у російській мові свідчить про наявний в мовознавстві процес пошуку оптимального способу класифікації паронімів. Підходи, які використовують автори типологій, на жаль, не можуть врахувати всього багатства і різноманітності схожих за звучанням і / або написанням слів. Структурні, семантичні, етимологічні, словотворчі, функційні обмеження в кожній типології паронімів виявляють деякі суперечності цих систем. Причиною недостатньо чіткого функціонування виокремлених типологічних ознак паронімів ми вбачаємо в тому, що автори всіх наявних типологій обмежуються використанням методики системно-структурного підходу до дослідження паронімії. Досвід нашого дослідження свідчить про те, що методика наукового вивчення паронімії в сучасній лінгвістиці потребує комплексного підходу. Треба враховувати не лише структурні, семантичні, словотвірні, етимологічні й функційні ознаки слів, згрупованих у паронімічні ряди, а й індивідуальний мовний і соціально-культурний досвід комунікантів. Отже, не менш важливою виявляється методика антропоцентричного підходу до вивчення паронімії як комунікативного та лінгвокультурного феномена.

1. 4. Методологічні засади лінгвокультурологічного аспекту вивчення паронімії

Лінгвокультурологія – окремий науковий напрям, який виник на перетині мовознавства, культурології, когнітології та етнології в 1990-х рр. як розділ антропологічної лінгвістики. Предметом дослідження лінгвокультурології є прояви культури народу і окремої особистості, відображені та закріплені в мові та мовленні [напр.: 55; 57, с. 12; 152, с. 8, 11; 257, с. 25].

Найбільш яскравою ідентифікуючою характеристикою кожного народу, етносу є його мова. З часів античності в гуманітаристиці культивують думку про те, що для пізнання моралі будь-якого народу потрібно, перш за все, вивчити його мову. Безсумнівним є і «зв'язок мови з культурою, знаряддям і іпостасю якої вона [мова. – О М.-З.] є» [245, с. 312]. В одному із гностичних формулювань, відображених в Євангелії від Іоанна: «На початку було слово ...», – мова представлена як джерело всього суцього, в тому числі людини. Крім того, кумулятивна функція мови сприяє збереженню в ньому різних культурно-історичних шарів інформації, нерідко вилученої і з часом забутої новими поколіннями носіїв мови.

Прабатьком лінгвокультурології як науки вважають В. фон Гумбольдта, який в першій половині XIX століття поширив платонічну традицію виявлення внутрішньої форми (τό εἶδος εἶδος < нім. *innere Form*) на феномен мови і обґрунтував поняття внутрішньої форми мови (*innere Sprachform*) [87; 182, с. 396–397], зв'язавши з його допомогою зовнішні форми мови з ментальними процесами особистості і процесами формування народного духу (*Folksgeist*) [89]. У середині та другій половині XIX століття продовжувачами ідей В. фон Гумбольдта були його учень Х. Штейнталь, К. Фосслер, О. О. Потебня. Так, для нашого вітчизняного вченого О. О. Потебні мова представлялася феноменом не ізольованим, а нерозривно пов'язаним із культурою народу. Слідом за В. фон Гумбольдтом, О. О. Потебня бачить у мові механізм, який породжує думку. І пов'язує вчений це з тим фактом, що в мові як би спочатку

закладено творчий потенціал. Думка проявляється через мову, причому кожен акт говоріння є творчим процесом, у якому не повторюється вже готова істина, але народжується нова [201, с. 155–156].

Виокремлення лінгвокультурології в самостійну науку спрогнозував у 1960-і роки Е. Бенвеніст. Представляючи мову як людський феномен, який виступає сполучною ланкою психічного та суспільно-культурного життя і знаряддя їх взаємодії, він пише: «На основі <...> тріади термінів – мова, культура, людська особистість – могла б бути створена інша лінгвістика» [22, с. 45]. Логічним продовженням цієї ідеї, що стало останнім поштовхом до формування цього самостійного наукового напрямку на сучасному етапі розвитку гуманітарних знань стало вчення А. Вежбицької про семантичні універсалії і ключові концепти культури [36; 37]. С. Г. Воркачов у 2001 році так визначив завдання лінгвокультурології: «вивчення і опис взаємин мови і культури, мови і етносу, мови і народного менталітету» [55, с. 64].

Методологічні засади лінгвістичних досліджень зумовлені потребою вивчення загальногуманітарних, власне лінгвістичних, екстралінгвістичних і прикладних аспектів проблеми, яка стає предметом того чи іншого дослідження.

Вивчення структурного, семантичного, функційного та прикладного аспектів дослідження паронімії вказує на те, що найбільш оптимальним у цьому процесі стає використання, перш за все, теоретичних положень і практичних дослідницьких процедур діючих у сучасному науково-гуманітарному просторі антропоцентричної і системно-структурної науково-дослідницьких парадигм, а також деяких прийомів порівняльно-історичної парадигми. Такий вибір методологічних засад дисертаційного дослідження й опертя на досвід Є. М. Степанова, який стверджує, що сучасний розвиток антропоцентричної наукової парадигми не може бути повноцінним без використання методологічних досягнень системно-структурної та порівняльно-історичної наукових парадигм, які домінували раніше [230], зумовив поєднання в процесі роботи методів, що домінують у використанні антропоцентричного й

системно-структурного підходів до вивчення категорій і одиниць мови, і застосування окремих процедурних елементів порівняльно-історичного підходу. Завдяки цьому можна уявити сучасний лінгвокультурний потенціал російських паронімів.

Як і в будь-якому комплексному дослідженні, ми спиралися в процесі роботи на взаємодію загальнонаукових методів і спеціально-наукових: макропарадигмальних, частковопарадигмальних і непарадигмальних методів лінгвістики, – а також на ряд процедурних прийомів, спрямованих на аналіз структурних, семантичних, функційних, прагматичних і праксіологічних аспектів паронімії, важливих для розуміння її як лінгвокультурологічного феномену.

У першій половині ХХ століття католицький філософ і теолог П. Тейяр де Шарден, що вніс також значний внесок у розвиток біології, геології, археології, палеонтології, антропології, один з авторів теорії ноосфери, так обґрунтував необхідність антропоцентричної парадигми знання: «... Центр перспективи – людина, одночасно центр конструювання універсуму. Тому до неї слід у кінцевому підсумку зводити всю науку» [236, с. 38]. Антропоцентричність є універсальною рисою когнітивного процесу, реалізується у всіх формах духовної культури і фіксується у спеціальних знакових системах: у міфології, релігії, мистецтві, мові. Аналіз засобів вираження антропоцентричності допомагає осмислити проблеми людського фактора і мовних картин світу [144, с. 173]. Створення суспільством картини світу невіддільне від розвитку мови, слова, мовлення, адже картина світу – це «продукт тривалого процесу нагромадження соціального досвіду щодо пізнання реального довкілля та констатації уявних феноменів. Тут акумульовано набуток усіх минулих поколінь, але він належить не всім нащадкам, а лише тим, хто зміг долучитися до тої спадщини» [24, с. 228].

Методологічне підґрунтя антропоцентричної науково-дослідницької парадигми в лінгвістиці полягає в тому, що «мова, будучи людським встановленням, не може бути зрозумілою і поясненою поза зв'язком з її

творцем і користувачем» [127, с. 6]. Витоки цієї парадигми сходять до ідей В. фон Гумбольдта і Е. Бенвеніста про конститутивний характер мови для людини, про мову як одну з людинотворчих першоджерел: «Людина є людиною тільки завдяки мові ...» [88, с. 314]; «Неможливо уявити людину без мови і як винахідника мови ... У світі існує тільки людина з мовою, людина, що говорить з іншою людиною, і мова, таким чином, необхідно належить самому визначенню людини» [22, с. 293]. Сутність антропоцентризму як основного принципу антропоцентричної наукової парадигми в лінгвістиці, на думку Є. С. Кубрякової, полягає в тому, що «наукові об'єкти вивчаються насамперед за їх роллю для людини, за їх призначенням в її життєдіяльності, за їхніми функціями в розвитку людської особистості та її вдосконалення ... Людина стає точкою відліку в аналізі тих чи інших явищ, вона залучена в цей аналіз, визначаючи його перспективи і кінцеві цілі» [137, с. 212]. Саме тому ми не можемо погодитися з твердженням про те, що «розширення паронімії до рівня випадкового збігу слів однієї частини мови усуває її із мовної системи, а неправильне вживання подібних слів у мовленні перетворює їх на девіації, які стосуються сфер культури мовлення, дефіатології» [219, с. 536]. На підтвердження нашої позиції може служити ідея про те, що антропоцентричний підхід до вивчення одиниць і категорій мовної системи «дає змогу виявити закономірності складних і одночасно гармонійних взаємин мови і мовлення – здатність ... мовлення певною мірою реалізовувати все те, що закладено в системі мови» [207, с. 309]. Більш того, ми вважаємо, що сучасне домінування антропоцентричного підходу до досліджень у лінгвістиці здатне привести до переформатування категоріальних систем мови та мовної системи в цілому.

Саме тому важливим у дослідженні функціонування паронімів є залучення процедур низки методів **системно-структурної** парадигми, основним призначенням яких у лінгвістичному дослідженні є пізнання мовної типології, систематизації мовних і мовленнєвих фактів і процесів у їх синхронічному стані і в діахронії [157, с. 183]. Взаємодія антропоцентричного і системно-структурного підходів створює прецедент дихотомії протилежностей єдиного

об'єкта дослідження, що діалектично розвивається, – мови: «в собі і для себе» при системно-структурному підході та в мовленнєвій реалізації для людини – при антропоцентричному підході.

У вивченні культурологічного аспекту російської паронімії ми спираємося також на діалектичні положення про єдність структури і функції, загального і окремого, форми і змісту, на вчення про загальний зв'язок фактів і явищ дійсності. Так, у попередніх параграфах ми вже відзначали, що однокореневі пароніми однієї частини мови нерідко розглядають у словниках як синоніми (форма і зміст); фінальний компонент, що однаково звучить у словах, використовують у російській поезії для римування (структура і функція); паронімічний ряд (пару) розглядають як єдине загальне, кожен окремий (поодинокий) компонент якого відрізняється від інших (іншого) своєю формою и змістом.

Кожен паронімічний ряд, який об'єднує як мовні / рекурентні / словникові, так и контекстні / okazіональні пароніми [172, с. 105–106], які виступають у мовленнєво-культурних сценаріях різноманітних мовленнєво-поведінкових ситуацій у функції засобів мовленнєво-поведінкових тактик як ненавмисної, так і навмисної паронімії, ми розглядаємо як мовну одиницю, елементи якої мають спільний зв'язок мовних фактів і явищ комунікативної дійсності.

Визрівання в сучасному мовознавстві нової інтегральної парадигми знання, яка є функційною за своєю спрямованістю, конструктивною духом і диктує вихід за межі строго формалізованої концепції мови у сферу суспільних практик, дискурсів [137, с. 228], зумовило опертя в процесі роботи над дисертацією на лінгвістичний принцип експланаторності, який полягає в прагненні не тільки описувати факти мови, а й знаходити їм пояснення; принцип функціоналізму, який постулює положення про те, що мовна структура має знаходити пояснення в механізмах комунікації та їх прагматичному призначенні; принцип експансіонізму, який є виразником

процесу розширення меж мовознавства, зближення його в гуманітарному розвитку з іншими філологічними науками.

Поєднання в процесі нашої роботи методології двох науково-дослідних лінгвістичних парадигм уможливило використання різноманітних методів дослідження: загальнонаукових, міждисциплінарних, парадигмальних і непарадигмальних власне лінгвістичних, які функційно можна поділити на спеціально-наукові та конкретно-проблемні. У Вступі до цієї роботи йдеться про шляхи їх використання в нашому дослідженні. Для повноти викладу параграфа про методологію та методику нашого наукового дослідження дозволимо собі деякі повтори.

Із загальнонаукових методів важливу роль у дослідженні відіграють *аналіз* и *синтез*; *моделювання*; *кількісний* метод; *зіставлення* (*контрастивний метод*); метод *класифікації*. Аналіз застосовується для відбору теоретичних положень, потрібних для обґрунтування висновків, і матеріалу дослідження в тезаурусах спеціалізованих словників паронімів, в усному та письмовому мовленні. Застосування методу моделювання допомагає встановлювати потенційно можливі опозиції як серед рекурентних / мовних, так і серед оказіональних / контекстних паронімів, сприяючи встановленню способів реалізації паронімічних відносин. Методи зіставлення, синтезу і класифікації допомагають узагальнювати дані про різноманітні типи паронімії з метою їх систематизації на ґрунті виявлення мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій, що класифікують категорії, функційного завдання. Контрастивний підхід застосовується для зіставлення мовного інваріанта і його паронімічних мовленнєвих варіантів. Кількісний метод використовуємо для визначення домінуючих і другорядних у тій чи іншій лінгвокультурній ситуації типів паронімів. Зіставлення і моделювання дають змогу оптимізувати засвоєння денотативних і конотативних відмінностей всередині паронімічних опозицій у процесі вивчення культури російського мовлення і російської мови як нерідної / іноземної.

Із макропарадигмальних методів у дослідженні домінує комунікативно-прагматичний метод, який поєднує принципи *інтегративності, антропоцентричності, системоцентричності та функційності*. Його процедуру застосовано в поєднанні з концептом *сценарію (скрипту)*, первісно розробленого в рамках *когнітивно-комунікативного методу*. Принцип інтегративності проявляється через опертя на три базових лінгвістичних теорії [4, с. 19]: теорію *номінації*, теорію *референції* і теорію *мовленнєвих актів*.

Теорія номінації має важливе значення для аналізу співвідношення компонентів паронімічного ряду як мовних знаків і їхніх значень; теорія референції – для аналізу зв'язку цих знаків і значень з об'єктами реальної дійсності, називаючи які комуніканти використовують паронімі; теорія мовленнєвих актів – для аналізу мовно-культурних сценаріїв паронімії і визначення ступенів відповідності або невідповідності в розумінні комунікантами змісту висловлення. Зауважимо, що наше розуміння мовленнєвого акту засноване на точках зору О. С. Ахманової і В. В. Красних. О. С. Ахманова схарактеризувала його як «окремий відрізок мовлення, що має в даних умовах певну цільову спрямованість; певну артикуляційно-акустичну єдність, яку мовець і слухач пов'язують із однаковим значенням у конкретній ситуації спілкування» [15, с. 386]. На думку В. В. Красних, мовленнєвий акт – це «основна (мінімальна) одиниця комунікації, функційно цілісний її фрагмент» [129, с. 202]. Ми вважаємо за необхідне уточнити ці дефініції, оскільки встановили, що особливістю мовленнєвого акту, в якому застосовані мовленнєво-поведінкові тактики навмисної або ненавмисної паронімії, є, по-перше, те, що його учасниками можуть бути не тільки мовці та слухачі, але й автори письмових текстів і читачі, тобто продуцент і реципієнт будь-якої вербальної комунікації: як усної, так і письмової; по-друге, тактики паронімії вносять у мовленнєвий акт семантико-стилістичну фігуру *квіпрокво* через плутанину, викликану тим, що продуцент і реципієнт розуміють смислову сторону мовленнєвого акту по-різному. Ми вважаємо, що **мовленнєвий акт** у лінгвокультурології – це окремий відрізок мовлення, артикуляційно-акустична

єдність, яка в конкретному мовленнєво-культурному сценарію має певну цільову спрямованість і сполучається учасниками комунікації з однаковими або різними значеннями в певній мовленнєво-поведінковій ситуації.

Важливу роль у нашому дослідженні, крім концепту *мовленнєвий акт*, відіграють такі концепти комунікативно-прагматичного методу: *мовленнєва тактика, дискурс, комунікативно-прагматична ситуація, прагмасемантика, мовленнєва стратегія*. Однак характеристику їх застосування в нашому дисертаційному дослідженні ми вважаємо за необхідне подати в поєднанні з особливостями лінгвокультурологічного методу, який кваліфікують сьогодні як один з міждисциплінарних гібридних методів [124, с. 535–543].

У цілому, багато вчених, особливо когнітологи, вбачають сьогодні лінгвокультурологію як розділ когнітивної лінгвістики, визначаючи її завдання як вивчення явищ у напрямку «від мови до культури» [напр.: 124, с. 462]. Однак різні групи вчених вважають лінгвокультурологію відгалуженням етнолінгвістики, лінгвокраїнознавства, теорії міжкультурних комунікацій, етнопсихолінгвістики. На нашу думку, це свідчить про інтегративність лінгвокультурології і поступове формування лінгвокультурологічних методик на базі методик різних гуманітарних наук. Активна розробка проблем лінгвокультурології, адаптація суміжних методик дослідження поступово призводить до вибудовування методологічної і методичної своєрідності цього наукового напрямку.

Наприкінці 1980-х років Є. М. Верещагіним і В. Г. Костомаровим була запропонована концепція **мовленнєво-поведінкових тактик як феномена лінгвокультурології** [44, с. 54–61]. За останні два десятиліття розробка концепції мовленнєво-поведінкових тактик здійснювалася цими авторитетними дослідниками в напрямку вивчення комунікативно-мовного аспекту цього лінгвокультурного феномену. Так, у російському лінгвокультурному просторі було розглянуто сучасні мовленнєво-культурні сценарії реалізації мовленнєво-поведінкових тактик у мовленнєво-поведінкових ситуаціях розради, поради, вибачення, загрози, призову до відвертості, поведінки в чергах, ставлення до

грошей, церковного покаяння і виховної роботи [напр.: 45, с. 218–240; 46, с. 560–641; 41, с. 26–32; 42, с. 32–43; 43, с. 63–71; 282, с. 257–267], деяких інших. Є роботи, у яких порівнюється практика реалізації деяких мовленнєво-поведінкових тактик у різних національних (наприклад, у російському і австрійському [47, с. 82–93], російському та китайському [261, с. 1142–1150]) і соціальних (наприклад, православному і світському [186, с. 189–194]) лінгвокультурних просторах.

Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров розуміють складність і розгалуженість феномена мовленнєво-поведінкових тактик, пов'язуючи їх зі складністю предмета об'єктивації, яким є великий фрагмент соціально і національно зумовленої духовної культури. Вони заявляють про те, що стоять на позиціях антропоцентричності в питаннях розробки певного матеріалу [46, с. 523]. Однак «кожна з існуючих парадигм містить своє раціональне зерно, свої відкриття і злети, але охопити всі "обличчя" мови, всі її аспекти жодна з них поки не в змозі» [155, с. 18]. Сучасний розвиток антропоцентричної наукової парадигми, на думку Є. М. Степанова, не може бути повноцінним без використання методологічних досягнень системно-структурної та порівняльно-історичної наукових парадигм, які домінували раніше [230, с. 27–35].

Сучасний стан лінгвокультурологічних досліджень свідчить про те, що вивчення тактик мовленнєвої поведінки тільки в комунікативно-мовному аспекті, у підґрунтя якого закладено методики антропоцентричної наукової парадигми, позбавляє цей феномен повноти розуміння. Вважаємо, що потрібно проводити лінгвокультурологічне вивчення мовленнєво-поведінкових тактик також у системно-мовному аспекті, що передбачає застосування методик як антропоцентричної, так і системно-структурної наукових парадигм.

Вважаємо, що причина, з якої паронімія досі лише епізодично потрапляла у поле зору лінгвокультурології, полягає в тому, що дослідники намагаються кваліфікувати це явище тільки з об'єктивних позицій задля визначення постійних універсальних ознак, які б відрізняли пароніми від непаронімів.

Насправді ж, паронімія – це лексична категорія, одиниці і способи функціонування якої поряд з об'єктивно виокремленими ознаками виявляють чимало особливостей суб'єктивного характеру, закономірних для цієї категорії і залежних від особистості продуцента і реципієнта, від мовленнєво-поведінкових ситуацій і тактик, мовленнєво-культурних сценаріїв, від лінгвокультурного фону лексичних одиниць, що входять у відносини паронімії [168]. Досі триває активна розробка наукового апарату лінгвокультурології, постійно розширюють коло одиниць і уточнюють предмет її дослідження.

Дослідження паронімії в російському лінгвокультурному просторі з використанням комплексних методик, що спираються на методи системно-структурної і антропоцентричної парадигм, зумовило розмежування нами **мовленнєво-поведінкових тактик ненавмисної і навмисної паронімії**. Антропоцентризм виокремлення зазначених тактик виявляється, перш за все, у застосуванні як ключових **праксеологічних понять навмисності і ненавмисності**; мовна ж системність – у використанні лексичної категорії паронімії як базової.

Мовленнєву стратегію і мовленнєву тактику розглядають у сучасній лінгвістиці як послідовність дій, організованих залежно від мети взаємодії і спрямованих на максимальний облік «умов успішності» у здійсненні задуманої мовленнєвої дії.

Мовленнєва стратегія – сукупність мовних дій, спрямованих на *контроль оптимального рішення комунікативної задачі мовця* [115, с. 100], а **мовленнєва тактика** – це прийом реалізації мовленнєвої стратегії [248, с. 61]. Ключовим концептом нашої дисертації є концепт **мовленнєво-поведінкова тактика**, висунутий Є. М. Верещагініним і В. Г. Костомаровим як центральний у їхній країнознавчій (а по суті – лінгвокультурологічній) концепції мовленнєво-поведінкових тактик. У нашій дисертації досліджено лише тактики: **мовні стратегії** не є об'єктом нашого дослідження.

Другий ключовий концепт нашої роботи – **мовленнєво-поведінкова ситуація**. МПС корелює з концептом **комунікативно-прагматична ситуація**,

який у комунікативістиці розглядають як конкретну комунікативну ситуацію, в якій реалізується мовний знак і забезпечується адекватне розуміння комунікантами мовного значення в структурі змісту висловлювання через реалізацію їхньої прагмасемантики [4, с. 221]. За цих умов **прагмасемантику** розуміють як семантику вибору, семантику альтернатив, що враховує будь-яку специфіку ситуації спілкування [203, с. 35].

Розгляд культури в широкому семіотичному сенсі як системи встановлених між людиною і світом відносин, системи, що регламентує поведінку людини, зумовлює її дії в потенційно можливих ситуаціях, і, разом з тим, сприяє моделюванню людиною світу і самого себе [246, с. 111], конкретизує концепт ситуації в лінгвокультурології. Л. В. Топка подає мовленнєво-поведінкову ситуацію як «абстрактне семантичне утворення (смыслову структуру), складену з певного набору семантичних часток як складових елементів, які мають соціальну природу і національно-культурну специфіку» [246, с. 111]. Думаємо, така дефініція слабо відображає специфіку концепту МПС. З нашої точки зору, цей концепт тісно корелює з концептом КПС (комунікативно-прагматична ситуація), а тому більш прийнятним нам видається таке визначення: **мовленнєво-поведінкова ситуація** – це комунікативна ситуація, у якій зреалізовано мовний знак і забезпечено розуміння комунікантами мовного значення в структурі змісту висловлювання завдяки реалізації соціальної і національно-культурної прагмасемантики. МПС відображає і / або виражає певний культурний контекст, розуміння причин і наслідків тієї чи іншої ситуації в конкретних мовленнєво-культурних сценаріях.

Мовленнєво-культурний сценарій (скрипт) – третій ключовий концепт нашої роботи. Для його адекватного розуміння в роботі застосовано процедури *когнітивно-комунікативного методу*, сутність якого полягає в синтезі когніції та комунікації. У когнітивній лінгвістиці і лінгвокультурології сценарій зазвичай характеризують через *фрейм* і *дискурс*.

В. В. Нікітіна в своєму визначенні використовує, крім фрейму, поняття *моделі, сцени і дії*: «**Сценарій** – це динамічний **фрейм**, який є схематичним

відображенням певної типової ситуації, що представляє собою **модель**. Сценарій складається зі **сцен** – концептуальних структур, що представляють окремі **дії**» [180, с. 8]. У свою чергу, дослідниця розглядає **фрейм** як «лінгвістично орієнтований концепт, що забезпечує мовну реалізацію знань, які містяться в сценах і сценаріях» [180, с. 7]. Там же вона уточнює, що значення мовної одиниці не збігається, але пов'язано з відповідним фреймом або системою фреймів так, що мовна одиниця активує той чи інший фрейм у процесі її вживання у мовленні..

М. М. Болдирєв розмежовує ситуаційні та класифікаційні фрейми. **Ситуаційні фрейми** він ототожнює з **когнітивним контекстом**, характеризуючи їх як моделі культурно-зумовленого, канонізованого знання, загального хоча б для частини мовної спільноти. Ситуаційні фрейми відображають знання світу *немовного, подієвого характеру* [27, с. 30–31]. **Класифікаційні фрейми** використовуються в метамовних описах. Це різного типу сполучувані, словотвірні фрейми, фрейми класу слів, текстів і т. д. Дослідник ототожнює їх із **класифікаційними моделями**, які відображають принципи організації мовної системи [26, с. 64–65]. На думку Л. Б. Лаєнко, за рахунок *ситуаційних і класифікаційних* фреймів розширюється евристичний потенціал методики фреймового аналізу: крім *когнітивної функції*, фрейми виявляють і *комунікативну функцію*, являючи собою інтегровані зразки концептуалізації і взаємодії із соціальною реальністю за допомогою мови [143, с. 7].

Матеріал нашого дослідження свідчить про те, що сутність методики фреймового аналізу паронімічних пар у складі будь-якого мовленнево-культурного сценарію полягає в необхідності визначення когнітивного контексту представленої паронімічної опозиції або одного (помилкового) її члена в конкретній мовленнево-поведінковій ситуації, а потім за допомогою лексико-семантичного аналізу протиставлених одиниць структурувати поданий контекст за допомогою образної схеми, тобто змоделювати фрейм, що визначає певне лінгвокультурологічне значення.

Наприклад, з твору «Як я провів літо» учня-відмінника 8 класу (ЗОШ № 113, м. Одеса, 2018, приклад від вчительки Мартинової Л. М.):

*Когда я летом с родителями был в Европе, меня удивило незначительное использование земли возле сельских домов. В украинских сёлах земля перед домом и за домом засажена огородными или садовыми растениями и цветами, а в Польше и Германии перед сельскими домиками только **мелкотравчатые** газоны и немного цветов. В то же время, в центре одного села мы увидели большой супермаркет. Папа остановил машину, и мы зашли купить продуктов. Там было немного людей, но они покупали всё, в том числе овощи, фрукты и даже клубнику. Мама сказала, что им запрещают перед домом делать огород и требуют, чтобы газон всегда был зелёным.*

У поданому уривку слово *мелкотравчатый* використано помилково замість слів *мелкотравный* або *мелкотравый*. Когнітивний контекст використання паронімів замість потрібного слова пов'язаний тут з помилкою, викликаною, по-перше, їх фонетичною, словотвірною, лексичною, етимологічною та граматичною близькістю; по-друге, вкрай низькою частотою вживання потрібного слова (воно відсутнє в новітньому частотному словнику сучасної російської мови [147], складеному на базі НКРЯ і більшою частотою вживання паронімів ($ipm = 0,5$ [загальне число вживань на 1 млн. слів]; $R = 32$ [категоріальна змінна]; $D = 83$ [коефіцієнт варіацій (від 0,0 ... до 100): рівномірність розподілу слова в різних текстах]; у 2009 р. зустрілося в 42 текстах НКРЯ). Третя причина помилки виходить з перших двох: нестійкі знання семантики слів-паронімів через недостатній комунікативний досвід. Школяр ніколи не зустрічав слів *мелкотравный* і *мелкотравый*, проте в його мовній картині світу слово *мелкотравчатый* представлено як багатозначне, воно об'єднує значення всіх трьох слів. Намагаючись дізнатися, чому школярі допустили помилки у творі, вчителька дала індивідуальні завдання кожному. Цей учень отримав завдання на вибір правильного варіанту слововживання:

Подберите подходящее по смыслу определение к именам существительным (возможны нулевые, одиночные,

параллельные варианты): (*мастеровой / мастерский*) прыжок, исполнение, парень, капуста, улица; (*дворцовый / дворецкий / дворовой*) кот, переворот, сторож; (*мелкотравчатый / мелкотравый*) футбольное поле, вопрос, чай, сено. В останньому випадку відповідь була такою: *мелкотравчатое футбольное поле; мелкотравчатый вопрос; мелкотравное сено; со словом «чай» невозможно употребление обоих определений*. Далі було пояснення: «*Футбольное поле мелкотравчатое, потому что на нём растёт мелкая трава; слово мелкотравый вижу впервые, наверное, мелкотравное сено, потому что высушено из невысокой, мелкой травы; чай – это сушёные листья чайного куста, а не травы; мелкотравчатый вопрос – это вопрос, не стоящий внимания, слово мелкотравчатый здесь используется в переносном значении как «незначительный», «мелкий*». Таким чином, учень використовує у своїй мовній практиці тільки слово *мелкотравчатый*, вважаючи, що прямими його значеннями є «покритий дрібною травичкою», «виготовлений з дрібної трави», а переносними значеннями – «незначний», «нікчемний», «дрібний», «посередній», «з невисоким суспільним / службовим становищем». Під час першого знайомства зі словом *мелкотравый* у учня спрацювала мовна здогадка, і він вирішив, що *мелкотравый* – це «виготовлений з дрібної трави». Отже, можна говорити про фрейм нестійкого знання семантики різних за частотою рекурентних паронімів.

Фрейми як стереотипні моделі в мовленнєво-культурних сценаріях, що містять пароніми, дають можливість реципієнту, включивши слово в контекст і оцінивши ситуацію, правильно визначити не тільки значення, а й використану мовленнєво-поведінкову тактику: навмисної або ненавмисної паронімії. У цьому найважливішою умовою є адекватне асоціативне розуміння реципієнтом такого мовленнєво-культурного сценарію. Саме ця умова робить паронімію типовою помилкою осіб, які володіють російською мовою як іноземною, а тому виникає нагальна потреба вивчення цієї теми. Утім, подібна ситуація характерна під час вивчення будь-якої мови як іноземної.

Вважаємо, що застосування сценарію як мовленнєво-культурного феномена вимагає незначних уточнень, і пропонуємо таку дефініцію: **мовленнєво-культурний сценарій** – це характерний для певної лінгвокультури динамічний фрейм, який схематично відображає розгорнуту в часі послідовність етапів, епізодів певної мовленнєво-поведінкової ситуації, і являє собою типovu для тої чи іншої мовленнєво-поведінкової тактики модель.

На нашу думку, головний **психолінгвістичний механізм паронімії** полягає у виникненні у продуцента і реципієнта вторинних асоціацій в процесі породження і сприйняття висловлювань з паронімією. Суть цих асоціацій полягає у вторинному осмисленні, розгальмуванні звукових зв'язків фонетично подібних слів, що призводить до їх семантичного зближення в уяві всіх комунікантів або одного з них. Внутрішня вмотивованість значень, яка виражається у схожій фонетичній формі – це тільки привід для зіткнення паронімів у мовленні. Їх змішування залежить також від умов тексту. Роль контексту для паронімії полягає у виявленні змісту імпліцитного члену паронімічного ряду. Для цього потрібні лексико-семантичний і / або екстралінгвальний контексти [206, с. 9]. Ці закономірності визначено для будь-якої паронімічної опозиції, як ненавмисної, так і навмисної. Отже, в разі ненавмисної, випадкової паронімії діють додаткові закономірності.

У лінгвістиці термін **дискурс** є багатозначним. О. О. Селіванова в «Лінгвістичній енциклопедії» подає стисло, але вельми ємну характеристику значень, інтерпретацій, історії вивчення дискурсу [219, с. 120–123]. У 2002 р. М. Ф. Алефіренко визначав дискурс як комунікативно-прагматичну подію соціокультурного характеру [3, с. 104]. Таке розуміння, в цілому, корелює в нашій роботі з поняттям мовленнєво-культурного сценарію. Серед дефініцій дискурсу, представлених О. О. Селівановою, знаходимо такі: 1) «зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя»; 2) «замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередкують

спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.); 3) «стиль, підмова мовного спілкування»; 4) «зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має відповідний набір змінних» [219, с. 120–121]. На нашу думку, друга дефініція є найбільш прийнятною в кореляціях дискурсу з мовленнєво-поведінковими ситуаціями та мовленнєво-культурними сценаріями тактик уживання паронімів. Так, якщо під час викладання російської мови як іноземної викладач з метою засвоєння студентами словотвірних моделей, прив'язавши їх до певних лексичних значень, пропонує студентам декілька фраз, які закріплюють знання лексичних значень і словотвірної структури, а також сприяють розвитку мовної здогадки, комуніканти (викладач і студенти) стають учасниками певного дидактичного дискурсу. Цей дискурс функціонує за певним мовленнєво-культурним сценарієм уроку в рамках мовленнєво-поведінкової учбової ситуації. Наприклад, у варіативній моделі «(Префікс) + Корінь дієслова на приголосний + Суфікс -и-/-а-(-я-) + Суфікс -тель- // (Префікс) + Корінь дієслова на голосний + Суфікс -тель- → іменник, що називає людину за його активною дією: професійною діяльністю, багаторазовою або одноразовою дією»: 1) *Учитель (уч+и+тель) учил (уч+и+ть) детей в школе;* 2) *Водитель (вод+и+тель) водил (вод+и+ть) автомобиль;* 3) *Писатель (пис+а+тель) писал (пис+а+ть) книги. //* 4) *Нарушитель (на+руш+и+тель) нарушил (на+руш+и+ть) правила дорожного движения;* 5) *Житель (жи+тель) города жил (жи+ть) в высоком доме.* 6) *Строитель (строи+тель) строил (строи+ть) новый дом.* 7) *Издатель (из+да+тель) издал (из+да+ть) новую книгу.* Враховуючи прагмасемантику моделі, учні на базі запропонованих мовленнєвих актів дидактичного дискурсу мають здійснити структурно-семантичний аналіз паронімів, співставивши їх, з метою вироблення фрейму цієї словотвірної моделі на підставі стереотипних ситуацій і асоціативних зв'язків між паронімами кожної пари та всіма паронімічними парами.

Близькими до загальнонаукових є використані в роботі такі міждисциплінарні методи соціально-гуманітарного пізнання як

спостереження і семіотичний метод. Метод спостереження, як правило, виступає як допоміжний для відбору матеріалу аналізу, а завдяки семіотичному методу виокремлюємо значущі для структурного і лінгвокультурологічного аналізу одиниці. Семіотичний метод діалектично взаємодіє з *герменевтичним* методом, який допомагає точно визначити функційно-прагматичне та стилістичне навантаження паронімів у лінгвокультурній ситуації.

У рамках *лінгвокультурологічного* методу, який кваліфікують як один з міждисциплінарних гібридних методів, про що вже йшлося вище [124, с. 535–543], використано такі окремі лінгвістичні методи:

- *синхронічний* – для зіставлення одночасно існуючих паронімів як лінгвокультурних одиниць; наприклад, в сучасній російській мові з позиції синхронії *коренной* (*корен+н+ой*) і *корневой* (*корн+ев+ой*) розглядають як однокореневі пароніми з чергуванням у корені *корен- // корн-*, хоча в епоху до падіння редукованих *ь* (*ер*) і *ь* (*ерь*) корінь був одним: *корьн-*, а значення прикметника із суфіксом *-ев-* мало іншу денотативну структуру, оскільки це спочатку був суфікс присвійних прикметників, що використовувався в коротких прикметниках;

- *структурно-функційний* – для визначення лінгвокультурної своєрідності кожного зі співставних компонентів паронімічних опозицій; наприклад, у паронімічній опозиції (парі) *коричневый // коричный* слово, що має суфікс *-ев-* (*коричневый*), є назвою одного з основних кольорів палітри у європейців, у тому числі у росіян, напр.: *коричневая кора, коричневый пол, коричневое пальто, коричневые туфли*; а без цього суфікса (*коричный*) – спеціальне слово, що має два значення: 1. «Вироблений із кориці, той, що відноситься до кориці», напр.: *коричный альдегид, коричное масло, коричная кора, коричный запах*; 2. «У складі назв дерев і кущів роду коричних, із кори яких виготовляють корицю», напр.: *коричное дерево, коричный кустарник* [53, с. 126];

- *типологічний* метод і метод *комбінаторно-семантичного* аналізу використані в дисертації для виявлення типологічної близькості компонентів різних паронімічних опозицій і вивчення типології моделювання в процесі

паронімічного опозиціювання; деякі прийоми цих методів вже були використані нами в дослідженнях, описаних у двох попередніх параграфах (1.2 і 1.3);

- методи *аналізу словникових дефініцій і трансформації*, а в ряді випадків і деякі прийоми методу *лінгвістичного експерименту (спостереження, опитування)* застосовано нами для визначення відносин між паронімами одного ряду як на фонологічному, так і на морфологічному рівнях;

- метод *лінгводидактичного експерименту* використовувався для перевірки ефективності використання тактики навмисної паронімії в МПС уроку російської мови як іноземної;

- *описовий (deskриптивний)* метод використовується для адекватного подання результатів дослідження лінгвокультурологічного аспекту російської паронімії, а також супутніх йому соціолінгвістичного, функційного, структурного, словотвірного аспектів;

- *методи компонентного та контекстологічного аналізу* допомагають більш точно описати словотвірну і семантичну структуру паронімів усередині паронімічної опозиції, визначити їх етимологію, рекурентний або випадковий характер співвідношення.

Спроба показати цю методикку зроблена нами у другому і третьому розділах нашого дисертаційного дослідження.

Висновки до першого розділу

Дослідивши теоретико-методологічні засади вивчення російської паронімії в лінгвокультурологічному аспекті, ми розглянули питання, пов'язані з історією вивчення паронімії, динамікою становлення типології паронімів у російському мовознавстві, зробили огляд лінгвістичних концепцій паронімії і пароніму, уточнили сутнісну природу лексичної категорії паронімії, представили своє розуміння ступеня і шляхів взаємодії паронімії із суміжними лексичними категоріями: омонімією, синонімією, антонімією і полісемією. У процесі

дослідження були встановлені різні підходи до типологізації паронімів, виявлені методологічні основи та запропоновано методи вивчення лінгвокультурологічного аспекту концепту паронімії в російській мові, запропонована її лінгвокультурологічна типологія, в основу якої покладено концепцію Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова про мовленнєво-поведінкові тактики. У результаті цієї роботи ми прийшли до наступних висновків.

Сучасна методологія вивчення паронімії як лексичної категорії, її взаємодії з суміжними категоріями мови, підходи до висунення принципів типологізації паронімів формуються у процесі наукової дискусії з питань використання різних принципів включення слів у паронімічні опозиції. У другій половині XIX ст. внаслідок неопрацьованості філософських положень про взаємодію категорій «Речі», «Властивості», «Відносини» *паронімію* як лексичну категорію одні лінгвісти взагалі не виокремували, інші ж змішували з омофонією; інтерпретація *парономазії* відповідала сучасному розумінню *паронімії* і не давала прагматистичної характеристики цього явища як каламбурного, ігрового зближення співзвучних, але різних за змістом слів. У першій половині XX ст. пароніми, як правило, розглядають як стилістичну фігуру мовлення, важливу в мовно-культурному аспекті дидактики і віршування. З останньої третини XX ст. вітчизняні лінгвісти вивчають пароніми як лексичну категорію, висувачи принципи її відмінностей від суміжних лексичних категорій і явищ, вибудовуючи її типологію, систему різновидів і форм прояву, вивчаючи її функційно-прагматичне та лінгвокультурне навантаження. У цей період оформилися, в цілому, три точки зору на паронімію і пароніми як репрезентанти цієї лексичної категорії.

У разі **широкого розуміння** паронімії до паронімів відносять усі співзвучні слова, визнаючи єдиним критерієм об'єднання їх у паронімічні пари можливість оказіонального змішування в мовленні. Обмеженням в об'єднанні слів і їхніх форм у паронімічні пари в цьому випадку є суб'єктивним сприйняттям людини. Таке розуміння паронімії сприяє використанню методистами **приймів**, які ми виділяємо щодо **паронімічних опозиційовань** і **широкої паронімії**, які

полягають, відповідно, у виокремленні та підборі груп подібних слів для їх контрастної подачі, для закріплення однакових правил формозміни і засвоєння лексико-граматичних значень за однаковими сукупностями складних закоренових формантів. Широке розуміння паронімії дає підстави віднести до неї весь комплекс явищ, пов'язаних зі звуковим зближенням слів, що спричинює їх помилкові взаємозаміни або створення каламбуру; диференціювати пароніми за ознакою навмисного зближення або ненавмисного (випадкового) змішування в мовленні; усвідомити те, що схожість слів може заважати правильному засвоєнню мови або допомагати в цьому процесі; приймати рішення про наявність паронімічної опозиційності слів під впливом аугментативної, епентетичної, вокальної, метатетичної паронімічної атракції, яка призводить до їх контекстуального зближення.

Головною об'єднавчою ознакою паронімічних лексичних груп у разі **розширеного розуміння** паронімії є коренева спорідненість слів: паронімами в цьому випадку визнають лише однокореневі слова. Розширений підхід до паронімії сприяє виявленню словотворчих моделей слів, що входять у паронімічні опозиції, а серед цих моделей – продуктивні та непродуктивні; полегшує завдання лексикографічної кодифікації паронімів у процесі створення паронімічних словників і навчальних матеріалів для розвитку стилістичної грамотності та культури мовлення учнів у сфері розпізнавання й адекватного використання схожих слів. Однак у разі такого підходу фонетична ознака паронімів на практиці вихолощується і ставиться в підлегле становище від словотвірної ознаки. У рамках розширеного розуміння паронімії виокремлюють такі фонологічні моделі: вокальні чисті, утворені способом субституції (*e//u; e//y; e//o; a//y, u//я* та ін.); вокальні чисті, утворені способом додавання / стирання; вокальні змішані, утворені змішаним типом трансформацій; консонантні чисті, утворені способом субституції; консонантні чисті, утворені способом додавання / стирання; консонантні змішані; комбіновані. Список паронімічних словотворчих моделей досить великий. Його вдосконалення є важливим для вирішення методичних проблем у процесі викладання російської мови.

У разі **вужького розуміння** паронімії коло паронімів звужується ще більше, оскільки до них відносять близькі, але не тотожні за звучанням слова одного кореня з наголосом на одному й тому ж складі. Ці слова належать до однієї частини мови і позначають різні поняття. Отже, діють семантичні, акцентні, етимологічні і морфологічні обмеження у визначенні патронімічних. Вважаємо, що в цьому випадку знецінено вельми продуктивні методичні прийоми паронімічних опозиційовань у процесі викладання мови як рідної та нерідної, передусім, у зіставленні неоднокореневих паронімів.

Проте, в російському мовознавстві досі по-різному інтерпретують лексико-семантичні контакти в групах співзвучних слів, немає повного словника паронімів російської мови. Питання лінгвокультурологічного аспекту перебувають у стадії початкової розробки.

Наше дослідження підтверджує тезу про рівноцінність ознак подібності та відмінності між паронімами для формування специфіки паронімії як лексичної категорії і дає підстави визнати паронімію явищем часткової звукової подібності слів (паронімів) за умови їх повної або часткової семантичної відмінності. Паронімія є результатом складної взаємодії формального, семантичного та функційного факторів і не може бути описана з урахуванням лише одного (формального або семантичного) фактора. Вважаємо, що **синкретизм чинників** виникнення і функціонування паронімії в мові та мовленні, різноманіття її форм безпосередньо пов'язані із соціо- та лінгвокультурною значимістю цього явища, яке сформувало самостійну лексичну категорію.

Представлене зіставлення паронімії із суміжними явищами свідчить про те, що паронімію визначають поєднанням трьох ознак: формальної (звукова подібність, що не досягає меж омонімії), семантичної (змістовні зв'язки, котрі не отримують меж абсолютної синонімії) і функційної (можливість помилкового змішування в мовленні). Паронімія і синонімія, паронімія і антонімія в російській мові мають зони спільного функціонування, тоді як паронімія і омонімія – лише зони паралельного функціонування. Омофони омонімічні тільки в усному мовленні, але паронімічні у мовленні письмовому; омографи омонімічні в письмовому, але

паронімічні в усному мовленні. Водночас, до складу паронімічних опозицій і синонімічних рядів найчастіше входять прикметники з однаковим коренем, але різними суфіксами і однокореневі дієслова з різними префіксами. Члени таких рядів взаємозамінні лише в деяких комунікативних ситуаціях.

Процеси породження та функціонування паронімії перманентні, вони відбуваються в рамках різних видів мовленнєвої діяльності: говоріння та аудіювання, письма і читання – на матеріалі практично всього словникового складу російської мови. Дослідники висувають різні параметри типологізації паронімів, в основі яких фонетичні, графічні, словотвірні, семантичні, морфологічні, функційні, стилістичні, дискурсивні риси, що вказують на схожість і/або відмінність між одиницями паронімічних пар. Типологія паронімії продовжує формуватися. Висування структурно-семантичних типів паронімів містить риси суб'єктивності і залежить від різних поглядів учених на сутність паронімії. Словники відображають невелику частину паронімічних опозицій: в основному, ті пароніми, які найчастіше зустрічаємо в усному і письмовому мовленні й відповідають точці зору авторів. Нерідко автори не враховують пароніми термінологічної та номенклатурної лексики, дієслівних форм, числівників, прийменникових словоформ з безприйменниковими. Широке розуміння паронімії та визнання оказіональних паронімів оптимальні в методиці навчання російської мови як рідної і як іноземної. Разом з тим, у разі такого підходу назвати точну кількість паронімічних опозицій у мовленні важко. Крім того, правильне або помилкове їх уживання пов'язане з достатнім або недостатнім досвідом культури мовлення у комуніканта.

Найбільш прийнятним за умов сучасного рівня досліджень паронімії нам видається диференціація паронімів за ознакою їх рекурентності / оказіональності, незважаючи на нечіткість принципів, відповідно до яких ці пароніми виділяються, і розмитість границі між цими групами через наявність гібридних паронімів, які відповідають ознакам і рекурентних, і оказіональних паронімів. Оказіональне сприйняття тих чи інших слів як паронімів, по-перше, актуалізує відмінності в їх значеннях, навіть якщо іншим носіям мови ці слова представляються як синоніми

або омоніми; по-друге, оживляє внутрішні форми цих слів; по-третє, сприяє визначенню шляхів реалізації мовних можливостей кожного форманта зіставлених слів.

Наявність різних підходів до типологізації паронімів у російській мові свідчить про наявний у мовознавстві процес пошуку оптимального способу класифікації паронімів. Досвід нашого дослідження показує, що методика наукового вивчення паронімії в сучасній лінгвістиці має бути комплексною та враховувати структурні, семантичні, етимологічні, словотворчі та функційні ознаки слів, що групуються в паронімічні ряди, а також індивідуальний мовний та соціально-культурний досвід комунікантів. Подача сучасного лінгвокультурного потенціалу російських паронімів у нашій дисертації поєднує методи, домінуючі при антропоцентричному і системно-структурному підходах до вивчення категорій і одиниць мови, з окремими процедурними елементами порівняльно-історичного підходу. Людина – точка відліку в нашому аналізі паронімії, вона залучена в цей аналіз, визначаючи його перспективи і кінцеві цілі. Взаємодія антропоцентричного і системно-структурного підходів створює прецедент дихотомії протилежностей єдиного об'єкта дослідження – мови, що розвивається діалектично: «в собі і для себе» у разі системно-структурного підходу і в мовній реалізації для людини – у разі антропоцентричного підходу.

Як і в будь-якому комплексному дослідженні, ми спиралися в процесі роботи на взаємодію загальнонаукових методів і спеціально-наукових: макропарадигмальних, мікропарадигмальних і непарадигмальних методів лінгвістики, – а також на деякі процедурні прийоми, спрямовані на аналіз структурних, семантичних, функційних, прагматичних і праксіологічних аспектів паронімії, важливих для розуміння її як лінгвокультурологічного феномену.

У роботі були уточнені, пристосовані до об'єкту і предмету дослідження або заново розроблені дефініції таких концептуально важливих термінів, як: *мовленнєвий акт, фрейм, мовленнєво-поведінкова тактика, мовленнєво-поведінкова ситуація, мовленнєво-культурний сценарій.*

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

НЕНАВМИСНА ПАРОНІМІЯ В РОСІЙСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Для розуміння лінгвокультурологічної природи паронімії, з нашої точки зору, найбільш важливою, універсальною культурно-функційною ознакою розмежування паронімів є **ознака каузації** їх узусу в мовному просторі. Розмежування паронімії на підставі причини її прояву в російському мовному просторі: ненавмисного або навмисного змішування – слугує основою праксіологічної системи мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій, що складаються з мовленнєво-культурних ситуацій і фреймів, у межах яких реалізується паронімія. Зрозуміло, ненавмисність або навмисність мовленнєвої помилки, зробленої внаслідок паронімічного змішування слів, особливим чином характеризує мовленнєво-культурний сценарій, що виникає в тій чи іншій МПС і зумовлює поведінку її учасників і свідків. У цьому розділі дисертації буде розглянуто результати нашого дослідження тактик ненавмисного змішування паронімів.

У результаті дослідження праксіологічно ненавмисної паронімії в різних мовленнєво-культурних сценаріях ми виявили дві мовленнєво-поведінкові тактики, в яких функціують пароніми: МПТ паронімічної ненавмисної помилки і МПТ паронімічного ненавмисного уточнення думки.

2. 1. Мовленнєво-поведінкова тактика паронімічної ненавмисної помилки

Мовленнєво-поведінкова тактика паронімічної ненавмисної помилки заснована на створенні дегенеративних паронімічних опозицій. Вона, за нашими спостереженнями, реалізується у всіх основних видах вербальної мовної діяльності людини: говорінні, слуханні (аудіюванні), читанні і писанні.

Прояв паронімії в різних видах мовленнєвої діяльності сформував чотири мовленнєво-поведінкових ситуації:

- МПС паронімічної ненавмисної помилки говоріння;
- МПС паронімічної ненавмисної помилки слухання (аудіювання);
- МПС паронімічної ненавмисної помилки писання;
- МПС паронімічної ненавмисної помилки читання.

Однак види мовної діяльності взаємопов'язані, тому в **багатовимірних мовленнєво-поведінкових ситуаціях**, тобто в МПС, де паронімічна помилка виявляється в різних видах МД одночасно або послідовно, можливі комплексні паронімічні помилки. Кожен або кілька видів мовленнєвої діяльності виступають у цьому випадку одним з етапів виявлення комплексної паронімічної помилки.

У пропонованому матеріалі описано шість (6) мовленнєво-поведінкових ситуацій (МПС) ненавмисної паронімії в російському лінгвокультурному просторі: Помилки говоріння і писання зумовлені мовленнєво-культурними сценаріями (МКС), що виникли на базі фреймів нестачі знань мовного коду і автоматизму використання більш частішої одиниці паронімічної опозиції; Помилка аудіювання зумовлена в МКС фреймами впливу акустичних перешкод і вимовних або / і слухових дефектів. Помилка читання зумовлена в МКС фреймами нестачі освітлення, зору, подібності графічних ключів змішаних слів, нерозбірливості почерку. Список мовленнєво-культурних сценаріїв і їх базових фреймів може бути розширений і уточнений у кожній мовленнєво-поведінковій ситуації в залежності від обставин реалізації МПС та МКС.

2. 1. 1. Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки говоріння

Механізми виникнення ненавмисної паронімічної помилки говоріння і своєрідність відповідної МПС зумовлені комунікативними, функційними,

прагмалінгвістичними і психолінгвістичними особливостями говоріння як виду мовленнєвої діяльності (МД).

Відомо, що **говоріння** – це *продуктивний* вид МД, за допомогою якого (спільно з аудіюванням) відбувається *усне* вербальне спілкування. Виділяються *контактні* і *дистантні* форми говоріння. Основні навички мовця – *вимовні*, *лексичні* та *граматичні*. Розрізняють *ініціативне* (активне), *реактивне* (відповідь) і *репродуктивне* (стохастичне) говоріння, а також *непідготовлене* і *підготовлене*. Психологічна структура акту говоріння включає чотири фази: *спонукально-мотиваційну*, *аналітико-синтетичну*, *виконавчу* і *контролюючу* [271, с. 64–65]. Виокремлені параметри говоріння як одного з основних видів МД сприяють формуванню своєрідності МПС ненавмисної паронімічної помилки говоріння.

Усний продуктивний характер говоріння зумовлює перетин МПС паронімічної помилки говоріння і МПС паронімічної помилки аудіювання, оскільки слухач / слухачі сприймає / сприймають задум мовця у спотвореному вигляді. Якщо ненавмисно паронім, що прозвучав замість потрібного слова, стає причиною поміченої слухачем смислової, граматичної, стилістичної аномалії висловлювання, монолог мовця, найімовірніше, перерветься і буде продовжений як діалог з цим слухачем. Однак смислова помилка може бути не поміченою, якщо паронім є допустимим у представленому лексичному оточенні та граматичному оформленні. У цьому випадку виникає комунікативна фігура *квіпрокво* (від лат. *qui pro quo*): сприйняття слухачем смислу сказаного мовцем спотворюється. Це може привести до негативних наслідків у діях слухача. Наведемо приклад комплексної паронімічної помилки, одним з етапів виявлення якої є говоріння.

(1) На виробничій нараді головний технолог металургійного комбінату дає розпорядження начальникам цехів. Доходить черга до цеху кольорового лиття:

[Головний технолог]: *По плану, 18 июня цех цветного литья должен приступить к выполнению очень ответственного заказа № 295. Павел*

*Васильевич, в первом отделе получите сегодня же параметры литья. Это **высокотемпературный титан**, ознакомьтесь подробнее, проверьте смету. В лаборатории заранее проверьте качество **альфа-стабилизатора**, каждой партии, которая есть на складе. Особенно молибден и ванадий. По никелю, хрому и железу все партии наши, они проверены.*

*[Начальник цеху]: Сергей Николаевич, уточните, не понял. Вы назвали **альфа-стабилизатор**, а добавки **бета-стабилизатора**. В заказе **высокотемпературный бета-титан** или **низкотемпературный альфа-титан**?*

*[Головний технолог]: Как я сказал? Альфа? Давайте посмотрим. Да, у меня альфа-титан **высокотемпературный**. Какая-то ошибка. [Перевіряє замовлення]. Невероятно. Здесь тоже ошибка: или опечатка, или безграмотность, или того хуже. Пусть их первый отдел занимается. А почему наш плановый пропустил? После планёрки выясним. Надо заменить текст заказа. Смету, как я понимаю, пока не просчитывали, уже всплыло бы. Павел Васильевич, зайдёте в 16.20. Постараюсь уточнить [Відновлено і адаптовано на підставі усних спогадів колишнього інженера-металурга, 72 роки, м. Дніпро, 2019].*

У цьому фрагменті тексту фігурують три паронімічні пари, компоненти двох із яких розрізняються префіксоїдами: *альфа-стабилизатор // бета-стабилизатор; альфа-титан // бета-титан*; а третій – першими коренями складних слів: *высокотемпературный // низкотемпературный*. Помилкова термінологічна паронімія у вигляді помилки (описки) викликала подальші помилки говоріння й аудіювання. Справа в тому, що в металургії існують різні марки титану, як і інших металів, які використовуються у промисловому виробництві, маючи різні характеристики, потрібні для виробництва різної продукції. Зі сплавів титану у промислових розмірах виробляють альфа-титан, який прийнято вважати низькотемпературним, бо його плавлення відбувається при +882,5°C, і бета-титан, який є високотемпературним, бо має витримувати температуру до +33300°C. Для цих сплавів у металургії використовують різні

стабілізатори – легуючі елементи, ізоморфні метали (які мають з відповідною модифікацією однаковий тип кристалічної решітки і розширюють відповідну область сплаву за рахунок підвищення температури поліморфного перетворення). Вони вводяться у відповідні сплави для стабілізації необхідних властивостей. *Альфа-стабілізатором*, тобто добавкою, що сприяє збереженню необхідних властивостей *альфа-титана*, є алюміній; *бета-стабілізатором*, тобто добавкою, що сприяє збереженню необхідних властивостей *бета-титана*, є набір таких металів: молібден, ванадій, хром, залізо, нікель – у певних пропорціях [156]. Тут помилку говоріння було помічено було помічено, що зумовило її виправлення. В основу цієї МПС покладено фрейм недостатніх знань у галузі металургії у технічного працівника, який друкував замовлення. Потім послідовно в читанні і говорінні на перший план виступали фрейми відсутності вдумливого прочитання, наявності автоматизму часто повторюваних термінів і професійного авторитету авторів замовлення.

Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки говоріння реалізується в різноманітних мовленнєво-культурних сценаріях, оскільки всі види мовленнєвої діяльності взаємопов'язані: говоріння може бути, з одного боку, спонтанним, непередбаченим, а з іншого – підготовленим і опосередкованим, по-перше, аудіюванням, по-друге, – читанням написаного тексту.

Паронімічна ненавмисна помилка говоріння може реалізуватися в діалогах і монологіях. Такі діалоги відбуваються між дорослими російськомовними комунікантами, російськомовними дорослими і дітьми, між особою, для якої російська мова є рідною, і особою, для якої російська мова нерідна, а також між співрозмовниками, для яких російська мова не є рідною. У монологічному мовленні така МПС можлива у сценаріях мітингу, семінару, конференції, в коментарі на побачене, почуте, прочитане.

Місцем реалізації діалогу такої МПС може бути вулиця, житлове приміщення, навчальна аудиторія, магазин або ринок, пункт громадського харчування, громадський транспорт, теле- або радіостудія, прес-центр та ін. За

нашими спостереженнями, базовими фреймами паронімічних помилок у таких ситуаціях є фрейм недостатніх, нестійких знань мовного коду і фрейм сформованого автоматизму проголошення більш частих одиниць. Наприклад:

(2) Учасниці діалогу – жінки Ірина, 60 років, і Тетяна, 52 роки. Діалог записаний в Одесі, 2019.

Тетяна: *Ира, выбрось луковицу из холодца.*

Ірина: *Зачем? Мы с мужем её съедим, когда остынет.*

Тетяна: *Не понимаю, как такое можно есть. Слышала, у французов луковичный суп – деликатес.*

Ірина: *Вроде, луковый. Вова его так называл, когда варил. У него на судне однажды капитаном был француз, заставил научиться варить. С ним много мороки, но сумел. Привыкнуть можно.*

Цибулевий суп (*луковый суп*) – бренд французької кухні. У російській і українській кухні варену цибулину зазвичай видаляють з каструлі після приготування страви. Отже, назву цього супу жінки знають нечітко.

(3) Діалог між вчителем і учнем 8 класу, записаний в Одесі, квітень 2018:

- *Лёня, в каком романе Виктор Гюго увековечил Собор Парижской Богоматери?*

- *Я думаю, что Виктор Гюго сделал это в романе с таким же названием: «Собор Парижской Богоматери».*

Ця помилка говоріння сталася через незнання правильного написання іншомовного прізвища і незнання учнем французької літератури і мови. Крім того, незвичайність для російського мовлення звуку [у] після м'якого [г'] зумовила в цьому випадку також ситуацію помилки аудіювання учнем правильної вимови: ненаголошений голосний почутий і нібито повторений за вчителем виходячи з аудитивної звички російськомовної людини. Замість невластивого російської мови [г'у] звучить звичне і якісно близьке поєднання [г'і], в якому голосний переднього ряду [ју], яким він є після м'якого приголосного [г'], замінено іншим голосним переднього ряду – [і] – у звичному для сучасної російської літературної вимови поєднанні [г'і] (порівняйте: *пороги*,

гиря, ожоги, Гималаи, нагибаться і под.). Таким чином, у цій ненавмисній паронімічній помилці задіяні фрейми незнання учнем правильного написання і відмінностей у фонетичних системах російської і французької мов.

Як фрейм паронімічної ненавмисної помилки говоріння нерідко виступає семантична контамінація, зумовлена недостатніми професійними знаннями і досвідом мовця. Покажемо це на прикладі розмови між студенткою і бібліотекарем, яку почули в університетській бібліотеці в 2018 році:

(4) Студентка: – *Мне нужен учебник «Экономика предпринимательства».*

Бібліотекар: – *Такого учебника нет. Есть «Экономика **предприятия**» и «Экономика **предпринимательской** деятельности». Вам какой?*

Студентка: – *Ой, что-то напутала. Наверное, второй.*

Тут недостатні професійні знання у сфері економіки проявила бібліотекар, оскільки довідники і навчальні посібники з назвою «Економіка підприємництва» («*Экономика предпринимательства*») існують, проте їх, мабуть, не було в цій бібліотеці серед книг навчальної літератури економічного відділу. Студентка засумнівалася в правильності своїх слів, оскільки бібліотекар говорила впевнено, проте в її свідомості спрацював фрейм мовної здогадки про словотворчі цінності відстороненого іменника *предпринимательство*, утвореного від прикметника *предпринимательский*, що увібрав в себе його семантику і семантику слова *деятельность*. Отже, була зроблена адекватна заміна навчальним посібником.

(5) Коментар албанського студента 1 курсу про голос сучасного казахстанського естрадного виконавця Дімаша Кудайбергена, записано в жовтні 2018 р. в Тиранському університеті: *Я слушал песни Димаша. У него очень мелодический голос // замість мелодичный. У рідній мові студента (албанській) є одне слово *melodike*, котре передає значення обох російських паронімів, які розрізняються дистрибуцією і словотворчими суфіксами. Іноземець, який вивчає російську мову, переклав за допомогою словника слово *melodike* як *мелодический*.*

Фрейм сформованого автоматизму проголошення більш частих одиниць у російському лінгвокультурному просторі реалізується в мовленні будь-якого комуніканта, навіть того, хто прекрасно володіє всіма нормами російської літературної мови. Характерною особливістю МКС, що реалізуються на базі цього фрейму, є те, що мовці, які стежать за своїм мовленням, зазвичай, виправляють себе у процесі говоріння. Наприклад:

(6) Розмова по телефону, жінка 29 років, березень 2018: *Не поверишь, но я снова вынуждена заниматься **обустройством** на работу... Ой, извини! **Устройством**... Зарапортовалась с этими поисками дома, работы, мужа...* Автоматизм помилкового проголошення замість потрібного слова більш частого в мовленні його пароніма доповнюється тут загальним станом мовчині, що перебуває в процесі облаштування свого життя.

(7) Екзаменатор, чоловік 50–55 років, студентці, червень 2019: *У Вас очень большие **проблемы** в знаниях... Извините, **пробелы**. Отсюда и **проблемы**.* Думки екзаменатора забігають вперед, він думає про проблеми, які створить студентці його негативна оцінка її знань. Отже, він використовує більш часте у своєму індивідуальному мовленні слово, схоже за звучанням, а в наведеному контексті близьке також за змістом. Фрейми, що організують і підтримують цю та подібні до неї помилки: випереджаюче мислення і автоматизм проголошення найбільш частих одиниць в індивідуальній МКС.

(8) Жінка-медсестра, яка чергувала в лікарні, на аптечний пункт якої було скоєно напад з метою вкрати наркотичні речовини, викликала поліцію. На питання оперативного працівника про обставини подій розповіла: *Снизу я услышала звук **щиколотки** нашей двери (замість **щеколды**).* Фрейми, що організують і підтримують цю та подібні до неї помилки говоріння: хвилювання і, швидше за все, автоматизм проголошення більш частих в індивідуальній МКС одиниць.

(9) У ситуації зустрічі двох колишніх співробітниць, молодій (Люсеньки) і літній (Таміли Василівни), які не зустрічалися і не підтримували контактів протягом 12 років після заміжжя молодій, її звільнення і від'їзду в інше місто:

Люсенська: – *Тамара Васильевна, сколько лет – сколько зим!*

Таміла Василівна: – *Я тоже рада, Люсенська, только я не Тамара, а Таміла.*

Люсенська: – *Ну, конечно, уже смешалось. Я и 12 лет назад иногда ошибалась, а сейчас... люди, события, семья. Вы уж меня простите.*

Таміла Василівна: – *Я уже за всю жизнь привыкла. Меня даже как-то Памелой назвали.*

Ситуація паронімічної ненавмисної помилки говоріння *Тамара замість Таміла, мабуть, зумовлена фреймом різновеликої частотності імен Тамара і Таміла в російському іменнику і в особистому оточенні, фреймом відсутності комунікації з безпосередньою особою, а також фактором часу, протягом якого ця комунікація була відсутня, що породило фрейм забування. За статистикою, в рейтингу зі 700 жіночих імен Тамара посідає 76 місце, входячи у 85 найбільш популярних жіночих російських імен, при частотності 11 на 10000 новонароджених; ім'я Тамара кваліфікують як слов'янське канонізоване; а Таміла (Томіла) протягом 40 років вважають поодиноким слов'янським неканонізованим, поширеним, здебільшого, в Україні [35, с. 64; 263].

Помилка говоріння Памела, про яку згадала сама Таміла Василівна, була зумовлена, скоріше за все, актуальним у той період знанням людини, яка допустила цю помилку, про популярну канадсько-американську актрису Памелу Андерсон або про відомий в Україні та Києві сучасний спектакль національного академічного драматичного театру імені Івана Франка «Дорога Памела», який було поставлено за п'єсою відомого американського драматурга Джона Патрика, лауреата Пулітцерівської премії і премії Тоні.

(10) Фрейм недостатнього володіння книжними стилями російської літературної мови можна вважати причиною наведеної далі паронімічної ненавмисної помилки говоріння. Учасниці діалогу – жінки Тетяна, 40 років, і Зоя, 38 років, сусідки. Діалог записаний в Одесі в 2019 р.

Тетяна: *Зоя, беги к «Сельпо». Там у твоего красавца такой отречённый взгляд: сейчас будет спускаться зарплату.*

Зоя: *Что ты сказала? Отреши́нный взгляд? Да, лечу. Надо забрать кошелёк и вывернуть карманы.*

Пароніми *отречённый* // *отреши́нный* розрізняються семантикою і дистрибуцією. *Отречённый* може використовуватися тільки в синтаксично сталій словосполучі *отречённый от престола*. *Отреши́нный* – найчастіше з означальним словом *взгляд*: *отреши́нный взгляд*. Мабуть, освітній статус Зої вище за освітній статус Тетяни, оскільки Зоя семантично правильно розрізняє ці слова. Тетяна ж, швидше за все, має нижчий за Зою освітній статус, мало читає і не розрізняє дієприкметники, що майже однаково звучать; у її мовній картині світу дієприкметники перебувають у зоні дальньої периферії.

2. 1. 2. Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки слухання

Механізми виникнення ненавмисної паронімічної помилки слухання (аудіювання) і своєрідність відповідної мовленнєво-поведінкової ситуації зумовлені комунікативними, функційно-семантичними, психолінгвістичними, соціолінгвістичними, фізіологічними особливостями аудіювання як виду мовленнєвої діяльності.

Відомо, що **аудіювання** – «рецептивний вид мовленнєвої діяльності; смислове сприйняття усного повідомлення» [271, с. 39]. Своєрідність аудіювання полягає в одночасному сприйнятті слухачем мовної форми і розумінні змісту висловлювання, що звучить. Сутністю слухових умінь є нероздільність, цілісність, єдність форми і змісту почутого у свідомості слухача. У процесі аудіювання розрізняють «словесне і предметне розуміння. Словесне розуміння спирається на мовний досвід» комунікантів, «предметне – на їхній життєвий досвід і знання ситуацій спілкування» [Там же]. Умовами, що визначають труднощі сприйняття мови на слух, вважають:

- поєднання аналітико-синтетичних операцій з розпізнавання слухачем мовної форми і вилучення змісту усного мовлення;

- однократність і короткочасність подання інформації;
- розуміння мовлення незнайомих людей;
- індивідуальні особливості голосу і мовлення того, кого слухаєш;
- наявність / відсутність зорового опертя;
- технічні параметри пристроїв, що передають звук.

А. М. Щукін відокремлює фонетичні, лексичні та граматичні труднощі сприйняття мови на слух. До фонетичних він відносить такі:

- розбіжність між написанням і вимовою (ця трудність є особливо важливою у вивченні російської мови як нерідної, а також у навчанні мов професії);
- розбіжність у членуванні звукового і графічного тексту;
- асимілятивні явища в мовленнєвому потоці;
- розбіжність у різних мовах темпоральних характеристик щодо відповідних голосних, приголосних звуків, складів, синтагм (це є особливо важливим у сприйнятті на слух російської мови як нерідної);
- розбіжність диференційних ознак фонем в іноземній і рідній мовах;
- фонематичність і рухливість російського наголосу.

Серед лексичних труднощів учений виділяє розпізнавання паронімів, омонімів та антонімів. На суміжність паронімії, омонімії та антонімії ми вказували в п. 1.2. На нашу думку, особливо важко розрізняють патронімічні складні числівники (наприклад: *двенадцать // тринадцать // пятнадцать // шестнадцать; семнадцать // восемнадцать; пятьдесят // шестьдесят* і под.); однокореневі пароніми, які відрізняються тільки афіксальними морфемами за наявності однакового кореня (наприклад: *приговорить // переговорить; отговорить // оговорить*); різнокореневі пароніми, які відрізняються одним звуком (наприклад: *дело // тело; жить // шить; дочка // точка; Лука // рука* і под.). Розрізнити на слух пароніми здатен слухач, у мовній картині світу якого стійко закріпилися словесне і предметне розуміння кожної з одиниць, що знаходяться в паронімічних відносинах.

У розпізнаванні понятійної складової омонімів важливу роль відіграє контекст функціонування одиниць, що перебувають у відносинах омонімії. Це стосується як власне омонімів (*производственный брак // счастливый брак; стрельба из лука // суп из лука*), так і омоформ (*Света не видит доски* [іменник *Света*, власне, другої відміни (жіночого роду із флексією *-а (-я)*), однини, жіночого роду, називного відмінку] // *рабочий света белого не видит* [іменник *свет*, загальне, збірне, першої відміни (чоловічого роду на приголосний з нульовою флексією), однини, родового відмінку]; *лечу на самолёте* [дієслово руху *лететь*, односпрямованої дії, недоконаного виду, другого дієвідмінювання, неперехідний, дійсного способу, дійсного стану, теперішнього часу, першої особи, однини] // *лечу простуду* [процесуальне дієслово *лечить*, недоконаного виду, другого дієвідмінювання, перехідний, дійсного способу, дійсного стану, теперішнього часу, першої особи, однини]; *простой вопрос* [прикметник *простой* – якісний, твердої відміни, однини, чоловічого роду, називного або знахідного відмінка] // *простой оборудования* [іменник *простой*, загальний, узагальнений, першої відміни (чоловічого роду на приголосний з нульовою флексією), однини, називного відмінка]) і омографів *врезной замók // зámок на острове; этого не стóбит делать // дом сто́ит в хорошем месте*).

Антоніми, розпізнавання понятійної складової яких на слух викликає труднощі, є одночасно і однокореневими паронімами. Засобами вираження відносин протиставлення між ними є афікси і афіксоїди. В усному мовленні досвідчені комуніканти нерідко використовують фігуру перебільшення, підкреслено виділяючи ці службові морфеми у протиставлених парах паронімічних антонімів. Наприклад:

(1) *Ученье – свет, а неученье – тьма* [Прислів'я]. Тут паронімічні антоніми *ученье* і *неученье* розрізняються відсутністю і наявністю заперечного префіксу *не-*.

(2) *Глупый осудит, а умный рассудит* [Прислів'я]. Засобом протиставлення паронімічних антонімів *осудит // рассудит* (*осудить // рассудить*) є приставки *о-* // *рас-*.

(3) *Степень структурной и генетической близости* идиомов – языковые ситуации со *сходными* и *несходными*, *близкородственными* и *неродственными* идиомами. Языковые ситуации с типологически *сходными* идиомами называют *гомоморфными*, с *родственными* идиомами – *гомогенными*, с типологически *несходными* идиомами – *гетероморфными*, с *неродственными* идиомами – *гетерогенными* [274]. Цей фрагмент письмового наукового тексту в усному виконанні викладача на лекції здатний виявити кілька пар паронімічних антонімів, слухаючи які легко заплутатися та помилитися у процесі конспектування й подальшому читанні записаного. Тут є паронімічні антоніми: прикметники *сходный // несходный* протиставлено наявністю у одного з них заперечного префіксу *не-*. Аналогічно протиставлені прикметники *родственный // неродственный*. У цьому паронімічному ряду є також пароніми *близкородственный // неблизкородственный*, які є антонімами. Це свідчить про те, що в одному паронімічному ряду може бути кілька однокореневих антонімічних пар. Елементи двох пар паронімічних антонімів *гомоморфный // гетероморфный* і *гомогенный // гетерогенный* протиставлені префіксоїдами *гемо-* [= однаковий] // *гетеро-* [= різний].

(4) *У Саши есть машина. Каждое утро он развозит на ней семью на работу и учёбу. // У Саши есть машинка. Вчера он решил взять её в детский сад, чтобы показать своим друзьям.* Засобом протиставлення паронімічних антонімів *машина // машинка* за величиною і призначенням служить суфікс суб'єктивної оцінки – *-к-*.

(5) *Жена Фёдора Петровича всегда пьёт сладкий кофе, а я люблю сладковатый и с молоком.* Паронімічні антоніми *сладкий // сладковатый* перебувають у градуальній опозиції, засобом вираження якої є суфікс *-оват-*.

Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки слухання, відповідно до наших спостережень, реалізується у всіх мовленнєво-культурних сценаріях контактної і безконтактної усної комунікації: у звичайному живому усному діалозі або полілозі в галасливому і / або людному місці: на концерті, в театрі, на виставі, в кінотеатрі під час перегляду

кінофільму, на мітингу або іншому масовому заході, під час телефонної розмови, під час аудіювання мовлення живого або записаного з інших аудіопередавальних пристроїв (радіо, телевізора, електронного носія тощо). Базовими фреймами цього є фрейм акустичних перешкод і фрейм вимовно-слухових дефектів комунікантів. Крім того, часто в ролі базових в МПС ненавмисної помилки слухання виступають універсальні для мовленнєво-поведінкової тактики паронімічної ненавмисної помилки фрейми нестійких / недостатніх знань мовного коду учасником комунікації (у цій МПС – слухачем), відмінності в мовних картинах світу учасників комунікації, асоціації з більш частими в мовленні або тематично більш імовірними в умовах комунікації одиницями паронімічних пар.

Фрейм акустичних перешкод спрацьовує в галасливому і / або людному місці через змішування мовлення, музики, звуків тварин, шуму працюючих механізмів, інших звукових ефектів, які викликають перешкоди аудіювання. Реалізація сценаріїв подібних ситуацій супроводжується неправильним розумінням погано почутого слова з подальшим домислюванням або перепитом у того, хто сказав, якщо він бере участь у діалозі зі слухачем, або у присутніх, які теж могли чути цю інформацію, якщо аудіювання безконтактне. Наприклад:

(б) На дорозі недосвідчений водій зрозумів, що автомобіль несправний, і заїхав на найближчу станцію технічного обслуговування (СТО). Там було ще кілька автомобілів, робітники дзвеніли гайковими ключами, один рихтував крила, поруч пилососом чистили салон. Слюсар почав оглядати мотор і попросив водія сісти за кермо, щоб вмикати і вимикати прилади.

Слюсар: *Включай **мá**ссу. ... Да не **мá**сло, а **мá**ссу...*

Перший наголошений склад в обох словах абсолютно однаковий, частота поширення наголошеного [á] тут від 700 до 1000 Гц, а тривалість звучання близько 200 м/с. Фінальні склади відкриті і ненаголошені, голосні звуки в них редуковані в занаголосній позиції. Частота поширення занаголосного [у] тут від 200 до 300 Гц, тривалість же звучання – 70 м/с, тобто в 3–4 рази тихіше і майже в три рази коротше наголошеного [á]. Помилка слухання відбувається через те,

що реципієнт знаходиться в кабіні і відгороджений від продуцента, а навколо звучать сторонні шуми, які заважають почути правильний, але тихий і короткий фінал слова.

(7) Дві жінки середнього віку, що говорять по-російськи, йдуть уздовж одного із зарубіжних посольств, за парканом якого цвітуть півонії, а садівники мотокосарками підрівнюють траву.

Перша: *В этом году много пионов.*

Друга: *Да, шпионов здесь – за каждым забором.*

У кожної жінки різні асоціації, пов'язані з тим місцем, у якому вони опинилися. Отже, друга співрозмовниця вирішила, що через шум не зрозуміла цілком відповідне її думкам слово. Вийшов ненавмисний каламбур на базі паронімічної опозиції *пион* // *шпион*.

Фрейм вимовно-слухових дефектів комунікантів в МПС паронімічної ненавмисної помилки слухання супроводжується фонами, подібними попереднім. Різниця лише в причинах помилки в цих ситуаціях: мовець має дефекти артикуляції або / і слухач – дефекти слуху. Наприклад:

(8) Чоловік близько 75 років у період карантину з приводу COVID 19 збирається зайти в магазин. Охоронець його питає: *Где Ваша мáска?* Літня людина не розчула ненаголошений фінал слова і перепитує: *Какая мáсса?* *Я иду за мýсом* [Записано в березні 2020 р., м. Одеса]. Тут вишикувався ланцюжок з трьох паронімів: *маска* // *масса* // *мясо*. Паронімія на базі часткового збігу наборів приголосних і голосних звуків і послідовності їх розташування. Чоловік у літах, швидше за все, забув надіти маску. Недочувши ненаголошений фінал у слові маска, чоловік вирішив, що його запитують про продукт, за яким він іде в магазин. Однак перший наголошений склад він почув добре і здивувався, що запитувач сказав твердий [м] замість м'якого [м'], тобто замість слова [м'ась] прозвучало [мáсь], хоча насправді прозвучало [мáскь].

(9) Розмова між різьбярем по каменю, який не вимовляє звук [р], і менеджером магазину професійного металевого інструменту.

Різьбяр: *[П'йи]несите, пожалуйста, каталог ск[аа]пелей.*

Менеджер: *Пожалуйста, вот алмазные **скальпели** «Кристаллина», а здесь – одноразовые **скальпели** Volkmanн 'а.*

Різьбяр: *Извините, я же просил **ск[aa]пели**.*

Менеджер: *А что Вы собираетесь ими делать?*

Різьбяр: *Ну, конечно же, не людей **[йе]затъ**, а камень долбить.*

Менеджер: *Понял, Вам нужны **скарпели**.*

Сценарій зрозумілий без коментаря. Вважаємо, що дефект вимови різьбярa виступає тут причиною паронімічної помилки слухання.

Крім того, механізм паронімічної ненавмисної помилки аудіювання тут ускладнений також фреймом автоматизму проголошення більш частого в мовленні пароніма *скальпель* замість потрібного слова *скарпель* (= різець по каменю). Цікаво, що функційно ці предмети близькі, але використовуються для роботи з різними матеріалами.

(10) Фрейм акустичних перешкод став причиною наступної ситуації. Один з викладачів Одеського національного університету кілька років тому зіткнувся із проблемами в роботі комп'ютера і ноутбука. У місці, де зазвичай йому допомагали, відповіли, що мають багато замовлень, доведеться довго чекати, але порадили звернутися до молодого майстра, який приїхав з Тирасполя, бере будь-яку роботу і виконує її якісно. Викладач по телефону почув ім'я **Фамил**. Ім'я здалося рідкісним, але оскільки людина з Тирасполя, цілком можливо, що це ім'я із романським коренем. Колега поставився до антропоніму *Фамил* з розумінням: можливо, батьки довго чекали сина – продовжувача роду, сім'ї, прізвища. Декілька років цей майстер допомагає колезі утримувати комп'ютерну техніку в порядку, а в 2020 році викладач порекомендував співробітницю, у якої виникли подібні проблеми, звернутися до цього майстра. Після зустрічі з майстром співробітниця сказала, що справжнє ім'я майстра *Тамил*, а не *Фамил*, а за національністю він азербайджанець. (За різними джерелами, *Тамил* кваліфікують як мусульманське ім'я уйгурського (тюркського) або арабського походження). Майстер розповів їй, що його батько закінчував службу офіцера в Тирасполі, там і залишився. Сам *Тамил* приїхав до

Тирасполя маленькою дитиною, по-російськи говорить без жодного акценту. Коли чув до себе звернення *Фамил*, відносив це до особливостей вимови клієнта.

Реалізація сценаріїв подібних ситуацій супроводжується неправильним розумінням погано почутого слова з подальшим домислюванням або перепитом у мовця, якщо він бере участь у діалозі зі слухачем, або у присутніх, які теж могли чути цю інформацію в разі безконтактного аудіювання.

2. 1. 3. Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки писання

Механізми виникнення ненавмисної паронімічної помилки писання і своєрідність відповідної мовленнєво-поведінкової ситуації зумовлені комунікативними, прагмалінгвістичними, функційними, психолінгвістичними, соціолінгвістичними, графологічними особливостями писання як виду мовленнєвої діяльності.

Відомо, що **писання (письмо)** – «продуктивний вид мовленнєвої діяльності, який забезпечує вираження думки у графічній формі», а також «знакова система фіксації мовлення, що дозволяє за допомогою графічних знаків передавати інформацію на відстань і закріплювати її в часі» [271, с. 214]. Щоб уникнути помилок писання, той, хто пише, обов'язково вивчає техніку письма, правила орфографії і пунктуації, граматичні правила побудови речення і зв'язного тексту, стилістичні особливості писемного мовлення, що відрізняють його від мовлення усного. Своєрідність письма як виду МД полягає в одночасному сприйнятті мовної форми і розумінні смислу письмового висловлювання. У процесі писання нерідко використовують прийоми усного промовляння письмового тексту і його перевірного читання. Отже, писання як мовна діяльність безпосередньо корелює з говорінням і читанням, що допомагає тому, хто пише, правильно висловити думку.

У російському лінгвокультурному просторі паронімічна ненавмисна помилка писання може реалізуватися в МКСц різноманітних письмових текстів: навчальних (у шкільному творі, творчому завданні, навчальній вправі та інших), офіційних і ділових (у контракті, договорі, угоді, плані, звіті, кошторисі, наказі, супровідному листі, протоколі, судовому рішенні, вирокі, постанові, ухвалі, акті та інших), публіцистичних (газетних і журнальних нотатках, повідомленнях, статтях та інших), приватних листів, онлайн-повідомлень, оголошень та інших. Слід зазначити, що паронімічна ненавмисна помилка в письмовому тексті може бути допущена людьми з різним рівнем володіння мовою, різних соціальних груп (вікових, гендерних, корпоративних та інших). За нашими спостереженнями, базовими фреймами паронімічної ненавмисної помилки писання є фрейми недостатніх, нестійких знань мовного коду, в тому числі семантики записуваних слів. Крайнім ступенем прояву цього фрейму є несформованість писемного мовлення у того, хто пише, зорового сприйняття і рухових навичок відтворення графічного коду, незнання правил граматики і орфографії. Фрейми можуть ускладнюватися забуванням наявних знань або дилетантством, того, хто пише, у предметі описування, відсутністю досвіду писемного мовлення, недостатньо твердими знаннями описуваного матеріалу, жанру тексту, його стилістичних особливостей. У того, хто пише, можуть бути порушення в розвитку інших пізнавальних функцій. У рідкісних випадках у людей спостерігається аграфія – повна несформованість писання при глибоких ураженнях мозку [85, с. 11].

Найбільш часто до уваги дослідників-педагогів потрапляють випадки паронімічної ненавмисної помилки писання в мовленнєво-культурних сценаріях, які стосуються отримання і засвоєння учнями нових знань. У навчанні російської мови як нерідної / іноземної помилки писання учнів нерідко зумовлені інтерференцією через розбіжність графічної системи рідної мови учнів і російської мови. Крім того, до уваги дослідників часто потрапляють ситуації паронімічних ненавмисних помилок писання, які засновані на фреймах дилетантства і забування наявних знань. Наприклад:

(1) Виписки шкільного вчителя з творів учнів (2007 – 2018): *мой самый неудачливый* день [замість *неудачный*]; *эпоха Возрождения обхватывает* большой период европейской истории [замість *охватывает*]; *мой дедушка много знает, поэтому он мой советник во всём* [замість *советчик*]; *по телевизору постоянно говорят, что экономия* всего мира находится в кризисе [замість *экономика*]. Характер помилок свідчить про нестійкі знання школярів у правильному використанні службових словотворчих афіксів (приставок і суфіксів) однокореневих слів, що утворюють паронімічні пари. Усі подані в прикладах помилки письма вказують на те, що найбільш часто подібні сценарії реалізуються по відношенню до однокореневих паронімів, які вирізняються суфіксами і префіксами.

(2) Приклад зі статті О. М. Горького «Про письменників-самоучок» [74], виписаний з листа шевця, який вирішив стати письменником: *Одиночество и тоска гнетёт меня здесь и тянет куда-то и вот по ночам пишу для кого-то, как будто близкого мне, но неизвестно где находящаго*. У цьому реченні є кілька пунктуаційних помилок, однак нас зацікавило вживання останнього слова. Пропускаючи зауваження про застарілу норму правопису дієприкметника *находящаго* (закінчення *-аго* в родовому відмінку однини чоловічого та середнього роду замість *-его*), звертаємо увагу на використання незворотної форми замість потрібної тут зворотної: **находящегося*. Тут проявився недолік знань семантико-граматичної системи російської мови.

(3) З реферату студента 2 курсу: *Решение такой задачи <...> будет происходить отдельными этапами*. У цьому контексті повинно бути слово *проходит*. Паронімічна ненавмисна помилка писання, скоріш за все, зумовлена фреймом недостатнього мовленнєвого навику студента.

(4) Поєднання фрейму відставання в записуванні під диктовку і фрейму контамінації паронімів зумовило ненавмисну паронімічну помилку писання в зазначеному діалозі, учасниками якого є мама і її син-школяр:

Мама: – Саша, у тебе в домашньому заданні написано: «**доказати** теорему Піфагора». Її же уже доказав Піфагор. Наверное, **рассказать** или **пересказать**.

Саша: – Я переписав з дошки. Там ще́ надо що-то **доказати**. Не успів записати. Сейчас напишу в групу на Вайбер.

Частина домашнього завдання, як можна здогадатися, так і залишилася записаною в щоденник або в зошит через поспіх або безвідповідальність учня, якщо вчитель записав завдання на дошці, або через шум однокласників у кінці заняття, якщо вчитель усно диктував домашнє завдання. З боку учня має місце паронімічна ненавмисна помилка писання. Використання ж учителем слова *доказати* замість однокореневих дієслів *рассказать* або *пересказать* можна охарактеризувати як метонімічне перенесення в навчальній рольовій грі, якою є відтворення учнем процедури доведення теореми, вже доведеної раніше. Оскільки має місце мовленнєво-культурна ситуація рольової гри, остільки слід розглядати *доказати* замість *рассказать* // *пересказать* у мовній поведінці вчителя як паронімічну навмисну заміну. Таким чином, у наведеній МПС спостерігаємо перетин взаємодіючих тактик паронімічної ненавмисної помилки і паронімічної навмисної заміни лексичних одиниць.

Переписування може супроводжуватися не тільки перетином МПТ паронімічної ненавмисної помилки і навмисної заміни, а й відбуватися у рамках однієї тактики. Так, вчитель, перевіряючи виконані завдання або контрольні роботи учнів, іноді опиняється в мовленнєво-поведінкової ситуації збігу нетипових помилок у декількох учнів. Навіть не дуже досвідчений педагог безпомилково визначає наслідки фрейма списування. Одним із вступних іспитів, які приймалися до введення єдиного тестування, загального для всіх абітурієнтів, був твір. І в радянські, і в пострадянські часи погано підготовлені абітурієнти користувалися наборами шпаргалок-творів, багато з яких були переписані дрібним почерком зі скороченнями й помилками. Нерідко під час перевірки творів екзаменатори зустрічали однакові тексти, у яких повторювалися помилки, в тому числі вживалися пароніми тих слів, які слід

було використовувати в наведеному контексті. Таким чином, весь ланцюжок неусвідомленого списування текстів з помилками обмежується рамками МПТ ненавмисної паронімії. Наприклад:

(5) Вчитель Турко М. Н. у 2017 році (Одеська область) дала учням 4 класу завдання продовжити твір за таким початком: *Росли на огороде злые сорняки: мохнатый чертополох, серая лебеда и жгучая крапива. Росли и воевали с огородными овощами. Расталкивали всех, лучшие места себе захватывали, сок из земли тянули. Совсем забыли другие овощи. Но...* Більшість учнів виконали завдання самостійно, але у двох учнів, які жили по сусідству, виявився майже однаковий текст продовження. Відчувалося, що один з них переписав у іншого, але боявся, що вчитель це помітить і покарає обох. Тому він замінив деякі реалії, пристосувавши їх до життя своєї сім'ї, переставив місцями деякі назви овочів і замінив окремі факти. Однак при списуванні він неправильно прочитав два слова в тексті товариша, мабуть, не цілком розібравши його почерк, і допустив дві паронімічні ненавмисні помилки: було порушено правила дистрибуції, ці слова не пасували за змістом у викладеному тексті. Крім того, неуважне прочитання тексту товариша і невпевнені знання правил орфографії зумовили наявність у його тексті ще кількох помилок. Зрозуміло, учитель виявила цей обман і адекватно відреагувала. Порівняйте, у автора (Михайла): *Но из **города** приехала моя старшая сестра Лена. Она студентка университета. Лена будет агрономом, поэтому решила спасти овощи и позвала меня на помощь. Морковка, буряк, помидоры, картошка, перец, синие, кабачки и другие овощи **начали** дышать и улыбаться солнцу. Вечером солнце зашло за тучи. На улице уже не было жарко. Мы решили начать освобождение виноградника от бурьяна. Нам всё удалось закончить на следующий день. Огород и виноградник стояли красивые и чистые от сорняков.* – У того, хто списував (Павла): *Но из **огорода** приехала мой старший брат Олег. Он **учитЬся** в ун**ЕвИ**рситете. Олег будет агрономом, поэтому решил спасти овощи и позвал меня на помощь. Помидоры, морковка, перец, буряк, картошка, кабачки и другие овощи **печали** дышать и улыбаться солнцу.*

Вечером солнце зашло Тучи. На улице уже не было жарко. Мы решили проспать крыжовник, смАродину и малину. Мы закончили. Огород был без сорняков. Паронімічні описки тут такі: *города // *огорода; начали // *печали.*

Подібні помилки письма знаходимо в абітурієнтських творах. Їх добірку для аналізу люб'язно надав мій науковий керівник, професор Степанов Є. М. Наведу деякі з них:

(6) З рукописної шпаргалки до твору на тему «Проблема «отцов и детей» в творчестве И. С. Тургенева»: *Базаров видит, что родители очень любят его, однако понимает, что их любовь мешает ему развиваться, поэтому собирается уезжать от них. В письме он пишет: «Скучно; работать хочется, а здесь нельзя. Отправлюсь опять к вам в деревню. У вас, по крайней мере, затереться можно». Отец твердит: «Мой кабинет к твоим услугам – никто тебе мешать не будет». Но он не отходит ни на шаг от Евгения, который в том же письме пишет: «Да и совестно как-то от него запираются. Ну, и мать тоже. Я слышу, как она вздыхает за спиной, а выйдешь к ней – и сказать ей нечего».* Списування цитат, у цілому, уважне. Однак, замість потрібного за контекстом дієслова *развИваться* записаний його паронім **развЕваться*, а замість синтаксеми *за сТЕной* записаний її паронім **за сПИной*.

(7) З рукописної шпаргалки до твору на тему «Моральные ориентиры человека»: *Труд не был ценностью у Обломовых. Родители не заставляли сына работать или серьёзно учиться. Здоровье и покой были их главной ОБстановкой, которую Илья Ильич пронёс через всю жизнь. А в семье ШПольца правила жизни были другими. Отец с детства приучал сына к труду и к наукам. Своим примером Иван Богданович показал сыну, как надо серьёзно относиться к делу и к своему будущему. У цьому уривку переписувач шпаргалки, напевно, переписав словоформу *обстановкой* як помилку, що виникла під час попереднього переписування, яке могло здійснюватися під диктовку. Той, хто писав, недочув і замінив префікс (мало б бути *установкой*). Помилка у прізвищі (*Шпольц* замість *Штольц*) свідчить про незнання тексту*

роману тим, хто писав. Ця помилка могла бути зробленою попередніми переписувачами, або її причиною стало дрібне написання і недоліки зору переписувача.

2. 1. 4. Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічної ненавмисної помилки читання

Читання перебуває в тісному контакті з писанням, оскільки текст, що читається, спочатку є написаним кимось. Читання, таким чином, є вторинною дією по відношенню до писання і може бути визнано синкретичною мовленнєво-поведінковою ситуацією. Будь-яка неточність у прочитанні тексту, пов'язана з особливістю сприйняття читачем шрифту, почерку, з механічним пошкодженням першоджерела, старінням значень слів, що входять у цей текст, необізнаністю про змістовні, історичні, соціальні, цивілізаційні особливості описаного, про долі і особистісні якості згаданих людей і пов'язаних з їх життям прецедентних феноменів може вплинути на подальшу долю цього тексту під час його переписування і / або перекладу. Виявляються також когнітивні спотворення у сприйнятті тексту.

Механізми виникнення паронімічної ненавмисної помилки читання і своєрідність відповідної мовленнєво-поведінкової ситуації зумовлені, як і механізми паронімічних ненавмисних помилок говоріння, слухання і писання, особливостями читання як виду мовленнєвої діяльності.

Читання – «рецептивний вид мовленнєвої діяльності, спрямований на сприйняття і розуміння письмового тексту; входить в сферу комунікативної діяльності людей і забезпечує в ній» письмову форму спілкування [271, с. 376]. У процесі читання у людини відбувається формування умінь отримувати інформацію з графічно зафіксованого тексту. З психологічної точки зору, процес читання включає розуміння при читанні і техніку читання, які співвідносяться як мета і засіб. Розуміння у процесі читання – це «процес проникнення в сутність тексту шляхом встановлення між його елементами

зв'язків, один з видів розумової діяльності людини. Той, хто читає не просто витягує готову інформацію, він порівнює значення читаного зі своїм досвідом, наявною інформацією і знаннями» [Там же].

Деякі вчені та методисти пропонують такі чинники розуміння прочитаного тексту [напр.: 110; 258]. Цими факторами є:

- інформаційна насиченість;
- композиційно-логічна структура тексту;
- мовна реалізація і вираженість логічної, емоційної та іншої інформації тексту;
- ступінь наближення лексики, граматики і стилю мовлення того, хто читає, до лексики, граматики і стилю тексту;
- організація спрямованості уваги у процесі сприйняття тексту;
- індивідуально-психологічні особливості читача.

Паронімічні ненавмисні помилки читання можливі в кожному випадку, коли автор і читач по-різному сприймають інформацію або читач з різних причин не готовий адекватно її сприймати.

Найбільш значущими в історії європейської цивілізації є, на нашу думку, помилки прочитання текстів Святого Письма. Філологи і релігієзнавці усього світу активно працюють над вивченням усіляких списків різних текстів Святого Письма. У християнстві це тексти Старого і Нового Завітів. Зауважимо, що однією з основ ісламу, в якому Святим Письмом визнано тільки Коран, є те, що зміст П'ятикнижжя Мойсея (Тори), Псалтиря і Євангелія було спотворено і тому їх тексти не можуть бути визнані священними [65, с. 115–119; 148]. Переклади ж Корану різними мовами мусульмани вважають лише його тлумаченнями, але не священними текстами. Робота філологів, спрямована на пошук і виправлення викривлень у текстах Старого і Нового Завітів покликана, таким чином, не тільки на те, щоб встановити первинні тексти, а й на те, щоб відновити довіру різних церков до таких текстів. Значний внесок у просування цієї ідеї за більш, ніж піввіковий період роботи внесли члени Комітету біблійних товариств із дослідження Нового Завіту грецькою мовою (The

committee for the Bible Societies' Greek New Testament): Б. Аланд (Barbara Aland), К. Аланд (Kurt Aland), М. Блек (Matthew Black), Й. Каравідопулос (Johannes Karavidopoulos), К. М. Мартіні (Carlo Maria Martini), Б. М. Мецгер (Bruce M. Metzger), Е. Нестле (Eberhard Nestle), А. П. Вікгрєн (Allen P. Wikgren) та інші [158; 159; 160; 278].

Так, у книзі «Текстологія Нового Завіту» Б. М. Мецгер представив сотні прикладів різночитань у євангельських текстах, які вдалося встановити дослідникам. Він пояснює багато причин таких різночитань, більшість із яких виникли як ненавмисні. На першому місці позначено помилки, що виникають через неправильне зорове сприйняття, тобто читання. Так, Б. М. Мецгер вважає, що причиною десятків помилок було те, що писареві, який страждав на астигматизм, було досить важко розрізнити схожі за написанням грецькі літери, особливо якщо попередній переписувач недостатньо акуратно виконав свою роботу. Згаданими вище авторами наведено багато прикладів, які свідчать про те, що копіювався текст, у якому два рядки закінчуються на одні й ті ж слова, групу слів і навіть на однаковий склад, а погляд переписувача перескочив з першого рядка на другий, випадково опустивши цілий уривок тексту, що знаходиться між ними. Причиною різночитань, на думку дослідників, у ряді випадків є гаплографія, гомеотелевтонія, діттографія, ненадійність пам'яті читача, яка провокує використання синонімів і паронімів прочитаних слів, зміна їх порядку [160]. Такі ж помилки читання / писання, включаючи паронімічні, спостерігаємо в текстах різними мовами. Отже, інший тип серйозних спотворень спричинено особливостями перекладу текстів з однієї мови на іншу, проте вони не є об'єктом нашого дослідження.

У сучасному російському лінгвокультурному просторі паронімічна ненавмисна помилка читання реалізована, по-перше, в мовленнєво-культурних сценаріях читання вголос, коли помилка читання стає причиною помилки говоріння, а разом вони зливаються в одну синкретичну помилку читання-говоріння; по-друге, – в МКСц беззвучного читання, коли головною причиною стає неправильне прочитання графічного ключа, тобто коли читання корелює з

писанням як видом мовленнєвої діяльності. Само по собі неправильне прочитання графічного ключа може зумовлюватися сценаріями нестачі освітлення, особливостей зору, подібності графічних ключів змішуваних слів, нерозбірливості почерку. Ненавмисні помилки читання відбуваються як під час читання поодиноці, так і в присутності інших людей, як уголос, так і при читанні про себе, однак найчастіше такі помилки виникають, коли людина читає про себе (мовчки) і швидко; вдома, в бібліотеці, в транспорті, на вулиці, на уроці в школі, на занятті у виші, на прохання людини з проблемами зору і в інших мовленнєво-культурних сценаріях. Особливий випадок – перекличка людей за списком, написаним від руки. У цьому випадку можуть утворюватися оказіональні паронімічні опозиції прізвищ. Особливо часто з МПС ненавмисної паронімічної помилки читання стикаються на навчальних заняттях учителі молодших класів і викладачі російської мови як іноземної. Ці помилки спостерігаємо в різних видах читання: аналітичному і синтетичному (на базі психологічної установки); безпереказному і переказному (за ступенем участі рідної мови в усвідомленні прочитаного); непідготовленому (яке протистоїть підготовленому читанню за ступенем допомоги учневі), а також під час читання зі словником або без словника; індивідуальному і фронтальному, класному і домашньому (за формою організації навчальної роботи); в оглядовому, пошуковому, ознайомчому, реферативному і читанні, спрямованому на докладне вивчення тексту (за цільовою спрямованістю і характером протікання процесу). Приклади:

(1) Іноземні студенти-філологи починають читати і коментувати в аудиторії уривки з оповідання А. П. Чехова «Каштанка».

Студентка: *Молодая рыжая собака – помесь такси с дворняжкой – очень похожая мордой на лисицу, бегала взад и вперёд по тротуару...*

Викладач: *Читайте внимательно: «помесь **тáксы** с дворняжкой». **Такса** – это собака, порода собаки. Слово «**таксі́**» здесь не подходит по смыслу.*

Студентка, для якої російська мова не є рідною, прочитала незнайому для неї словоформу *тáксы* як добре знайоме для неї слово *таксі́*, що не

подивившись на останню букву *-ы* і переплутавши її з графічно близькою *-и* з української мови, яку іноземці також вивчають.

(2) На першому занятті вчитель робить перекличку учнів за журналом, у якому список учнів написаний від руки.

Учитель: *Чеботок.*

Клас мовчить, учні переглядаються, староста каже: *У нас такого нет.*

Учитель: *Олег Чеботок. Кто это?*

Учень, прізвище якого понівечено, здогадується і відповідає: *Чебанюк, а не Чеботок* [Записано учнем ЗОШ № 15 м. Одеси, 2017].

Решта учнів сміється. Вчителю незручно, але він робить зауваження і просить тиші. Причина помилки зумовлена нерозбірливістю почерку, яким записане прізвище. Як і передбачалося, пароніми цієї опозиції є оказіональними.

Фрейми нерозбірливості почерку і недоліків зору або освітлення можна вважати як причини ненавмисних помилок читання, які доречно кваліфікувати як паронімічні помилки тільки під час читання вголос або читання з подальшим переписуванням, яке зберігає на листі помилку читання. Наприклад:

(3) Виступаючи 2018 року на семінарському занятті з методики викладання літератури з доповіддю про відомого радянського педагога-літературознавця М. О. Рибникову, студентка Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса) читає вголос, використовуючи заздалегідь написаний нею текст: *М. А. Рыбникова подчёркивала значение сочинений, основанных на жизненном **ответе**, для литературного образования человека.* Раптово перериває читання і виправляє свою помилку: *Извините... основанных на жизненном **опыте**.* У цьому випадку в тексті було правильно написано: *опыте*. Однак специфіка написання тексту густим рівним кириличним почерком і особливості зорового сприйняття тексту зумовили помилкове прочитання словоформи як *ответе*: букву *ы* було прочитано як буквосполучення *ве*, а букву *п* як *т*. Однак у момент прочитання спрацював механізм усвідомлення вимовленого,

і студентка, використовуючи свій власний мовний досвід, почула помилку лексичної дистрибуції: в наведеному контексті «*основанных на жизненном ответе*» не має смислу. Під час повторного прочитання помилку було виправлено. Слід зазначити, що змішані словоформи іменників чоловічого роду однини місцевого відмінку виявилися ситуативною паронімічною парою при читанні, проте навряд чи змогли б сприйматися як пароніми у мовній діяльності інших видів, крім випадків, суміжних з читанням.

У словах і словоформах, що мають деякі букви і буквосполучення, в кириличному тексті, в умовах наявності недоліків зору, освітлення, шрифту і почерку деякі помилки читання виникають досить регулярно, частіше тоді, коли ці слова і словоформи мають пароніми з високою частотністю функціонування в мовленні. За умов читання друкованих текстів і текстів, написаних від руки, спостерігаємо свої власні, специфічні позиційні помилки читання. Так, у друкованому тексті часто плутають графічно схожі букви *д // л, ж // х; о // с, к // х, л // я, е // с, ш // щ*; у написаному від руки тексті – ті ж *о // с, к // х, ж // х, е // с, ш // щ*, а також *н // ш, ш // т, г // ч, в // ь, у // g*, букву *ы* і буквосполучення *ве, ье*, букву *ф* і буквосполучення *ор*, буквосполучення *ис* і букви *ш* і *ж*, буквосполучення *ее* і буква *и*. До речі, арабські студенти, які звикли до того, що звуки [ы] і [и] в їхній рідній мові мають лише позиційні відмінності, як і в більшості знайомих їм зі школи індоєвропейських мовах (англійській, французькій, іспанській), у написанні під диктовку по-російськи букву *ы* відрізняють від *и*, вимовляючи число *б1*. Цей же прийом використовують у роботі з арабськими студентами викладачі-русисти. У СМС повідомленнях нерідко букву *Ч* замінюють цифрою *4*.

Іноколи іноземні студенти у разі переписування тексту, що читають, припускаються помилок писання, зумовлених слабким знанням мовного коду, а отже, нерозумінням прочитаного графічного ключа, на який спираються. У цьому випадку результатом найчастіше стають аномальні написання, які не можна визнавати класичними паронімічними помилками. Наприклад:

(4) На занятті з російської мови на підготовчому факультеті ОНУ імені І. І. Мечникова студенти самостійно читали текст і вписували в зошит нові слова. У кожному з восьми зошитів (троє студентів з Туреччини та п'ятеро з Китаю) було виявлено від 1 до 3 помилок у словах: *открытка*, *сушка*, *сутки*, *оригинальный*, *посоветовать*, *искусство*, *здоровье*, *проспект*, *пешком*, *самочувствие*, *больной*, *быстрее*, *скорее*. Результатом помилок читання виникли помилки писання. У більшості випадків це аномальні лексичні знаки, які можна назвати псевдопаронімами: **открышка*, **фигинальный*, **поссытовать*, **проснект*, **икусство*, **жкусство*, **проспехт*, **пешкот*, **псиком*, **самогуствис*, **самочуствие*, **бьестрее*, **скори*. Однак серед помилково записаних слів були і випадково утворені пароніми: **здоровы* замість *здоровье*; **сумка* і **сумки* замість *сушка* і *сутки*; **большой* замість *больной*. Причини виникнення аномальних псевдопаронімів і реальних паронімів, утворених переписувачем помилково через помилки читання зазвичай виникають, як ми бачимо, під впливом слабкого знання мовного коду або суті тексту, який переписується, неповноцінним освітленням, особливостями шрифту, почерку, зору. Крім того, причиною помилок можуть бути когнітивні упередження в читанні, сприйнятті написаного. Так, аномальна словоформа **пешкот*, напевно, була прочитана правильно, однак турецький студент, який допустив її, плутає зображення російської *м* і відповідної їй турецької *m*; словоформа **проспехт* виникла, швидше за все через звичку написання латиницею *k* із несиметричними по висоті лівою і правою частинами, тому кирилична *к* автоматично була ототожнена зі схожою симетричною і звичною в латиниці буквою *x*. Псевдопаронім **проснект* вжито у роботі китайської студентки. Написання російської *н* замість *n* пов'язано з тим, що в її свідомості спрацювало правило графічної відмінності букви, що позначає звук [н] в російському писанні і китайському пін'їні, якому китайців навчають для впевненого володіння клавіатурою. Відомо, що комп'ютерного набору ієрогліфів немає: складач вводить пін'їн – транскрипцію, засновану на латиниці. Зазвичай подібні помилки написання визнають гіперкоректними, бо

той, хто пише, прагне дотримуватися правил писання, однак плутає мову, в якій ці правила застосовуються. *Большой* замість *больной* пов'язано зі стереотипом слова, що запам'яталося із вивченого в перші дні вивчення російської мови. Це може бути стереотипною, автоматичною помилкою.

2. 2. Мовленнєво-поведінкова тактика паронімічного уточнення думки

У всіх різноманітних видах сучасної російської мови, в її усній і письмовій формах, спостерігаємо речення, що включають до свого складу пароніми. Особливо помітно це в разі однокореневих паронімів. У мовленні вони можуть створювати тавтологічні і плеонастичні поєднання. Якщо тавтологія або плеоназм використовують як стилістичний прийом, такі поєднання є навмисними. Деякі ненавмисні випадки помилкові і потребують коригування. Однак трапляються мовленнєво-поведінкові ситуації, в яких вживання паронімічних слів в одному висловлюванні виправдано і не порушує сучасних, історично сформованих мовних норм. В основі таких МПС лежать меліоративні паронімічні опозиції з нейтральною конотацією.

Уживання паронімів у реченні нерідко є неминучим, коли в мові немає рівнозначного синоніма, отже, коли паронімію спричинює називна функція слова як єдиного носія переданих значень. На думку А. І. Анікіна, «вилучати з речень однокореневі слова, замінюючи їх синонімами, не завжди потрібно: в одних випадках це неможливо, в інших буде непотрібним пуризмом, збіднюванням, знебарвленням мови» [6, с. 4].

Неможливим це є, як правило, в науковому й офіційно-діловому стилях, коли необхідно, щоб був правильний вислів думки. Наприклад:

(1) *Утверждение состоит в предоставлении слушающему со стороны говорящего свидетельств в том, что говорящий полагает нечто, то есть находит некоторое представление о некоторых обстоятельствах неотразимо убедительным (принудительным)* [220, с. 181].

(2) *Рукопись* была начисто **переписана** автором после обнаруженных ошибок и исправлений.

3) Мы, главы государств и правительств стран — участниц Процесса сотрудничества в Юго-Восточной Европе (ПСЮВЕ), <...> не нанося ущерба обязательствам наших стран, вытекающим из **многосторонних и двусторонних** договоров и соглашений, и действуя в соответствии с международным правом, договорились о нижеследующем... [255, 12.02.2000].

(4) С 01.10.2020 г. назначить **бригадиром** **электробригады** высоких напряжений **электрика** 6 разряда Багрова Николая Валентиновича [З наказу по Управлінню МНС Тюменської області].

Збіднити мову і зробити її менш точною може також вилучення ненавмисно використаних однокореневих паронімів з художнього або публіцистичного тексту, коли пароніми найбільш правильно передають думку автора і описувані ним явища. Наприклад:

5) *Очевидно, Сперанский после трудов любил отдохнуть и **повеселиться** в приятельском кружке, а все его гости, понимая его желание, старались **веселить** его и сами **веселиться**. Но веселье это казалось князю Андрею **тяжёлым и невесёлым*** (Л. Толстой).

Доречними і такими, що не підлягають коригуванню, вважаємо і **паремії**, у складі яких є **пароніми**. Наприклад:

(6) ***Вольному воля, спасённому рай.***

(7) *Дай сердцу **волю**, заведёт в **неволю**.*

(8) ***Ученье** – свет, **неученье** – тьма.*

(9) ***Пашню пашут** – руками не машут.*

Використання мовленнєво-поведінкової тактики точного вираження думки за допомогою паронімії в художньому тексті можна вважати перехідною тактичною зоною від ненавмисності до навмисності використання паронімів. Утім, науковий дискурс, в якому ті, хто говорять і пишуть, у силу відсутності термінологічних синонімів, змушені використовувати паронімічні терміни з метою точного вираження наукових положень, слід визнати зоною дії

мовленнєво-поведінкової тактики ненавмисної паронімії. Це підтверджується як у письмовій, так і в усній формі наукового мовлення. Наприклад:

(10) Точне вираження думки в **письмовому науковому дискурсі**: *По содержанию в клетке химические элементы подразделяются на три группы: макро-, микро- и ультрамикроэлементы* [28, с. 768]. В даному реченні терміни **макроелемент** і **микроелемент** представлені усіченими варіантами – **макро-**, **микро-**, – які, як і повні форми, паронімічні. Однак в термінології небажані омонімія і синонімія термінів, а паронімія цілком прийнятна і навіть бажана, оскільки нерідко допомагає досліднику визначити одиниці одного термінологічного поля. Тут реалізований МКС опису типології живої клітини за ознакою розподілу хімічних елементів.

(11) Прагнення до точного вираження думок в **усному науковому дискурсі**: На практичному занятті викладач веде опитування студентів:

Викладач: Прошу відповісти на таке питання: *Прошу ответить на такой вопрос: «Что общего у сложносочинённых и сложноподчинённых предложений? Чем они отличаются от бессоюзных предложений?»*

Перший студент: *Основным средством связи предикативных частей сложносочинённых и сложноподчинённых предложений являются союзы: сочинительные и подчинительные, – соответственно.*

Другий студент: *В отличие от союзной связи в союзных предложениях, предикативные части бессоюзных предложений связаны бессоюзной связью.*

Тут реалізовані мовленнєво-культурні сценарії опису типології складного речення та подання точних лексем, закріплених за поняттями. У науковому стилі російської мови, особливо в ситуаціях усного наукового дискурсу, допустима тавтологія (*связаны ... связью і под.*).

12) *Кроме того, могла иметь место метонимия в учебных целях в процессе ролевой игры, каковой является воспроизведение учеником процедуры доказательства теоремы, уже доказанной ранее* (з перекладу цієї роботи російською мовою: п. 2.1.3).

На відміну від загальноповсюднього мовлення, в паронімічні відносини в науковому тексті вступають переважно слова іншомовного походження, що розрізняються суфіксами. Паронімів, що протиставлені на основі префіксів, мало (наприклад: *осложнение – усложнение, категория молчания – категория умолчания* та ін.). Найчастіше в паронімічні опозиції входять слова, що розрізняються не тільки морфемним складом, але і лексико-граматичними характеристиками, які сигналізують про те, що члени паронімічних пар слід використовувати в різних контекстах.

Найчисленнішу групу паронімічних пар у науковому мовленні становлять прикметники з суфіксами *еск-/н-* (*антонимический – антонимичный, архаический – архаичный, идиоматический – идиоматичный, метафорический – метафоричный* та ін.). Наведені слова розрізняються граматично: одні є прикметниками відносними, інші – якісними. Відомо, що для наукового мовлення найбільш характерним є вживання відносних прикметників (особливо у складі термінів), а якісні прикметники використовують набагато рідше.

На другому місці за вживаністю в наукових текстах знаходиться група якісних і відносних прикметників із суфіксами *-ивн-/ционн-* [97, с. 78] (*адаптивный // адаптационный, информативный // информационный, детерминативный // детерминационный, диссимильативный // диссимильационный, коммуникативный // коммуникационный* та ін.).

Паронімічні ряди утворюють також прикметники із суфіксами *-н-/ивн-* та іншими (*вариантный // вариативный // вариационный, эмотивный // эмоциональный*).

У науковому мовленні спостерігаємо також випадки взаємозаміни власне прикметників і прикметників, що виникли з діеприкетників, наприклад: *велярный // веляризованный, вербальный // вербализованный* і т. п.

Серед іменників паронімічні опозиції зустрічаємо рідше. Найбільш частотні такі моделі:

- іменники з суфіксами *-изм- / -ичность (-ость) / -ика* (*архаизм // архаичность // архаика, гиперболичность // гиперболизм, динамизм //*

динамичность // динамика, гуманизм // гуманность, идиоматичность // идиоматика та ін.);

- іменники, що закінчуються на *-ция- / -ивность (-ость)* (*адаптация // адаптивность, компетенция // компетентность* і т. п.).

Е. Н. Демидова виокремлює чотири критерії протиставлення в науковому тексті паронімічних пар прикметників і три критерії протиставлення паронімічних пар абстрактних іменників [97, с. 78–83]. Для прикметників:

- тимчасова характеристика (постійна // непостійна ознака: *схематический, тавтологический, статический, периферический, лирический, драматический // схематичный, тавтологичный, статичный, периферичный, лиричный, драматичный*);

- посесивність ознаки (і пов'язаний з цим критерій конкретності // абстрактності властивостей об'єкта: *символический, гидронимический // символный, гидронимный*);

- зв'язок з дією (актуальна: *полярный, феминный, маскулинный // неактуальна: поляризованный, феминизированный, маскулинизированный*);

- кореляція з областю референції (концептуальна область: *диалектологический, лингвокультурологический // концепт: диалектный, лингвокультурный*).

Для абстрактних іменників:

- ставлення до дії (безвідносність до дії, зв'язок з явищами дискретної суті: *цитация, ориентация, метафоризация, идентификация, вариантность // зв'язок з дією, з процесуальною семантикою: цитирование, ориентирование, метафора, идентичность, варьирование*);

- якісна визначеність (партитивність, частина цілого, властивість: *гуманность, полисемичность, омонимичность, паронимичность, адаптивность, ментальность // цілісність, явище: гуманизм, полисемия, омонимия, паронимия, адаптация, менталитет*);

• ставлення до області референції (*эмотивность* (в лінгвістиці) // *емоціональність* (у психології); *диалект* (у лінгвістиці) // *диалектика* (у філософії); *семантика* (в лінгвістиці) // *семиотика* (наука про знаки)).

Вище ми висловили ідею про те, що в науковому дискурсі використання паронімічних термінів в одному висловлюванні і тексті зумовлено використанням МПТ точного вираження думки, проте в науковому тексті, як і в текстах інших стилів, діє мовленнєво-поведінкова тактика паронімічної ненавмисної помилки, оскільки автори наукових текстів з різним ступенем впевненості володіють відповідним термінологічним апаратом. О. І. Голованова і О. М. Демидова називають декілька причин виникнення і функціонування в науковому тексті помилкової паронімії:

• зміна кордонів наукових понять і різне використання понять представниками різних наукових шкіл;

• функціонування одного терміна в терміносистемах різних наук або різних галузей однієї науки, внаслідок чого з часом за різними науками закріплюється домінуючий там паронім [91];

• некомпетентність авторів, спричинена, здебільшого, рівнем їхнього професіоналізму і, за умови недостатньо високого рівня, зі змішуванням термінів, змістовний обсяг яких не відрефлексовано, не розмежовано чітко у словниках [70] (наприклад: *частота* // *частотность*; *экономность* // *экономичность*; *топонимика* // *топонимия*; *национально-специфичный* // *национально-специфический*);

• наявність в мові варіантів термінів (*этнология* // *этнография*, *историология лингвистики* – *историография лингвистики*) [91].

Отже, паронімічне зближення термінів у сучасному науковому мовленні – це результат не тільки лексико-словотворчих процесів у мові, а й відображення еволюції наукових теорій, а також недостатня лінгвістична компетенція авторів наукових текстів.

Наявність паронімів у науковій комунікації підтверджує думку про існування у свідомості людини розгалуженої системи ідентифікації об'єктів за

умови порівняно обмеженого набору мовних засобів [138, с. 212]. У цілому, неоднорідність слів – яскравий доказ того, що за ними стоять уявлення про різні властивості предметів. За допомогою паронімів в описуваному об'єкті вичленовуються і фіксуються мовними засобами різні деталі, по-різному розподіляється інформація про референт.

Висновки до другого розділу

Таким чином, у результаті дослідження праксіологічно ненавмисної паронімії в різних мовленнєво-культурних сценаріях нами було виявлено дві мовленнєво-поведінкових тактики, у яких функціують пароніми: МПТ паронімічної ненавмисної помилки і МПТ паронімічного ненавмисного уточнення думки.

МПТ паронімічної ненавмисної помилки реалізується у говорінні, слуханні (аудіюванні), читанні і писанні. Виникнення та функціонування паронімії в різних видах мовленнєвої діяльності сформували чотири мовленнєво-поведінкових ситуації:

- МПС паронімічної ненавмисної помилки говоріння;
- МПС паронімічної ненавмисної помилки слухання (аудіювання);
- МПС паронімічної ненавмисної помилки писання (письма);
- МПС паронімічної ненавмисної помилки читання.

Види МД взаємопов'язані, отже, в **багатовимірних мовленнєво-поведінкових ситуаціях**, тобто в МПС, де паронімічна помилка виявляється в різних видах МД одночасно або послідовно, можливі комплексні паронімічні помилки. Кожен або кілька видів мовленнєвої діяльності виступають у цьому випадку одним з етапів виявлення комплексної паронімічної помилки. При допущенні будь-якої паронімічної помилки опозицію паронімів потрібно кваліфікувати в мовленні як дегенеративну.

У процесі нашого дослідження в російському лінгвокультурному просторі визначено такі мовленнєво-поведінкові ситуації ненавмисної

паронімії: «Помилка говоріння» і «Помилка писання», зумовлені мовленнєво-культурними сценаріями, що виникли на базі фреймів нестачі знань мовного коду і автоматизму використання більш часті одиниці паронімічної опозиції; «Помилка слухання», зумовлена фреймами впливу акустичних перешкод і впливу вимовних або / і слухових дефектів; «Помилка читання», зумовлена фреймами нестачі освітлення, зору, подібності графічних ключів змішування слів, нерозбірливості почерку. Список базових фреймів залежить від обставин реалізації МПС та МКСц.

Параметри кожного виду МД: слухання, говоріння, читання і писання – сприяють формуванню своєрідності МПС з їх участю. **Універсальними** для МПТ паронімічної ненавмисної помилки є такі **фрейми**:

- 1) нестійких / недостатніх знань мовного коду учасниками комунікації;
- 2) відмінностей у мовних картинах світу комунікантів;
- 3) асоціації з більш частими в мовленні або тематично ймовірнішими в умовах комунікації одиницями паронімічних пар.

Усний продуктивний характер **говоріння** зумовлює перетин, перш за все, МПС паронімічної помилки говоріння і МПС паронімічної помилки **аудіювання**. Смыслова помилка може бути помічена, якщо паронім порушує дистрибутивні зв'язки у висловлюванні, або не помічена, якщо надана лексична і граматична дистрибуція є допустимою. Сприйняття задуму автора у спотвореному вигляді спричинює виникнення комунікативної фігури **квіпрокво** (qui pro quo) і несподівану реакцію реципієнта.

У МКСц, що реалізуються на базі фрейму асоціації з більш частими або тематично більш імовірними одиницями, комунікант, який відстежує своє мовлення виправляє свої помилки говоріння. Розрізнити на слух пароніми здатен слухач, в МКС якого стійко закріплено словесне і предметне розуміння одиниць, що знаходяться в паронімічних відносинах.

У розпізнаванні понятійної складової омонімів важливу роль відіграє контекст функціонування одиниць, що перебувають у відносинах омонімії. Антоніми, розпізнавання понятійної складової яких на слух утруднено, є

одночасно і однокореновими паронімами. Засобами вираження відносин протиставлення між ними є афікси і афіксоїди. В усному мовленні комуніканти використовують **фігуру перебільшення**, підкреслено виділяючи службові морфеми в парах паронімічних антонімів.

Базовими фреймами паронімічної ненавмисної помилки аудіювання є фрейми акустичних перешкод і вимовно-слухових дефектів комунікантів. Діють і універсальні фрейми.

Писання має точки перетину з читанням, говорінням і аудіюванням, виступаючи в ряді МПСц як синкретичний вид мовної діяльності: під час переписування з написаного тексту письмо здійснюється одночасно із читанням; письмо під диктовку поєднує ознаки писання, говоріння і слухання.

У мовленнєво-культурних сценаріях писання іноземців по-російськи частіше, ніж в інших МКСц виникають псевдопароніми – аномальні написання, пов'язані не тільки з помилкою форми, а й з нерозумінням семантики написаного.

Помилка читання вголос стає причиною помилки говоріння, а разом вони зливаються в одну синкретичну помилку читання-говоріння. Основною причиною помилки читання про себе є неправильне прочитання графічного ключа: читання корелює з писанням як видом МД. Найбільш часто ненавмисні паронімічні помилки читання відбуваються на заняттях учнів молодших класів і іноземців, які вивчають російську мову. Помилки у прочитанні графічного ключа можуть бути спричинені: особливістю сприйняття читачем шрифту, почерку; механічним пошкодженням першоджерела; старінням значень слів, що входять у цей текст; необізнаністю про змістовні, історичні, цивілізаційні, соціальні особливості описаного, про долі згаданих особистостей, їхні якості, пов'язані з їхнім життям прецедентні феномени. Усе це може вплинути на подальшу долю тексту під час його переписування і / або перекладу на іншу мову. У сприйнятті тексту можуть проявлятися також когнітивні упередження.

Однокоренові пароніми можуть створювати в мовленні тавтологічні і плеонастичні поєднання, які використовують, по-перше, як навмисний

стилістичний прийом, якщо створювані паронімічні опозиції виступають як меліоративні конотативно пофарбовані, а по-друге, – як нормативна мовленнєво-поведінкова тактика паронімічного ненавмисного уточнення думки. У цьому випадку паронімічні опозиції потрібно кваліфікувати як меліоративні конотативно нейтральні, а функціонування паронімів у реченнях неминуче, бо таку ситуацію спричинює реалізація називної функції слова, коли паронім – єдиний носій потрібних для передачі значень, а рівнозначний синонім у мові відсутній. Ненавмисність використання однокореневих паронімів не підлягає сумніву у випадку термінологічної паронімії в текстах наукового і офіційно-ділового стилів, коли переслідується мета точно передати думку. Використання ж мовленнєво-поведінкової тактики паронімічного уточнення думки в художньому тексті є перехідною тактичною зоною від ненавмисності до навмисності використання паронімів.

Паронімічне зближення термінів у науковому мовленні спричинено кількома факторами, головними з яких ми вважаємо такі: 1) дія лексико-словотворчих процесів у мові; 2) еволюція наукових теорій; 3) недостатня лінгвістична компетенція авторів наукових текстів. За допомогою паронімів у науковому тексті вичленовують і фіксують мовними засобами різні деталі, по-різному розподіляють інформацію про референт.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

НАВМИСНА ПАРОНІМІЯ В РОСІЙСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Прагматика і праксіологія мовленнєво-поведінкових тактик навмисної паронімії, на відміну від мовленнєво-поведінкових тактик ненавмисної паронімії, полягає в тому, що створена учасником комунікації паронімічна опозиція функціонує в мовленні з певною метою.

У процесі дослідження нам вдалося виокремити три мовленнєво-поведінкових тактики **навмисної паронімії**:

- 1) МПТ трансформаційної парономазії;
- 2) МПТ художньої паронімії;
- 3) МПТ навчального впливу паронімії.

МПТ трансформаційної парономазії є тактикою паронімічної навмисної помилки, тобто підміни, заміни вже наявного варіанту. Цю тактику в сучасній лінгвістиці вважають одним зі способів здійснення мовної гри як художнього прийому викривлення мовних норм з метою створення естетичного, зазвичай комічного, ефекту. Цю тактику засновано на навмисному використанні паронімії в мовленнєво-поведінкових ситуаціях помилок говоріння, писання, слухання, читання мовленнєво-культурними сценаріями жарту, гумору, комічного, іронії, сатири, засудження, образи, приниження, глузування, авантюри, обману. Обов'язковою умовою цієї тактики є паронімічне викривлення вже наявного в лінгвокультурному просторі тексту.

МПТ художньої паронімії реалізується в мовленнєво-поведінкових ситуаціях естетичного зближення паронімів і паронімічного римування. Утім, парономазія як стилістична фігура може бути наявною і в цих мовленнєво-поведінкових ситуаціях, однак тут вона не служить засобом викривлення раніше створеного тексту.

МПТ навчального впливу паронімії реалізують у мовленнєво-поведінкових ситуаціях викладання російської мови як рідної і як нерідної / іноземної. У цих МПС найбільш часто використовують однокореневі пароніми.

3.1. Парономазія як навмисна паронімія і засіб мовної гри

В. П. Григор'єв розглядає парономазію або паронімічну атракцію як автономне явище поетичної мови, отже, для паронімії виявляються несуттєвими дериваційні зв'язки, характерні для загальноноормованої мови. Розвиваючи цю ідею, дослідник вказує на те, що парономазія (паронімічна атракція) як базовий елемент використовує квазіоснову або квазіморфему, яку «найчастіше не можна визначити як таку, що вказує на конкретну частину мови» [79, с. 274]. Мотивування цієї морфемі має особливий «поетико-етимологічний» характер і являє собою «частковий випадок деякої “звук-буквеної” і смислової “внутрішньої відміни” квазікореня» [79, с. 275].

За оцінками авторитетних лінгвістів, дослідження парономазії (паронімічної атракції) в роботах В. П. Григор'єва знаменує собою важливий етап у вивченні цього явища. Парономазію (паронімічну атракцію) вперше розглянуто в рамках поетичної мови із властивими їй і тільки їй закономірностями і характеристиками. Однак не лише в поетичній мові спостерігають використання паронімії як стилістичного прийому [141, с. 79-80], а ми додамо: як основного засобу кількох умисних мовленнєво-поведінкових тактик. Парономазія, або смислове зближення слів із подібним звучанням, – вельми поширений стилістичний прийом у різноманітних дискурсивних сферах. Це можуть бути тексти художніх, головним чином поетичних і публіцистичних жанрів, а також лаконічні мовні жанри малої форми: прислів'я, приказки, афоризми, глузування, пародії, частівки і т. д.

В. П. Григор'єв виокремив чотири типи паронімії [79, с. 280–282]:

1) **вокалічний тип**, в основі якого перестановка однакових голосних звуків з можливістю орфографічного чергування за умови збереження набору і послідовності приголосних звуків основи:

палатка // пилотка // платок: ПЛТК + (а - а - # - а) // (и - о - # - а) // (# - а - о - #);

темнеть // темнить: ТМНТ + (е - # - е) // (е - # - и);

леса // лысы: ЛС + (е - а) // (ы - ы);

ящер // ящур: [Й]ЩР + ([а] - е - #) // ([а] - у - #);

кожаный // кожный: КЖНЙ + (о - а - ы) // (о - # - ы);

стеклянный // стекольный: СТКЛН(НН)Й + (е - # - [а] - ы) // (е - о - # - ы);

упрощение // опрощение: ПРЩН[Й] + (у - о - е - и - [э]) // (о - о - е - и - [э]);

заведующий // завидующий: ЗВД[Й]ЩЙ + (а - е - у - [у] - и) // (а - и - у - [у] - и);

2) **метатетичний тип**, в основу якого покладено перестановку однакових приголосних звуків у слові:

ропот // топор: МПТ // ТПР;

ворчали овчарки (Б. Пастернак): ВРЧ(Л) // ВЧР(К);

«Схема смеха» (В. Маяковський): СХМ // СМХ;

голос // логос: ГЛС // ЛГС;

апостол // остолоп: ПСТЛ // СТЛП;

3) **епентетичний тип**, в основу якого покладено включення в середину слова додаткового приголосного звуку або цілого складу:

Пощадят ли площади меня? (Б. Пастернак): ПЩД // ПЛЩД;

текучий // трескучий: ТКЧ // ТРСКЧ;

поэт // проект: ПТ // ПРКТ;

село // седло: СЛ // СДЛ;

аул // акул: Л // КЛ;

подать // поддать: ПДТ // ПДДТ;

смыл // смысл: СМЛ // СМСЛ;

4) **консонантний тип**, в основу якого покладено дисиміляцію приголосних звуків, наявних у слові:

отрада // отрава // Оттава: ТРД // ТРВ // ТТВ;

туп как дуб: ТП // Д[П];
затянуть // заглянуть: ЗТНТ // ЗГЛНТ;
нагар // загар: НГР // ЗГР;
защить // зажить: ЗШТ // ЗЖТ;
гора // кора: ГР // КР;
главный // славный: ГЛВНЙ // СЛВНЙ.

5) І. Н. Кузнецова виокремлює ще один, п'ятий, **аугментативний тип** паронімії, заснований на додаванні звуків, морфем до початку або кінця слова [141, с. 79]:

Скандалы точно кандалы (А. Вознесенський): КНДЛ // СКНДЛ;
город // пригород: ГРД // ПРГРД;
сотворить // растворить: СТВРТ // РСТВРТ;
нести // снести: НСТ // СНСТ;
соваться // интересоваться: СВТС // НТРСВТС;
соваться // красоваться: СВТС // КРСВТС;
Йорк // Нью-Йорк: ЙРК // НЙЙРК;
Обама // Алабама: БМ // ЛБМ.

У той же час, авторитетні дослідники не виокремлюють змішаних типів, відносячи опозиції, в яких паронімія базується на кількох ознаках, до одного з типів із будь-якою диференційною ознакою, яку там можна визначити. Вважаємо за необхідне заявити про наявність контамінованого типу паронімії і його можливі підтипи:

б) **контамінований тип** паронімії засновано на двох або більше зазначених вище ознаках, здатних диференціювати пароніми у складі паронімічних опозицій. Підтипи контамінації виявляються залежно від способів використання диференціюючих засобів. Наприклад:

А) **епентетіко-аугментативний підтип**:

служить // прислуживаться (*Служить бы рад, прислуживаться тошно* (О. Грибоедов)): СЛЖТ // ПРСЛЖВТС; афоризм із комедії О. С. Грибоедова «Горе від розуму» побудовано на двох рядах антонімів: *рад* ≠ *тошно*

(контекстних) і *служить* ≠ *прислуживаться* (паронімічних); диференціація паронімів відбувається за рахунок опозиції *служить* // *прислуживаться*: друге слово паронімічної пари відрізняється від першого наявністю додаткового суфікса *-ва-* в середині, приставки *при-* на початку і постфікса *-ся* в кінці.

Б) аугментативно-метатетичний підтип:

чтение // *мучение*: ЧТНЙ //

МЧНЙ; у слові *мучение*, якщо порівнювати з його паронімом *чтение*, відсутній приголосний [т'], проте на початку додано склад *му-*.

В) вокалічно-епентетичний підтип: *Али-Баба* // *алиби* (*Алиби* и 40 *разбойников* (А. Книшев. Уколи пера...)): паронім, що є результатом застосування МПТ трансформаційної парономазії, усічений на один склад і має голосний звук, що чергується (порівняйте: ЛББ + (а - и - а - а) // ЛБ + (а - и - и).

Г) консонантно-вокалічний підтип: *на фото* // *Лесото*; в цій протиставленій парі паронімів є розподібнення приголосних звуків і чергування одного голосного: НФТ + (а - о - о) // ЛСТ + (е - о - о).

Д) аугментативно-консонантний підтип: *спелый* // *неспелых*; є розподібнення останнього приголосного звуку і додаток до початку вихідного пароніма приставки *не-* (СПЛЙ // НСПЛХ).

Є й інші підтипи.

Паронімічні опозиції всіх типів використовуємо в мовленнєво-поведінкових паронімічних тактиках, у тому числі навмисних.

О. І. Северська і деякі інші дослідники протиставляють паронімію і парономазія (парономасію) за словотвірною ознакою [напр.: 217]. Паронімією вони називають зближення однокореневих слів, що уподібнені за звучанням, а парономазією (парономасією) – зближення уподібнених за звучанням різнокореневих слів. У цій дискусії ми поділяємо точку зору, відмінну від цих двох, бо заявляємо про широке розуміння паронімії (див. розділ 1) і, слідом за В. П. Григор'євим, вважаємо паронімами будь-які слова, близькі за звучанням [79, с. 262-263.]. У цьому випадку парономазія не протистоїть паронімії, а є її різновидом, а саме: парономазі – це пароніми, які використовують навмисно.

У наївній картині світу людини різні навмисні мовленнєво-поведінкові тактики можуть об'єднуватися в синонімічні концепти «гра слів» і «мовна гра». МПТ навмисної паронімії корелюють з цими концептами, коли засобом мовної гри виступають паронімічні опозиції.

Є різні точки зору лінгвістів на феномен мовної гри. Відомо, що термін *мовна гра* виник у середині ХХ ст. у філософській концепції Л. Вітгенштейна, будучи визначеним як один із видів прагматичної діяльності для опису мови як системи конвенціональних правил, у яких бере участь мовець. Тоді цей термін виявився спричиненим розробкою нової теорії значення, у рамках якої значення не може бути однозначно визначено у тій чи іншій метамовній системі. Концепція мовної гри приходить на зміну концепції метамови, а саме поняття мовної гри передбачає плюралізм значень. На думку Д. В. Котелевського, неможливість точно встановити значення того чи іншого речення у значній мірі задано, з точки зору Людвіга Вітгенштейна, множинністю типів речень [126, с. 36]. Л. Вітгенштейн вважав, що «ця множинність не представляє собою чогось сталого, раз і назавжди даного, навпаки, виникають нові типи мови або, можна сказати, нові мовні ігри, а інші застарівають і забуваються. <...> Термін “мовна гра” покликаний підкреслити, що говорити на мові – це компонент діяльності або форма життя» [50, ч. 1, с. 90]. Такий підхід до мови свідчить про те, що Л. Вітгенштейн критично ставиться до ідей неопозитивізму. Він не сприймає класичні методи аналізу мови і класичні засоби семіотики як оптимальні, оскільки мовні вирази завжди занурені в контекст їх використання. Такий підхід до феномену мови вказує на те, що Л. Вітгенштейн розкрив сутність розширювального тлумачення прагматики мови, яка не обмежена власне структурами самої мови, а пов'язана з формами діяльності і ними ж обґрунтовується. Діяльність у галузі математики створює, на його думку, математичну «мовну гру». Отже, діяльність у галузі педагогіки створює педагогічну мовну гру і, відповідно, представляє значення слів і висловів; діяльність у галузі військової справи – військову мовну гру, в медицині – медичну і т. п. Утім, ми усвідомлюємо, що уявлення про мовні ігри як

різновиди діяльності людини, які вона відображає за допомогою мови і сприймає через мову, зближує таке їх розуміння з дискурсами як громадськими практиками, аж до заміни одного терміна іншим, і дає підстави включити теорію мовної гри Л. Вітгенштейна у функційну за своєю спрямованістю і конструктивну за духом нову інтегральну парадигму знання. На визрівання такої парадигми в сучасному мовознавстві ще в 1990-і роки вказувала О. С. Кубрякова [137, с. 228] (див. п. 1.4 цієї дисертації).

У прийнятій сьогодні дослідницькій практиці термін *мовна гра* має інше, прагматистичне наповнення. У русистичній мовна гра вже має свою традицію вивчення. Ця проблема у різні часи входила до сфери наукових інтересів В. В. Виноградова, О. М. Гвоздева, І. Б. Голуб, В. В. Горбань, Т. О. Грідіної, В. Г. Дідковської, О. А. Земської, Т. А. Космеди, Д. Е. Розенталя, В. З. Саннікова, Д. М. Шмельова, А. О. Щербини та багатьох інших дослідників [напр.: 68; 72; 81–84; 98; 125; 209; 215; 268; 270]. В активний науковий обіг у російському мовознавстві термін «мовна гра» увійшов у 1983 році після опублікування статті О. А. Земської, М. В. Китайгородської і Н. М. Розанової «Мовна гра» в одному з наукових збірників. Автори зазначили, що явища, які утворюють феномен мовної гри, вивчають у лінгвістиці давно, проте всі вони можуть бути об'єднані за способом функціонування в мовленні, а саме, це «ті явища, коли мовець “грає” з формою мовлення, коли вільне ставлення до форми мовлення отримує естетичне завдання, нехай навіть найскромніше. Це може бути і невігадливий жарт, і більш-менш вдала гострота, і каламбур, і різні види тропів (порівняння, метафори, перифрази і т. д.)» [109]. Вивчаючи факти мовної гри в розмовному мовленні, де використовуються різні мовленнєво-поведінкові тактики, дослідниці розглядають мовну гру як реалізацію поетичної функції мови. В. З. Санніков розглядає мовну гру як вид лінгвістичного експерименту [215, с. 4, ін.]. В. В. Горбань кваліфікує це явище як дериваційний експеримент [72]. Мовна гра – стрижневий об'єкт дослідження Т. О. Грідіної, однієї з найавторитетніших учених уральської лінгвістичної школи. Вона розглядає цей феномен як лінгвокреативну діяльність людини, її

творчу переробку існуючого стереотипу [напр.: 81–84]. Є дослідження ролі і засобів мовної гри в окремих комунікативних сферах: публіцистиці й засобах масової інформації (А. Є. Бакитжанова; Т. А. Космеда, О. Б. Пономарьова, І. О. Соболева), рекламі (Л. П. Амірі, С. В. Мощева), художній літературі (В. П. Григор'єв, Т. О. Грідіна, Д. Самойлов, З. С. Санджі-Гаряєва), усного мовлення (І. Т. Вепрева, Т. О. Грідіна, Л. О. Кудрявцева) [напр.: 5; 16; 38; 77; 79; 83; 84; 125; 139; 176; 177; 178; 197; 212; 213; 226].

За роки вивчення мовної гри вималювалися два ракурси: вузький і широкий. У вузькому розумінні мовну гру ототожнюють із каламбуром. Поступово вчені розширювали рамки мовної гри. Ліляна Цонєва (дослідниця з Болгарії) відзначає: «Мовну гру трактують у широкому смислі як спеціальне викривлення мовних норм для створення певного естетичного (найчастіше комічного) ефекту. За умови прийняття такого підходу мовною грою вважають різні прояви нестандартного, творчого, ігрового використання мовних засобів. Важливо відзначити, що традиційне розуміння мовної гри як каламбуру (гри слів, ігрословія) слід вважати обмеженим і несучасним» (переклад наш. – О. М.-З.) [259, с. 162]. Таку ж позицію поділяє В. З. Санніков [214, с. 67]. На думку Урсули Канторчик, усвідомлена неправильність, відступ від норми потрібні публіцистичному мовленню, оскільки «шаблони розвивають лінощі мислення і автора, і читача, сприяють пасивному сприйняттю дійсності, що, в кінцевому рахунку, загальмовує розвиток особистості» [117, с. 237].

Досліджуючи міське просторіччя кінця ХХ – початку ХХІ ст., Л. О. Кудрявцева звертає увагу на мовну гру. Дослідниця вважає, що просторічні слова виконують експресивно-емоційну функцію, вони «позалітературні, протиставлені загальноприйнятим і узаконеним мовним нормам» [139, с. 191], отже, вживання просторічних слів і виразів можна також вважати одним із прийомів створення мовної гри, якщо воно тягне за собою усвідомлене відхилення від норми, її викривлення. На навмисне, усвідомлене використання комунікантами просторіччя в сучасному публіцистичному дискурсі вказує І. О. Соболева. Вона вбачає в підкреслено зниженому тоні мови

ЗМІ моделі нової мовної поведінки, коли адресат детермінує не тільки себе, а й читача з певною соціальною роллю, ніби робить заявку на зумовлені задалегідь правила мовної гри [226, с. 9]. У дисертації І. О. Соболевої стверджується, що просторічна периферія функціонує в дискурсі як набір різного роду орфоепічних, граматичних, семантичних та інших відхилень від норм літературної мови, як навмисно знижений, іноді грубий і фамільярний, спосіб комунікації. У ряді випадків це свого роду стилізація під мову середовища, яке не володіє літературною мовою. У просторічній периферії вживають діалектизми, жаргонізми; змішують лексику побутових номінацій; іноземні слова вживають у перекрученому значенні; змішують слова і звороти офіційно-ділової та розмовленнево-побутової сфер. «Гра» – один з найбільш виразних засобів сучасної публіцистики [226]. Різноманітний варіативний ряд просторічних моделей допомагає адресанту повніше і яскравіше відобразити складний і багатосторонній процес сучасного публічного спілкування.

З. С. Санджі-Гаряєва, описуючи процеси відхилення від мовного стандарту, надає особливу роль мовній грі: «ефект мовної гри з пародійним і іронічним відтінком здійснюється шляхом актуалізації мовних знаків різних типів і структур... Основний принцип мовотворення – «пожвавлення» вмотивованості словесного знака на тлі автоматизованості стандартної мови» [213, с. 461]. Т. А. Космеда вказує на спосіб трансформації в цьому процесі «пожвавлення» мови в мовній грі: «Для цього можна трансформувати добре відомі вирази, вжити оказіоналізм, поєднати різні стилі (наприклад, офіційно-діловий і розмовний), обіграти внутрішню форму слова або сталого виразу і т. д.» [125, с. 298].

Слід зазначити, що всі дослідники, які визначають мовну гру як відхилення від літературної норми, звертають увагу, насамперед, на те, що це усвідомлене, тобто навмисне відхилення, оскільки адресант свідомо порушує існуючі норми. Н. Д. Арутюнова наприкінці 1980-х рр. зазначила, що «людина перш за все помічає аномальні явища... Аномалія загадкова і небезпечна. Отже, вона змушує думати (творить думку) і діяти (творить життя). Гра у напрямі

порушення семантичних і прагматичних канонів має на меті вникнути у природу самого канону» [13, с. 324] і, як наслідок, усвідомлювати причину внесених у канон (початковий взірець) змін.

У зарубіжному мовознавстві визначають окремих напрям досліджень, який має в різних лінгвістичних школах назви «Лінгвістика помилок», «Патолінгвістика» або «Девіатологія». Об'єктом вивчення досліджень, які здійснюються в рамках цього напрямку, є відхилення від норми, її викривлення, аномалії, комунікативні невдачі («провали») і т. д. На думку Ф. С. Бацевича, підвищений інтерес до патолінгвістики є закономірним, бо в будь-якій людській діяльності помилки – природне явище, яке, здебільшого, сприймають негативно. Мовні помилки: обмовки, описки, ляпсуси, похибки, неточності, аномалії, комунікативні невдачі і так далі – є «одночасно важливим джерелом наших знань про мову й інструментом її дослідження» [18, с. 4-6].

Розмірковуючи про значення мовної гри в комунікації, вчені відзначають, що «мовець або той, що пише, вдаючись до мовної гри, має на меті досягти запланованого ефекту (наприклад, привернути увагу до форми мови)» [149, с. 210]. Д. Б. Ельконін так пояснює явище мовної гри з психологічної точки зору: «Жарт дозволяє “замаскувати” якесь повідомлення і завдяки цьому висловити ті смисли, які перебувають під заборонаю. Мовною грою в широкому смислі можна вважати будь-яку поетичну творчість. Поезія у своїй первісній функції як фактор ранньої культури народжується у грі і як гра. Це освячена гра, але в своїй освяченості вона все ж постійно залишається на межі неприборканості, жарту, розваги. Саме з цим пов'язаний той факт, що в незрозумілі слова і словосполучення слухачі схильні вкладати лайливий або непристойний зміст... Мовний жарт дає змогу мовцеві порушити важливий принцип мовного спілкування – принцип ввічливості, – маскує і згладжує неввічливість. Особливо чітко це проявляється в іронії» [272, с. 262]. Таким чином, вчений схильний вважати, що в фактах мовної гри домінує іронічний підтекст.

У роботах О. Т. Тимчук поставлено питання про заміну терміна «мовна гра» терміном «гра слів», оскільки функціонування цього явища на будь-якому мовному рівні – фонетичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному – зведено до формально-сміслового обігравання слів, їх компонентів, рідше – фразеологізмів [239, с. 54].

Порівнюючи два погляди на мовну гру – традиційний («вузьке» розуміння) і сучасний («широке» розуміння), Т. А. Космеда робить висновок про те, що «вузьке» розуміння відсікає різноманітний шар образотворчих експресивних засобів, коли беруть до уваги тільки лексику. Сучасні ж дослідження показують, що мовна гра широко представлена на всіх мовних рівнях [125, с. 299]. Найбільш повну систему засобів, які лежать в основі різних мовленнєво-поведінкових тактик, що застосовують мовну гру: фонетичних, фонологічних, графічних, орфографічних, морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексичних, семантичних, прагматичних, стилістичних, – пропонує В. З. Санніков [215].

В. З. Санніков так охарактеризовує особливу роль паронімії в мовній грі: «Паронімія – обігравання часткової подібності звукового вигляду слів..., яке, здавалося б, не має відношення до фонології...» [215, с. 53]. На думку Л. Н. Федотової, породжувані допомогою паронімії фоносемантичні асоціації знаходять вираження у грі звуку і смислу, яка виникає завдяки тому, що людина сприймає слова цілісними блоками, у її свідомості відбувається ототожнення фонетично подібних слів [252, с. 13]. О. І. Панченко дослідила роль алфавіту у креативному мовленні, яке ґрунтується на мовній грі [183].

З причини того, що мовна гра – це «спеціальне відхилення від мовних норм для створення певного естетичного (найчастіше комічного) ефекту» [259, с. 163], «художній прийом, який виконує певну функцію в тексті» [125, с. 298], її застосування стилістично обмежено художнім, публіцистичним і розмовним стилями. Доречною мовна гра може бути і в різних формах просторіччя, а також у навчальному підстилі наукового стилю. Однак її застосовують лише в умисних мовленнєво-поведінкових тактиках. Аномалії ж і комунікативні

невдачі, з якими іноді плутають мовну гру, є неусвідомленими відхиленнями від норм, тому пов'язані з ненавмисними мовленнєво-поведінковими тактиками.

Т. О. Грідіна вказує на наявність низки дискусійних питань у вивченні мовної гри як лінгвокреативної діяльності [84]: дослідження мовної гри як домінанти художнього стилю та ідіостилію; питання про можливість віднесення до реєстру мовної гри тропів і фігур; визначення жанрової специфіки мовної гри; виявлення ролі мовної гри у вираженні авторських інтенцій і декодування їх адресатом.

Найбільш широко мовну гру, в тому числі на базі опозиції паронімів, використовують у розмовному мовленні, публіцистиці та художній літературі. Рідше – в навчальній літературі: під час навчання культури мовлення та російської мови як іноземної.

3. 2. Мовленнєво-поведінкова тактика трансформаційної паронімазії

Завдяки комунікативному багатоголосю, особливостям «людського сприйняття текстового простору явищу паронімії і паронімазії часто притаманний атрактивний і людський характер за рахунок здатності апеляції до негативно забарвленого підтексту» [5, с. 15]. У разі використання мовленнєво-поведінкової тактики трансформаційної паронімазії здійснюється навмисне маніпулювання мовним матеріалом, текстами, котрі, здебільшого, відомі носіям лінгвокультурного коду. Відтак, створюється паронімічна опозиція, трансформований член якої знаходиться в уже існуючому тексті або раніше висловленій репліці діалогу, а його паронім – у викривленому, трансформованому тексті або в одній з наступних реплік діалогу. Можливими є мовленнєво-культурні сценарії, у яких ці пароніми протиставлено в одному висловлюванні. У разі ж викривлення прецедентних текстів, добре відомих мовній спільноті, паронімічна пара представлена лише трансформом. Трансформований паронім тільки мається на увазі. Порівняйте:

(1) На нараду зібралися співробітники підприємства, яке поступово згортає виробництво. Доповідач, виступаючи, у своїй промові використовує фігуру іносказання у вигляді еуфемізму *радості*, підозрюючи, що хтось із присутніх працює на конкурентів. Однак на нараді присутній службовець більш радикальних поглядів, який за допомогою антонімічного пароніму «уточнює» зміст доповіді:

Доповідач: - *Дорогие коллеги, дела нашей фирмы неутешительны. И каждый день приносит нам новые радости.*

Службовець: - *Извините, Вы, вероятно, хотели сказать «гадости» или что-то подобное? Ну, так и говорите прямо, а что ж ходит вокруг да около?*

Доповідач використовував клішовану фразу, яку часто вимовляють і в прямому, і в переносному значеннях. Прямим антонімом іменника *радость* є *грусть*. Однак протиставлення конотативних значень за ознакою «позитивний» / «негативний» паронімів *радость* // *гадость* сприяє тому, що їх сприймають у російській лінгвокультурі як антонімічні пароніми.

(2) Уривок із розмови жінок, Наталії та Ольги, про захворювання крові у сина їх приятельки:

Наталя: *Павловне не позавидуешь: у парня кровь не сворачивается.*

Ольга: *От кого-то передалось. Вообще-то, гемофилия – наследное заболевание. Уж не родственница ли она английской королевы и наших Романовых?*

Прикметник *наследный* використовують лише стосовно осіб монархічних династій: *наследный принц*. Паронім *наследственный*, потрібний в наведеному прикладі замість *наследный*, усвідомлено замінений, щоб іронізувати над приятелькою, ніби вона особа царської крові. Така трансформація є пізнаваною завдяки різній лексичній дистрибуції вихідного пароніму та його трансформу. Тут, як і в разі МПТ ненавмисної помилки, використовують лише один, неправильний член паронімічної опозиції, організованої за принципом дихотомії «правильне» // «неправильне».

(3) Приклад навмисної паронімічної помилки говоріння: діалог керівника з помічницею (секретаркою), яка набирала на комп'ютері текст:

Керівник: *Ирина, Ваши **отпечатки** разбросаны по всему тексту. Я уже чётко отличаю Ваши «труды» от не ваших.*

Ирина: *Ну, ... ведь я очень старалась.*

Керівник: *Правила надо учить и книги читать. Вот, держите справочник. Завтра спрошу правила на сегодняшние ошибки.*

Тут слово *отпечатки* використано замість слова *опечатки* в жартівливо-іронічному сценарії. Слово *отпечатки* найчастіше використовують у синтаксично сталому словосполученні криміналістичного дискурсу *отпечатки пальцев* (відбитки пальців). Керівник іронізує, маючи на увазі, що друкарські помилки, які допускає Ірина у наборі тексту, є індивідуальними, а відтак, легко здогадатися, хто їх зробив, як відшукати злочинця за відбитками його пальців, залишених на місці злочину.

Фрейм навмисної паронімічної помилки (заміни) є оцінювальним з точки зору мовця. У випадках викривлення прецедентних висловлювань паронімічна заміна є очевидною. Якщо ж, наприклад, активний комунікант (мовець або той, що пише) вирішує приховати або прикрасити правду, він удається до обману і з цією метою може використовувати приховану паронімію як один із способів подібної маніпулятивної дії. Наприклад:

(4) У дитячій книжці написано: *Проходя возле джунглей, доктор Айболит и его друзья поняли, что **стон** идёт со стороны широкого ручья.* Остерігаючись, що дочка розплачеться, батько вирішив замінити слово *стон* його паронімом *слон*, бо пам'ятав, що слон в зоопарку їй сподобався. Прозвучало наступне: *Проходя возле джунглей, доктор Айболит и его друзья поняли, что **слон** идёт со стороны широкого ручья.* А далі батько робив вигляд, що читає, але сам вигадував те, що було цікаво і не страшно для дочки. У цілому ж, у цьому мовленнєво-культурному сценарії в мовленнєво-поведінковій ситуації читання-говоріння виявилися фрейми переживання і застереження від переляку.

(5) Читаючи дітям науково-популярний текст, мати зустріла дієслово *поглотить* і, розуміючи, що діти ще не знають цього слова, замінила його зрозумілим для них паронімом *проглотить*. У вихідному тексті написано так: *Из-за всеобщего потепления и процесса таяния вечной мерзлоты океан **поглотил** некоторые арктические острова.* Мати прочитала в такий спосіб: *Из-за всеобщего потепления и процесса таяния вечной мерзлоты океан **проглотил** некоторые арктические острова.* Навмисна помилка читання тут супроводжується фреймом адаптації тексту.

(6) У військовій частині командир роти (капітан) через поломку автомобіля не встиг прибути в частину на вечірню перевірку, доручивши її провести одному з командирів взводу, але не повідомив про це командира батальйону. Вранці комбат викликав капітана до себе для з'ясування обставин.

Комбат: *Капитан, почему вчера вечернюю **поверку** проводил командир первого взвода?*

Капітан: *Товарищ майор, вчера **проверку** технического состояния оружия я проводил лично.*

Комбат: *Не уходите от темы, я спрашиваю совсем о другом.*

У наведеній мовленнєво-поведінковій ситуації навмисної помилки слухання і зумовленій нею навмисній помилці говоріння протиставлено однокореневі пароніми *поверка // проверка*. Реалізовано мовленнєво-культурний сценарій *qui pro quo* з фреймами самовиправдовування і відходу від відповідальності.

(7) На металургійному комбінаті до зони переливання металу ливарного цеху через підвищену небезпеку заборонено входити стороннім і працівникам інших цехів і підрозділів. Інспектор з техніки безпеки помітив, як туди увійшов у момент подачі гарячого рідкого металу робітник без допуску, і на прохідній затримав його:

Інспектор: *Гражданин, предъявите пропуск в **переливочную** зону.*

Порушник: *Да, сегодня сталь получилась с узорами, **переливчатая**..*

Інспектор: *Баки мне не забивай, покажи допуск.*

У наведеній МПС навмисної помилки слухання-говоріння, протиставлено однокореневі пароніми *переливочный // переливчатый*. Відбувається приховування порушником свого порушення.

(8) У родині офіцера святкували день народження мами, але батько затримався на службі через раптово оголошену навчальну тривогу. Він зателефонував і попросив залишити йому шматочок улюбленого торта. Торт залишили, мати винесла його на балкон. Але діти по черзі бігали туди і відрізали від татового шматочка краї. Повернувся батько і питає:

- *А где мой любимый торт?*

- *На балконе.*

Батько вийшов на балкон і побачив коробку, в якій залишився маленький квадратик торта.

- *Ну и ну! Просил как людей, а они отцу опять жалкие **останки**.*

Тут іменник *останки* (= труп, прах) вжито замість іменника *остатки* (= надлишки, в тому числі їжі). Представлений МКСц побудовано на базі фреймів образи і засудження за нестриману обіцянку.

(9) У російському лінгвокультурному просторі є крилатий вислів *Халиф на час*, який увійшов до російського мовлення з перекладу назви однієї з казок циклу «1001 ніч». У мовленні можна зустріти різні фразеологічні трансформації цього вислову, який став прецедентним. Їх семантичну основу складають протилежні денотативні структури, що мають архісеми 'тимчасовий' ('нетривалий') або 'довготривалий' ('тривалий') і можуть супроводжуватися семами 'неякісний', 'непрофесійний', 'напрокат', 'тариф', іншими (порівняйте: *такси на час, туфли на час, муж на час, счастье на час* і под. // *пятиминутка на час, завтрак на час, разгон на час, вольнка на час* і под.). Наприклад:

(10) Скаржачись на часті переїзди з місця на місце, дружина офіцера говорить по телефону своїй матері: *Звоню тебе, чтоб сообщить новость: снова снимаемся и отправляемся в какой-то медвежий угол на Алтае. Надоела эта романтика в шалашах: подруги на час, квартиры на час, школы, мебель... И ничего своего* [Записано в аеропорту Домодедово, 2018 р.].

(11) Онуки прийшли до діда на сімейне свято. Через деякий час дід перейшов до обов'язкового ритуалу: розповіді про епізоди зі свого минулого. Онукам нудно, але змушені терпіти, а між собою говорять: *Опять затянул волюнку (завёл шарманку) на час.*

Подібні трансформації можуть супроводжуватися також параномазією стосовно першого слова крилатого вислову. Порівняйте:

(12) Літо. Спека. Дачники намагаються поливом врятувати від загибелі рослини, але їх праця може не виправдатися. Звучить діалог сусідів:

- *Александр Петрович, почему вы никогда не поливаете огород утром?*

- *Полив на час? Я поливаю вечером: больше воды попадёт по назначению.*

(13) На змаганнях з веслування бувають різні дистанції заїздів. Так, у веслуванні на байдарках і каное це 200, 500, 1000, 2000, 5000, 10000, 20000, 42000 метрів, а також наддовгі дистанції. Коментатор інформує про те, що глядачі зможуть побачити паралельно із заїздом на 20 км:

- *А сейчас будет дан старт каноэ-двойкам на двадцатикилометровую дистанцию. Так называемый заплыв на час. Параллельно мы сможем смотреть заезды байдарочниц на 200, 500 и 1000 метров.* Використання мовного обороту *так называемый* підкреслює стилізацію вислювання.

Пароніми стикаються автором цілеспрямовано для створення висловлювань з додатковими смислами, підтекстами з метою реалізації певних прагматичних функцій пародії, глузування, іронії, жарту та інших. Нерідко тактика трансформаційної параномазії використовується в афоризмах, у текстах гумористичних і сатиричних мініатюр, фейлетонів, анекдотів, у тому числі в разі їх виконанні на естраді. Наприклад:

(14) *Выручай, браток. Хоть на одно действие. Может, тот артист после очухается. Не срывай, – говорит, – просветительной работы* (М. Зощенко. Актёр). Тут М. М. Зощенко навмисно використовує прийом параномазії, підмінюючи в мовленні напівписьменного міщанина стале термінологічне словосполучення *просветительская работа* неправильним для

позначення цього поняття словосполученням *просветительная работа*. Сатиричний ефект досягнуто параномастичною підміною референта (просвітницька, освітня робота // робота з наскрізного освітлення).

(15) *В Московском зоопарке недавно устроили день открытых зверей* (Е. Петросян. Фейлетон «Деловые»). Іронізуючи над процесами перебудови, які відбувалися в СРСР наприкінці 1980-х років, Є. В. Петросян наводить приклад перебудови зоопарку в Москві, внаслідок чого звірів випустили з кліток... Трансформуючи прецедентне висловлювання *день открытых дверей*, автор (він же і виконавець) робить перестановку літери *З* замість літери *Д*. У цілому, Є. Петросян досягає поставленої мети: змушує слухачів і читачів помітити навмисну трансформацію сталого прецедентного феномена, зрозумівши авторську експресію і, щонайменше, посміхнутися й оцінити: влучно сказано. Словосполучення *день открытых зверей* ще може стати афоризмом, будучи використаним у ситуації безкарності жорстоких злочинців, терористів.

(16) *От розни до резни – дорога без пробок* (В. Чхан). У цьому висловлюванні, який став афоризмом, акцент зроблено на логічному зближенні явищ, що позначено параномазією. Це, на думку Є. І. Беглової, підсилює друга частина афоризму [19, с. 27–28], яка тут відображає пресупозицію «без препятствий» («без перешкод»).

(17) *И к этому времени уже имел две сидимости* (В. Чхан). Параномастичну трансформацію створено на підставі імпліцитних асоціацій авторського неологізму *сидимость* від дієслова *сидеть* (у в'язниці) з юридичним терміном *судимость*.

(18) *Бытие определяет сознание*. Афоризм Карла Маркса *Бытие определяет сознание* використано як платформу для жартівливого параномастичного трансформу.

(19) *Нам с лица не водку пить* (Г. Малкин). Трансформація російської приказки *С лица воды не пить / С лица воду не пить* – «Немає великої біди в негарній зовнішності нареченої» – або афоризму одного з класиків російської поезії XIX століття М. О. Некрасова, який раніше трансформував цю приказку

(*Нам с лица не воду пить, / И с корявой можно жить*), заснована на епентетичній паронімії *воду // водку* і має асоціативне підгрунття: негарна зовнішність нареченої іноді призводить до ситуації, в якій наречений з горя заливає очі горілкою. Трансформація є соціально зумовленою сатирою.

(20) *Ученье – свет, неучёных – тьма* (Э. Кроткий). За допомогою цього трансформованого за допомогою парономазії прислів'я *Ученье – свет, неученье – тьма* автор жартома загострює питання про необхідність придбання людьми знань, конкретизуючи абстрактне поняття. У вихідному, донорському висловлюванні має місце аугментативна паронімія: *ученье // неученье*. У трансформованому висловлюванні – аугментативно-консонантна.

(21) *Часы пропили ровно в полночь* (Г. Малкин). Тут здійснена трансформація висловлювання *Часы пробили ровно полночь*, прецедентність якого підтверджує частота використання в різних поетичних, прозових, драматичних художніх творах, у розмовному мовленні, текстах естрадних жанрів з метою сатири на алкоголізм як соціальне зло, здатне увігнати людину у злидні. В опозиції до вихідної дієслівної словоформи *пробили* перебуває її паронім консонантного типу *пропили* (ПРБЛ // ПРПЛ).

(22) *Взялся за гуж – не говори, что не муж – в оригіналі ... не дюж...* Ця трансформація прислів'я спрямована на виховання в чоловіках відповідальності за свої вчинки і на підтримку культу сили і хоробрості серед чоловіків.

(23) *Чтили сантехника, как Санкт-техника* (З. Паперный). Це сатиричне зближення першої кореневої частини *сан-* (від *санитарный*) складноскороченого слова з запозиченим *Санкт*, яке функціонує паралельно з його російським еквівалентом *святой*, вводить у ситуацію радянського і недавнього пострадянського побуту, коли сантехнік був найважливішим працівником у житлових конторах через низьку якість санітарно-технічних приладів і складність їх монтажу.

(24) *Своя бумажка ближе к делу* (В. Меламед). За допомогою протиставлення двох пар паронімічних словоформ консонантного типу (*рубашка // бумажка*: РБШК // БМЖК; *к телу // к делу*: КТЛ // КДЛ) здійснена

жартівлива трансформація народного прислів'я *Своя рубашка ближче к телу* (= «своє власне цінуємо дорожче чогось чужого»). Ця паронімічна трансформація не змінила семантики і мовленнєво-поведінкової ситуації використання вже трансформованого висловлювання як прислів'я. Однак здійснене дискурсивне перенесення мовленнєво-культурного сценарію, який було покладено в основу прислів'я: сценарій побутового дискурсу замінено сценарієм ділового дискурсу.

(25) *Секс без дивчини – признак дурачини* (А. Кнышев. Тоже книга). Це висловлювання – результат паронімічної трансформації приказки *Смех без причини – признак дурачини*, в основу якої покладено паронімічну опозицію консонантного типу *причины // дурачины*. У трансформованій приказці внутрішня паронімічна опозиція тут – *дивчины // дурачины*. У зовнішньому опозиціюванні виявляємо тут два ряди протиставлених паронімів: пари *смех // секс* (паронімія консонантного типу) і тріади *причины // дивчины // дурачины* (паронімія контамінованого типу, консонантно-вокалічного підтипу). Базовим для цієї трансформації є, як і для будь-якої паронімічної трансформації, ознака фонетичної близькості ключових слів. Однак, як і у трансформації більшості прецедентних висловлювань, у тому числі прислів'їв і приказок, здійснюється також дискурсивне перенесення мовленнєво-культурного сценарію, покладеного в прецедентне підґрунтя прислів'я: полідискурсивний сценарій неадекватних веселощів замінено сценарієм неповноцінних / нетрадиційних сексуальних відносин гендерного дискурсу.

О. І. Панченко зібрала та проаналізувала цілу низку сучасних трансформацій скоромовок із паронімами [184]. Напр.: (26) *Карл у Клары украв доллары, а Клара у Карла – кварталный отчёт*. (27) *Карл у Клары угнал McLaren*. – Трансформації прецедентної скоромовки *Карл у Клары украв кораллы, а Клара у Карла украла кларнет*. (28) *На дворе дрова, на дровах братва, у братвы трава, вся братва в дрова*. – Соціально забарвлений трансформ прецедентної скоромовки *На дворе трава, на траве дрова*.

Мовленнєво-поведінкову тактику трансформаційної параномазії широко використовують у різних мовленнєво-культурних сценаріях мовної гри. Крім зазначених вище діалогічних і монологічних сценаріїв усного та письмового російського мовлення з фреймами сатири, пародії, іронії, глузування, гумору, жарту та інших, цю тактику, зазвичай на базі прецедентних феноменів, використовують також у засобах масової інформації: в газетно-інформаційних, рекламних і таблоїдних текстах.

Дієвість засобів масової інформації сьогодні є великою. Здатність журналістів впливати на свідомість людей визначена характерними рисами публіцистичного стилю: «популярність, образність, полемічність викладу, яскравість виразних засобів, позитивна або негативна експресія» [119, с. 243]. За словами Т. А. Космеди, емоційність і експресивність – безперечні якості газетного тексту, на які вказують усі дослідники мови газети [125, с. 297]. Однак публіцистична експресія носить підкреслено соціальний характер. Вона цілеспрямована, вибіркова й оцінна. За твердженням авторитетних учених, тропи в публіцистиці мають цінність не як прикраси мови або засоби пожвавлення матеріалу, а перш за все, як засоби ефекту оцінювання [265, с. 13]. Ефект оцінювання у мові сучасних ЗМІ саме на часі, оскільки «на зміну скомпрометованим штампам максимально стандартизованого мовлення прийшли нові форми мовлення – емоційного, розкутого, особистісного» [227, с. 6]. Наше дослідження свідчить про те, що вираження оцінки предмета мовлення є основним мотивом застосування в російському мовленні навмисної мовленнєво-поведінкової тактики трансформаційної параномазії. Покажемо це на прикладі найбільш виразних МКСц у текстах ЗМІ.

Найчастіше журналісти «каламбурять» у заголовках [171, с. 406-407]. А. Є. Бакитжанова, Є. М. Дорофєєва, І. Є. Дубчак зазначають, що мовна гра з прецедентними висловлюваннями для створення експресивно забарвлених заголовків зачіпає всі рівні структури мови [16, с. 36; 99; 100]. Дослідники відзначають, що викривлені заголовки давно стали звичними для газетної, особливо таблоїдної, публіцистики. Вони демонструють прагнення репортерів

звернути увагу на найбільш яскраві події або випадки. У цьому випадку професіоналізм журналіста проявляється в його знанні мови та вмінні нею користуватися для залучення читача. О. Б. Пономарьова зазначає, що «комунікативна і когнітивна функції неоднозначності, багатозначності, семантичної деривації, профілювання і подвійної актуалізації використовують у мові таблоїдної преси <...> в рекламних цілях, перетворюючи заголовки у свого роду когнітивні парадокси, які можуть бути зрозумілими тільки читачеві, знайомому» з реаліями суспільства, що має відношення до описуваних процесів і явищ [197, с. 221]. Деякі з заголовків, перетворені на когнітивні парадокси, ми кваліфікуємо як навмисні паронімічні помилки, інтерпретуючи їх як приклади гри слів, що має на меті звернути увагу читачів на щось незвичайне: як позитивне, так і негативне. Так, Р. Ю. Юнязов зазначає, що «каламбури в назвах матеріалів – невід’ємна частина кожного номера» деяких газет [273]. Він наводить приклади таких заголовків статей із тижневика «Столиця С», що видається в Саранську (Мордовія). Деякі з каламбурів є прикладами навмисної трансформаційної паронимазії. Паронім викривлює сталі словосполучення, прецедентні висловлювання, загострюючи, тим самим, у свідомості реципієнта інтерес до проблеми, щодо якої йдеться в публікації. Наприклад:

(26) «*Никто не забит*» – заголовок однієї зі статей з тижневика «Столиця С» (Саранськ, 2014). У статті йдеться про те, що в селі Кочетовці Інсарського району Мордовії досі не вибито на меморіальній дошці імена двохсот жителів села, які загинули на фронті в 1941–1945 рр. Підґрунтям для каламбуру в цьому заголовку є навмисна паронімічна помилка писання у прецедентному тексті Ольги Берггольц *Никто не забыт, ничто не забыто*, написаному в 1959 р. для меморіалу на Піскаревському кладовищі в Ленінграді. Застосована вокальна паронимія, оскільки змінено одну голосну букву: замість Ы написано И. Відомо просторічне значення дієслова *забит* (на щось) – «не займатися чимось». Убачаємо в наведеному МКСц фрейм засудження.

(27) У заголовку «*абСАЛЮТный слух*» (про покупку піротехніки до Нового року) зроблено навмисну заміну: замість букви **О** (*абсОлютный*)

написана **A** для того, щоб на публікацію звернули увагу аматори салютів. У цьому мовленнєво-культурному сценарії спрацьовує фрейм жарту.

(28) У заголовку «*Краплёный вуз*» стала словосполука *краплёный туз* трансформовано з допомогою навмисної помилки писання: замість *туз* вжито його паронім *вуз*. Словосполучення набуло нового смислу за рахунок конотацій вихідного словосполучення. Читачеві зрозуміло, що в одному з вузів розкрили правопорушення, про які читачі газети раніше лише здогадувалися. У створенні цього мовленнєво-культурного сценарію беруть участь фрейми сатири і засудження.

(29) Заголовок «*Застуженные мастера спорта*» викривлює спортивне звання *заслуженный мастер спорта* способом навмисної заміни: замість слова *заслуженные* вжито його паронім *застуженные*. У статті йдеться про неможливість проводити змагання з футболу взимку через погодні умови. Базовими можна вважати фрейми жарту і легкої іронії.

(30) *Златая цепь на думе той* (З газети «Московский комсомолец», 24–31.10.2002). Цей заголовок виражає іронію на адресу депутатів-корупціонерів з Держдуми Росії, трансформуючи за допомогою параномазії пушкінські рядки з прецедентного тексту «Сказка о царе Салтане...» *У лукоморья дуб зелёный, / Златая цепь на дубе том...*

На нашу думку, заголовки, в яких є навмисні паронімічні заміни, висловлюють експресію завдяки парадоксальності, зумовленої тут явищем концептуальної інтеграції, тобто поєднанням в свідомості читача дистрибутивно несумісних, а часом і семантично взаємовиключних ознак.

Нерідко в постерах соціальних мереж уживають паронімічні трансформації. Усі вони конотативно забарвлені, можуть містити обценну лексику, сальні висловлювання або мають їх на увазі на місці багатокрапок. Однак бувають і цілком нормативні для літературної мови паронімічні трансформації. Порівняйте:

(31) *Что естественно, то не без оргазма!* – Остання субстантивна словоформа паронімічна формі короткого прикметника середнього роду.

Похідний трансформ є викривленням вихідної приказки *Что естественно, то не безобразно!*

(32) *За милых вхлам!* — *За милых дам!*

(33) *Мрак по расчёту.* — *Брак по расчёту.*

(34) *Слезоточивый ВАЗ!* — *Слезоточивый газ.*

Безперечно, «мистецтво реклами полягає в тому, щоб написати такий текст, який змусить покупця звернути свою увагу на товар» [33, с. 42]. Л. П. Амірі, описуючи різні способи викривлення сталих словосполучень і прецедентних висловлювань у рекламному тексті, важливу роль відводить паронімії. На думку дослідниці, використання паронімічної трансформації створює множинність інтерпретацій однієї зі сторін знака, порушуючи закон функціонування знака в мові [5, с. 15].

Характерною рисою рекламних текстів є часте використання оказіональної, аномальної паронімії, тобто заміна оригінального слова подібним за звучанням оказіоналізмом. Крім того, в письмовій рекламі активно використовують графічні аномалії. Наприклад:

(35) Реклама магазину будівельних товарів: *Магазин «Рем♥нтика» (ремонттика)* – результат контамінації паронімів *ремонт // романтика*. Одне з вихідних слів *романтика* накладає на контамінат свою позитивну конотацію, яка посилюється наявністю символу любові у вигляді серця.

(36) Реклама сухих будівельних сумішей «Forman»: *Гипс, гипс, ура!* – Пор. з вихідним салоганом-речівкою: *Гип, гип, ура!*

(37) Реклама гіпермаркету оптових цін «Фоззі»: *НЕ ГОВОРИ ОПТ, ПОКА НЕ В ФОЗЗИ!* – Пор. з вихідним: *Не говори он! (гон!), пока не перепрыгнешь!*

(38) Реклама гіпермаркету оптових цін «Фоззі»: *Опт твою мать, какие цены!* – **** твою мать!* Апеляція до обсценного слова безсумнівна.

Таким чином, навмисна мовленнєва паронімічна помилка є, по суті, свідомою заміною, підміною вихідного слова подібним за звучанням / написанням, яку реалізовано за допомогою МПТ трансформаційної парономазії для оцінки предмета мовлення, якогось об'єкта, людини, тварини у розмовному

мовленні, просторіччі, усних і письмових публіцистичних і рекламних текстах, рідше – в текстах художньої літератури. У МКСц, які застосовують цю тактику, є фрейми сатири, пародії, іронії, глузування, гумору, жарту, обману, попередження, інші. За нашими спостереженнями, у випадках трансформаційного параномазійного вживання слова діють принципи, покликані змішувати пароніми: семантична неточність, наявність сатирико-гумористичного ефекту, експресивне забарвлення мовлення.

3. 3. Мовленнєво-поведінкова тактика художнього використання паронімії

Мовленнєво-поведінковими ситуаціями МПТ художнього використання паронімії є *естетичне зближення паронімів і паронімічне римування*. Загальним для паронімічного зближення і римування є те, що вони в мовленнєво-культурних сценаріях представлені не одним компонентом паронімічної пари, а цілою парою. Від розглянутих вище ситуацій МПТ навмисної паронімічної помилки / заміни / підміни (трансформаційної параномазії) МПТ художнього використання паронімії відрізняє відсутність феноменів помилки, підміни, заміни. Порівняйте:

(1) Естетичне зближення паронімів: *Сила солому ломит...* (Прислів'я). Звукове уподібнення на основі приголосних [с], [л], [м]. Мовленнєво-культурний сценарій зумовлений семантикою прислів'я: вимушене підпорядкування чиєїсь грубої волі.

(2) Паронімічне римування: Незавершений архівний експромт Давида Самойлова, автора «Книги про російську риму» [212], містить дві паронімічні рими:

Спасибо за жанры.

Жанр вроде сосуда,

Куда мы вливаем

Добро или худо,

Куда мы вливаем,

Того мы не знаем.

А если узнаем,

То знать будем слишком.

И это опасно

Поэским мыслишкам.

Тут *не знаем* // *узнаем* – однокореневі пароніми, *слишком* // *мыслишкам* – різнокореневі пароніми.

На думку О. Д. Прокопчик, основним психолінгвістичним механізмом паронімії є виникнення у продуцента і реципієнта в процесі породження і сприйняття паронімічних висловлювань вторинних асоціацій. Суть їх полягає у вторинному осмисленні, розгальмуванні звукових зв'язків фонетично подібних слів, що призводить до їх семантичного зближення в поданні комунікантів або одного з них. Внутрішня вмотивованість значень, яку виражено у схожій фонетичній формі – це тільки привід для зіткнення паронімів у мовленні. Їх змішування залежить також від умов тексту. Роль контексту у паронімії полягає у виявленні змісту імпліцитного члена паронімічного ряду. Для цього потрібні лексико-семантичний і / або екстралінгвальний контексти [206, с. 9]. Ці закономірності встановлені для будь-якої паронімічної опозиції, проте їх дотримання, вдалий підбір фонетично подібних слів найбільш відповідальним представляється нам у навмисній мовленнєво-поведінковій тактиці художнього використання паронімії: як у ситуаціях зближення, так і в ситуаціях римування.

У навмисній МПТ художнього використання паронімії зазвичай протиставлені меліоративні пароніми. Це протиставлення завжди конотативно забарвлене. Меліоративні конотативно значущі паронімічні опозиції в русистиці використовують, зазвичай, у текстах публіцистичного, художнього та розмовного стилів. Навмисне зближення подібних за звучанням слів виконує функцію художнього тропа – парономазії, яка може супроводжуватися синонімією або антонімією. Художнє паронімічне зближення відбувається як

у прозовому, так і в поетичному тексті. У функції ж римотворчого мовного засобу пароніми виступають у поетичному мовленні.

3. 3. 1. Мовленнєво-поведінкова ситуація естетичного зближення паронімів

В. П. Григор'єв зазначав, що конкретні випадки функційно значущого для художнього тексту використання паронімії тяжітимуть до полюсів семантичних відносин між словами в системі мови. Словоформи-пароніми в контекстах, зазвичай, синонімізуються у своїх естетичних значеннях або протиставляються як контекстуальні антоніми [79, с. 281]. Порівняйте:

(1) *Курс на Курск.*

(2) ... *Подымается дымок...* (Г. Ахматова).

(3) *Какая тут ангина, когда тут Ангара!*” (В. Соколов).

(4) *Замурованный льдами Амур* (Н. Заболоцкий).

Тут паронімічні опозиції породжено орфографічним збігом квазіоснов.

Процес естетичного зближення слів може відбуватися і в разі орфографічних розбіжностей квазіоснов:

(5) *Моросит на Маросейке* (С. Кірсанов). Відомо, що московський топонім *Маросейка* походить від топоніму *Малороссия* шляхом стяжіння і суфіксації; відтак, насправді *моросить* і *Маросейка* – етимологічно абсолютно різні слова, синхронні основи яких збігаються на слух. Прикладами паронімічних квазіантонімів можна вважати також опозиції:

(6) *ДОчка / дАчка* (В. Маяковський).

(7) *лИпкие лАпы молвы* (Р. Рождественський).

(8) *Проку нет в упрёках и обмолвах* (Б. Ахмадуліна).

(9) *Отчего́ от о́тчего порога | Ты меня в кануны роковые | Под чужое небо вводила...?* (С. Парнок).

(10) *Я романтик – не рома, не мантий, не так* (М. Кульчицкий). Цей приклад є паронімічним композитом.

(11) *Я узнал старика по слезам на щеках его дряблых,
Это Пётр старик, он **апостол**, а я **остолоп*** (В. Висоцький. Райские яблоки).

Поетичний каламбур у цих рядках В. Висоцького засновано на опозиції паронімічної пари *апостол* і *остолоп*. Лінгвістичний аналіз взаємовідносин паронімів цієї опозиції свідчить про те, що їх несумісність, опозиційність є семантико-стилістичною: *апостол* – сподвижник Христа; *остолоп* – дурна людина (контекстуальні антоніми); *апостол* – слово високого стилю, а *остолоп* – просторічне. Ці невідповідності підсилюють ефект сприйняття, підкреслюючи відчайдушність героя і безвихідь його положення.

В усному мовленні, в художніх і публіцистичних творах пароніми, за умови їх естетичного зближення, навмисно включають до складу одного речення. Пароніми як засіб виразності надають змісту особливу підкресленість, загостреність. Естетичне зближення однокореневих паронімів – дуже давній художній прийом. Його часто використовують у літературній народній творчості. Наприклад:

(12) Звичним для російських казок кліше стало висловлювання *Скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается*.

У деяких випадках однокореневі пароніми сусідять зі стилістичним прийомом повтору однакових слів і навіть словоформ:

(13) *Под **славным**, великим Новым городом,
По **славному** озеру по Ильменю
Плавает, **поплавает** сер селезень...* («Василь Буслаєв молитися їздив»).

Естетичне зближення однокореневих паронімів є характерним і для художнього мовлення XVIII століття. Так, знаходимо у М. В. Ломоносова:

(14) ***Царей** и **царств** земных отрада,
Возлюбленная тишина,
Блаженство сел, **градов** ограда,*

Коль ты полезна и красна! (М. Ломоносов. Ода на день восшествия на престол императрицы Елисаветы Петровны 1747 года).

У цьому уривку дві естетично зближених паронімічних пари: *царей // царств; градов // ограда*. Крім того, є фігура паронімічного неоднокореневого римування: *отрада // ограда*.

Номінативне значення паронімів, уміло введених у складі паронімічної опозиції у висловлювання, посилюється. Тавтологія набуває художньо-естетичної функції, оскільки виникають семантичні відтінки, які посилюють мету впливу на слухача або читача. За цих умов паронімами виступають слова різного ступеня морфологічного й етимологічного споріднення. У реченні їх навмисно розташовують близько один від одного, вони можуть вступати у прямі синтаксичні зв'язки, хоча утворюють різні за структурою сполучення.

(15) Переконливим прикладом посилення впливу на читача тавтологічно зближених паронімів може служити таке речення з роману «Война и мир» Л. М. Толстого: *...Люди уже более восьми часов стояли без еды и без дела под непроходящим ужасом смерти, и бледные и нахмуренные лица всё более бледнели и хмурились*. Тут письменник емоційно передав основні риси колективного портрета учасників Бородинської битви з полку князя Андрія Болконського.

У вірші С. О. Єсеніна «Не вернусь я в отчий дом...» за допомогою тавтології *странствующий странник* поет вносить у текст відтінок смутку:

(16) *Не вернусь я в отчий дом,
Вечно странствующий странник.
Об ушедшем над прудом
Пусть тоскует конопляник.*

Крім прийому естетичного зближення однокорених паронімів, у цьому уривку представлені також дві фігури неоднорідного паронімічного римування: *дом // прудом, странник // конопляник*.

(17) *...Виётся пар, и теплотой
Камин чуть дышит. Дым из трубок
В трубу уходит. Светлый кубок
Ещё шипит среди стола* (А. Пушкин. Евгений Онегин).

Пароніми, що естетично зближуються в МПТ художнього використання паронімів, часто близькі за місцем у словотвірному гнізді. Взаємодіючи між собою у висловлюванні, вони стають ефективним засобом вираження тонких відтінків смислу, підвищують експресивність висловлювання. Наприклад:

(18) ...Её [княжны Мери] разговор был **остер**, без притязания на **остроту**, жив и свободен... (М. Лермонтов. Герой нашего времени).

(19) Недавно шёл дождь и ещё более **освежил** и без того **свежий**, прозрачный, ароматный воздух (А. Чехов. Живой товар).

(20) Она глядела на него, и эгоистическое чувство превосходства **любимой** женщины над **влюблённым** приятно ласкало её (А. Чехов. Несчастье).

(21) За **генералом** вскочил **генеральский** щенок Тщетный и легавый Егора Егорыча Музыкант (А. Чехов. Петров день).

(22) Нет, **на грубое** слово она тебе не **нагрубит** в ответ (М. Шолохов. Судьба человека).

Ми бачимо, що відчуття автором співзвуччя, близької морфологічної спорідненості однокореневих паронімів, їх семантичного співвідношення викликає смислові асоціації. Вдале використання прийому естетичного зближення паронімів створює ефект витонченої і дотепної гри споріднених слів, робить більш опуклим зміст і підсилює виразність висловлювання, формує художню естетику його сприйняття.

Особливу своєрідність мають речення, в яких прийом естетичного зближення паронімів поєднано з використанням антонімії, тобто в тому випадку, коли пароніми одночасно є і антонімами. На думку А. І. Анікіна, навмисне зіштовхування антонімічних паронімів збільшує експресивність висловлювання [6, с. 28]. Протилежні значення загострюються, якщо їх виражено однокореновими паронімами. Наприклад:

(23) Пусть и впредь в нашей долгой судьбе

Гордость с нами идёт, как доньше.

Я желаю тебе и себе –

Больше **гордости**, меньше **гордыни**. (К. Ваншенкин. Гордость).

Гордость // гордыня – однокореневі іменники, що становлять одночасно паронімічну і антонімічну пари.

(24) Приспів і сама назва популярної естрадної пісні Д. Білана «Невозможное возможно» популяризують цей вираз, що давно став сталим, роблять його прецедентним:

*Я знаю точно: **невозможное возможно**:*

Сойти с ума, влюбиться так неосторожно,

Найти тебя, не отпускать ни днём ни ночью.

*Всё **невозможное – возможно**, знаю точно.*

Найпростішим способом створення антонімічної пари є префіксація з використанням префіксів *НЕ* або *БЕЗ(О)-/ БЕС-, АНТИ-*. Наведемо ще кілька таких прикладів:

(25) Висловлювання В. Г. Белінського, що стало прецедентним, з його критичної статті «О русской повести и повести Гоголя»: *У истинного таланта каждое лицо – тип, и каждый тип для читателя есть **знакомый незнакомец**.*

(26) *Лишь в **вере** – право на **неверье**...* (В. Соколов. Лишь в вере...).

(27) *Все хохотали, даже **цивилизованные** лакеи из **нецивилизованного** клуба снисходительно морщили носы и улыбались* (А. Чехов. Корреспонденты).

(28) *Дети... избегали произносить то слово, самое святое и **бессмертное** в человеческой речи, ... страшась его грешной и **смертной** изнанки* (Л. Леонов. Русский лес).

Щоб висловити вищий ступінь прояву реальної або уявної ознаки, митці слова іноді навмисно створюють тавтології на базі паронімічних пар. Деякі такі висловлювання стають прецедентними. Наприклад:

(29) *А дядя! что твой князь? что граф?*

Сурьёзный взгляд, надменный нрав.

Когда же надо подслужиться,

*И он сгибался **впередгиб**...* (А. Грибоедов. Горе от ума).

(30) *Самые **новые***

***Новости** века.* (В. Боков. Двое).

Ефектним є навмисне розкладання складного слова на складові частини:

(31) *Руководить – не руками водить* (Приказка).

Таким чином, МПС естетичного зближення паронімів є дієвим прийомом МПТ художнього використання паронімії. У цій ситуації використовують, зазвичай, однокореневі пароніми. Мовленнєво-культурні сценарії такого зближення схожих за звучанням і написанням слів мають певне конотативне забарвлення, але, на відміну від сценаріїв МПТ трансформаційної паронімії, рідко відображають негативну оцінку або комізм описуваних реалій.

3.3.2. Мовленнєво-поведінкова ситуація паронімічного римування

У мовленнєво-поведінковій тактиці художнього використання паронімії використовують як однокореневі, так і неоднокореневі паронімічні ряди. Якщо в розглянутих вище МПС естетичного зближення паронімів у лінгвокультурному просторі російської мови застосовують, здебільшого, однокореневу паронімію, то в МПС паронімічного римування домінує неоднокоренева паронімія. Базовими для сценаріїв естетичного зближення паронімів є фрейми посилення смислу, посилення експресії, виразності зображення, рідше – ігровий фрейм, утім, у мовленнєво-культурні сценарії паронімічного римування закладено фрейми ритму (він тут основний), формального, звукового, графічного уподібнення, ігровий фрейм, а також фрейм запам'ятовування тексту. Фрейми виразності зображення, посилення смислу, експресії, закономірні за умов естетичного зближення паронімів, можливі в МПС паронімічного римування лише в разі прояву синкретизму цієї МПС із МПС естетичного зближення паронімів.

На підтвердження зазначеного положення можуть служити естетичні ідеї А. Шопенгауера. Серед ідей, висловлених ним у книзі «Світ як воля і уявлення» [269], є низка зауважень про природу рими в поезії. Оцінка рими філософом є неоднозначною: з одного боку, рима – це штучне пристосування, яке служить прикрасою іноді неглибокої думки, подібно до того, як наряди привертають

увагу до негарної дівчини. Часто не рима підбирається до думки, а думка – до рими. У цьому А. Шопенгауер бачить порушення природності творчого процесу, а ми – наявність тільки фреймів ритму, уподібнення і ігрового фрейму за відсутності фреймів МПС естетичного зближення паронімів. З іншого боку, «рима і розмір надають віршованому твору, точніше, його звучанню, музикальності, передаючи йому і його змісту додаткову цінність. Якщо ж поетичний твір містить глибоку думку, то він викликає у нас захоплення. Геніальний поет відрізняється від посередності тим, що рима до нього приходить легко й вільно, а думка виражається в ній найбільш повно і адекватно: рими в його віршах мають божественну природу, виникаючи в його свідомості без зусиль» [цит. за: 234, с. 182]. У цьому випадку можна говорити про синкретизм мовленнєво-поведінкових ситуацій естетичного зближення і римування паронімів і про наявність обох наборів фреймів.

Найдавніша російська поезія, відома за пізнішими записами билин і духовних віршів, була неримованою. У деяких віршах спостерігаємо асонансні співзвуччя і рими. Є вони, наприклад, у «Молінні Данила Заточника», написаному в XII столітті. Дослідники відзначають, що тільки в XVI столітті створюються перші російські вірші, текст яких повністю заримовано. Регулярним елементом російського вірша рима стає в першій половині XVII століття. Отже, в період творчості В. К. Тредіаковського і М. В. Ломоносова рима була невід'ємною умовою російського віршування. З історії рими відомо, що її розвиток безпосередньо пов'язано з розвитком поетичного мовлення. Починаючи з поезії Г. Р. Державіна, схеми римування російського вірша стають різноманітними. Наприклад, онегінська строфа О. С. Пушкіна відома використанням трьох головних типів: перехресного, кільцевого і суміжного. У його віршах використана і контрграматична рима, нова для тієї епохи. У віршах М. Ю. Лермонтова виникають римовані ланцюги з трьох слів. Значний внесок у розвиток російської рими внесли М. О. Некрасов, поети Срібного століття, деякі сучасні поети [7].

В. М. Жирмунський, вивчаючи історію та теорію рими, висловив ряд критичних міркувань з приводу деяких дефініцій рими і в 1922 р. дав своє визначення рими: «Римою ми називаємо звуковий повтор у кінці відповідних ритмічних груп (вірша, полувірша, періоду), який відіграє організуючу роль у строфічній композиції вірша» [106, с. 91]. Отже, головною функцією рими учений тут називає ритм, а засобом його творення – звуковий повтор. У книзі «Рима, її історія та теорія» В. М. Жирмунський уточнює цю дефініцію, оскільки виявляє не лише кінцеві, а також початкові і кільцеві рими. Крім ритмічної функції, рима виконує композиційну функцію у вірші. Вчений пропонує більш широке визначення рими: з теоретичної та історико-порівняльної точки зору, до поняття рими слід віднести «будь-який звуковий повтор, що має організуючу функцію в метричній композиції вірша» [107, с. 6–7]. Предметом нашого спостереження є звукові повтори, які організують метричну композицію поетичного тексту і можуть сприйматися як пароніми. Вивчаючи історію російської рими, дослідники ніколи не розглядали питання про паронімічні відносини між римованими словами в лінгвокультурологічному аспекті.

МПС паронімічного римування в художньому мовленні є однією з особливостей російського віршування. Д. Самойлов відзначав, що в рими російської поезії ХХ століття помітним явищем стала паронімія і дисонанс. Вони характерні для поезії Велимира Хлебнікова, Володимира Маяковського, Олександра Блока, Іллі Сельвінського, Семена Кірсанова, Михайла Зенкевича, Павла Антокольського, Євгена Євтушенка [212, с. 44, 65, 102 та ін.]. Д. Самойлов відзначав, що паронімічні рими в російській поезії були й раніше: наприклад, у віршах Г. Р. Державіна, О. С. Пушкіна, М. О. Некрасова, І. Ф. Анненського і ряду інших поетів [212, с. 128, 155, 197, 239 та ін.]. На це ж звернув увагу О. В. Ісаченко, написавши наступне: «Застосовувати до сучасної російської поезії критерій «точності співзвуччя», побудований на абсолютній тотожності відрізків, що римуються, так само абсурдно, як вимагати від сучасної драми єдності місця і часу» [114, с. 220]. Проаналізуємо приклади:

(1) Вірш Велимира Хлебнікова «О, черви земляные...» демонструє характерні для творчості поета паронімічні рими *пустой // постылый; постылый // остылый; остылый // усталый*.

Тёмной славы головня,

*Не **пустой** и не **постылый**,*

*Но **усталый** и **остылый**,*

Я сижу. Согрей меня (В. Хлебников. О, черви земляные...).

Рима цього вірша підтверджує думку В. М. Жирмунського про те, що рима задає ритм і метричну композицію вірша, і слова, що римуються, можуть міститися не тільки в кінці рядків.

(2) *Под грозной бронёй ты не ведаешь **ран**;*

*Незримый хранитель могущему **дан*** (А. Пушкин. Песнь о вещем Олеге).

Тут пароніми виконують римотворчу і композиційну функції, оскільки словоформи *ран* і *дан* є близькими лише фонетично. Ані лексичної, ані граматичної, ані етимологічної близькості вони не мають: *ран* – іменник жіночого роду (*рана*) у формі множини родового відмінка, а *дан* – пасивний короткий дієприкметник доконаного виду минулого часу в формі однини, чоловічого роду, називного відмінка. У наступному прикладі пароніми *вода // повода* виконують аналогічні функції з тією лише різницею, що римуються дві форми паронімічних іменників:

(3) *Покраснела рябина, / Посинела **вода**. /*

*Месяц, всадник унылый, / Уронил **повода*** (С. Есенин. Покраснела рябина).

(4) Подібний підхід до паронімічної рими зустрічаємо і у сучасного поета І. Ф. Жданова [262]. Наприклад:

*На цветочных часах паучка притаился **отвес**.*

Время – день или не день – Купале как будто бы впору.

*Отмотай от рулона кладбищенской глины **отрез** –*

там копающий яму надеется выкопать гору (И. Жданов. На цветочных часах...).

(5) *Когда неясен грех, дорожке **нет вины** –*

и звёзды смотрят вверх и снизу не видны. (И. Жданов. Когда неясен грех...).

(6) А ось в уривку з хрестоматійного вірша О. С. Пушкіна «К Чаадаєву» паронімічна рима *обман // туман* зближує ці пароніми семантично, хоча вони не є словами одного кореня. Асоціативно ці слова можна зблизити за допомогою синонімів *обманувать ≈ наводит туман*:

Любви, надежды, тихой славы

*Недолго нежил нас **обман**,*

Исчезли юные забавы,

*Как сон, как утренний **туман**...* (А. Пушкин. К Чаадаєву).

(7) *Два дня мы были в **перестрелке**.*

*Что толку в **этой безделке**?*

*Мы ждали **третий день**.*

*Повсюду стали слышны **речи**:*

*"Пора **добраться до картечи!**"*

*И вот на поле **грозной сечи***

*Ночная пала **тень*** (М. Лермонтов. Бородино).

У наведеній лермонтовській строфі ми спостерігаємо виключно паронімічне римування. Римуються три ряди неоднокоренових паронімів: *перестрелке // безделке; день // тень; речи // картечи // сечи*. Крім римотворчої і композиційної функцій, ці рими виконують змістовиразну і експресивну функції. Так, *перестрелка // безделка* – це контекстуальні антоніми, які автор подає у свідомості досвідчених воїнів як синоніми. *День // тень* – слова однієї тематичної групи. Звані ними реалії можуть супроводжувати одна одну (якщо сонячний день, то від предметів на землю падає тень), а можуть протиставлятися (зазвичай день асоціюється з хорошою видимістю, а тень – з поганою). *Картечь // сечь* – слова однієї тематичної групи. У боях 1812 року картеч була невід’ємним атрибутом будь-якого бою, січі, як і команди, мови (вигуки, крики, голосіння) воюючих.

Як римотворчий мовний засіб у поетичному мовленні паронімія покращує, в першу чергу, звучання поетичного тексту. Крім того, як і у виконанні функції художнього тропа, римовані пароніми можуть подаватися автором як оказіональні, ситуативні синоніми або антоніми. Наприклад:

(8) *Вовлекаясь во множество дел,
не мечись, как по джунглям ботаник,
не горюй, что не всюду успел, –
может, ты опоздал на «Титаник»* (И. Губерман).

Тут автор, виходячи з контексту, намагається протиставити пароніми *ботаник* // *Титаник*, які можна сприймати як контекстуальні оказіональні антоніми: *життя ≠ *смерть. Словоформи, що римуються, *дел* // *успел* мають мало підстав, щоб бути включеними в паронімічну опозицію: лише при найширшому розумінні паронімії. У цьому випадку можна було вбачати тематичне зближення зазначених словоформ: будь-яка справа вимагає часу, важливо встигнути виконати ці справи (встиг зробити багато справ).

(9) *Во мне то булькает кипение,
то прямо в порох брызжет искра;
пошли мне, Господи, терпение,
но только очень, очень быстро* (И. Губерман).

Паронімічною опозицією аугментативного типу тут, безперечно, є рима *кипение* // *терпение*. У цій парі процесуальних іменників спостерігаємо паронімічну антонімію: *кипение* в метафоричному смислі – це *нетерпение*. *Искра* // *быстро* теж римуються. І якщо за ознакою наявності декількох загальних приголосних (С і Р) і близьких за якістю голосних ([Ї] / [ЬІ]; [А] / [Ъ]) визнавати ці слова паронімічною опозицією, то автор подає їх як синонімізовані пароніми: будь-яка іскра є швидкою за часом функціонування.

(10) *Душа порой бывает так задета,
что можно только выть или орать;
я плюнул бы в ранимого эстета,
но зеркало придется вытирать* (И. Губерман).

На нашу думку, римовані пари в цьому чотиривірші, не ускладнено додатковою комунікативно значущою семантикою.

(11) *Область рифм – моя стихия,*

И легко пишу стихи я;

Без раздумья, без отсрочки

Я бегу к строке от строчки,

Даже к финским скалам бурым

Обращаясь с каламбуром (Д. Минаев. В Финляндии).

Цей вірш Д. Мінаєва ще в 1876 році було написано як жартівливий. Тут три паронімічних пари покладено у підґрунтя жартівливого римованого каламбуру.

Таким чином, дослідивши МПС естетичного паронімічного зближення і МПС паронімічного римування, через які реалізується МПТ художнього використання паронімії, ми встановили, що ця тактика спирається на безпосереднє протиставлення двох і більше членів паронімічної опозиції. МПТ художнього використання паронімії праксіологічно не стикається з навмисною помилкою, заміною або підміною. В усних і письмових поетичних і прозових текстах реалізація цієї тактики передбачає використання як однокореневих, так і неоднокореневих паронімічних рядів. У МПС естетичного зближення паронімів домінують однокореневі пароніми, а в МПС паронімічного римування – неоднокореневі. В основу МКСц естетичного зближення паронімів закладено фрейми посилення смислу, посилення експресії, смислової виразності, ігровий фрейм, а в МКСц паронімічного римування закладено фрейми ритму, формального, звукового, графічного уподібнення, ігровий фрейм, а також фрейм запам'ятовування тексту. Однак можливий фреймовий синкретизм, у якому фрейми МПС естетичного зближення паронімів виступають разом із фреймами, звичайними для МПС паронімічного римування. Вивчення рими показує, що далеко не всі слова і словоформи, що римуються, є паронімами. З цього приводу виникає проблема співвідношення асонансу і широкої паронімії в сучасній російській рими.

3. 4. Мовленнєво-поведінкова тактика навчального впливу паронімії

Мовленнєво-поведінкова тактика навчального впливу паронімії реалізується в російському лінгвокультурному просторі у двох мовленнєво-поведінкових ситуаціях: МПС викладання російської мови як рідної та МПС викладання російської мови як нерідної / іноземної. МКСц цих МПС розрізняються методикою і спрямованістю пізнавального впливу паронімів на учнів і рівнем володіння учнями російською мовою.

У російській лінгвокультурі вживання паронімів у методиці їх навчального впливу визначено низкою умов: ступенем їх етимологічної і морфологічної близькості, фонетичного та графічного уподібнення, смисловим співвідношенням, наявністю або відсутністю синонімів для рівнозначної заміни одного з однокореневих паронімів, можливостями синтаксичної синоніміки як одного із засобів усунення тавтологічних утворень в реченні, типом речення і ступенем його поширеності, дистрибутивними особливостями кожного з паронімів, їх стилістичними особливостями і стилістичними намірами автора.

3. 4. 1. Мовленнєво-поведінкова ситуація застосування паронімії у навчанні російської мови як рідної

У практиці вивчення паронімії і паронімів у методиці викладання російської мови як рідної є два напрями, які умовно можна назвати мовленнєво-культурним та художньо-стилістичним. У рамках мовленнєво-культурного спрямування виникають, зазвичай, МКСц боротьби з тавтологією, підбору лексичних і синтаксичних синонімів. Базовими тут є фрейми розподібнення, помилки, виправлення, вибору, заміни, значення, дистрибуції. У рамках же художньо-стилістичного напрямку виникають, здебільшого, МКСц навчання художньо-естетичного та стилістичного використання паронімії в поезії і прозі, в усному мовленні і на письмі, розвитку почуття ритму і композиції. Базовими

тут є фрейми уподібнення, підбору, ритму, композиції, експресії, розміру, смислової виразності, семантичного зближення.

Наведемо приклади деяких сценаріїв і вправ, які можна віднести до мовленнєво-культурного напрямку в методиці:

(1) Учитель на уроці російської мови пропонує школярам виконати таке завдання до вправи: *Вставьте вместо точек имена существительные **сбор** // **сборка**. 1. Этот рабочий стоит на ... двигателя. 2. ... участников спортивного праздника назначен на 9 часов утра. 3. Все жители села принимали активное участие в ... урожая. 4. В цехе, где производится ... часов, было чисто и светло.*

Тут реалізовано мовленнєво-культурний сценарій навчання школярів культури мовлення, а саме: правильного використання однокореневих компонентів однієї з паронімічних пар рідної мови. Учні мають правильно засвоїти значення і дистрибуцію споконвічних слів, які є однокореновими паронімами і морфологічно є словами однієї частини мови – іменниками.

2) *Исправьте ошибки в употреблении сходных по звучанию слов, заменив одно из них синонимом или частично изменив строй предложения:*

1. Равнодушные душой люди не почувствуют этого. 2. Был заключён исключительно важный договор. 3. Какие черты характера характерны для главного героя? 4. Об этом рассказывает рассказ «Муму». 5. Я бегло пробежал это письмо. 6. Я хочу показать вам несколько рисунков, рисующих море. 7. Затем следует следующее предложение. 8. Может быть, мама говорит полностью не вполне убедительно? 9. Ученик отвечает, а учитель перелистывает его тетрадь. 10. С самого начала артист начал не так. 11. Аппаратная оснащена современной аппаратурой.

У наведеному вище (2) завданні вчитель прагне навчити школярів розпізнавати паронімічні мовні помилки і виправляти їх шляхом використання лексичних і синтаксичних синонімів. Здійснюється розвиток мовлення школярів: воно стає багатшим за використаними лексичними і структурно-синтаксичними засобами.

(3) *Подберите паронимы с корнями вод(а) // вод(ить); нос (часть лица, лодки) // нос(ить); мир (земля, вселенная) // мир (отсутствие войны, согласие). Придумайте словосочетания или предложения с этими паронимами.*

Завдання (3) спрямовано на відпрацювання вмінь школярів співвідносити значення слова з його формою і звучанням, а також розрізняти омоніми і пароніми.

(4) *Какие русские названия женщин по национальности имеют паронимы, а какие – омонимы? Оформите материал в виде таблицы.*

омонимы	паронимы
<i>финка – финка</i>	<i>черкешенка – черкеска</i>

Завдання (4) має на меті закріпити знання учнів за темами «Омонімія» і «Паронімія» і виробити навички розрізнення на практиці омонімів і паронімів.

Наведемо приклади деяких сценаріїв і вправ, які можна віднести до художньо-стилістичного напрямку в методиці навчання використанню паронімії:

(5) *В приведённых примерах найдите однокоренные слова. Какие из них можно считать паронимами? Объясните, почему авторы включили их в состав предложений.*

1. *За холмами глухо прогремел гром; подуло свежестью* (А. Чехов. Степь). 2. *Наутро станичный атаман Вёшенской станицы Дударев привёл вёшенцев на врачебную комиссию* (М. Шолохов. Тихий Дон). 3. *Лиза сейчас здесь была, – продолжала Марфа Тимофеевна, завязывая и развязывая шнурки своего ридикюля* (И. Тургенев. Дворянское гнездо). 4. *Только что смерклось, я велел казаку нагреть чайник по-походному, засветил свечу и сел у стола...* (М. Лермонтов. Герой нашего времени). 5. *Служить бы рад, прислуживаться тошно* (А. Грибоедов. Горе от ума). 6. *В голове моей родилось подозрение, что этот слепой не так слеп* (М. Лермонтов. Герой нашего времени). 7. *Погасив*

свечку, он долго глядел вокруг себя и думал невесёлую думу (И. Тургенев. Дворянское гнездо).

Завдання (5) корисно тим, що учні набувають навик розрізнення однокорених і неоднокорених слів, вчать співвідносити однокореневі слова і пароніми, а також засвоюють моделі художньо-естетичного використання паронімії.

(6) Найдите и выпишите предложения с однокоренными паронимами из изучаемого художественного произведения. Замените, где можно, один из паронимов синонимом. Подумайте и скажите, почему автор не заменил одно из слов синонимом?

Завдання (6) розвиває навик визначення допустимості чи недопустимості використання паронімів в одному реченні в різних ситуаціях і сценаріях.

(7) Найдите и выпишите 3 предложения с однокоренными словами из учебника математики (ботаники, зоологии, химии, физики, географии). Что обозначает каждый пароним? Подумайте и скажите, почему автор не использовал синонимы?

Завдання (7) спрямовано на розвиток чуття смислової точності і на розрізнення тонкощів відтінків смислу паронімічних наукових термінів, навчає окремим засадам наукового стилю мовлення.

(8) Определите паронимические пары. Почему Вы решили, что эти слова – паронимы? Какую роль каждая из них играет в тексте?

В шапке белой набекрень

Дремлет древний Арарат.

А под ним долины рай

Кистью создал человек,

Собирай да собирай

Хлопья хлопка, словно снег (Н. Кончаловская. Сбор хлопка).

Поряд із закріпленням ознак слів, які перебувають у паронімічних відносинах, завдання (8) дає основи розуміння співвідношення рими і паронімії.

(9) Прочитайте предложения. Найдите в них сходные по звучанию однокоренные и неоднокоренные паронимы и объясните их стилистическое употребление в данном тексте: 1. Он не оскорбился равнодушием света к нему, потому что оценил свет в настоящую его цену... (М. Лермонтов. Княгиня Лиговская). 2. ...Русская картина навевала на его душу сладкие и в то же время почти скорбные чувства, давила грудь его каким-то приятным давлением (И. Тургенев. Дворянское гнездо). 3. Судья жевал ленивее быков, которым надоело жевать свою жвачку (А. Чехов. Ненужная победа). 4. ...Подалее от этих хватов, / В деревню, к тётке, в глушь, в Саратов. / Там будешь горе горевать, / За пальцами сидеть, за святыми зевать (А. Грибоедов. Горе от ума). 5. Я ходоком в Сибирь ходил, и на Амуре был, и на Алтае... (А. Чехов. В овраге). 6. По содержанию в клетке химические элементы подразделяются на три группы: макро-, микро- и ультрамикрорэлементы [28]. 7. Основным средством связи предикативных частей сложносочинённых и сложноподчинённых предложений являются союзы: сочинительные и подчинительные, – соответственно.

Завдання (9) закріплює знання стилістичних особливостей, що стосуються функціонування паронімів у текстах цих стилів і їх ролі в уточненні змісту, загостренні виразності сказаного і його експресивності.

(10) Подберите неоднокоренные паронимы к следующим словоформам: в городе - ?, хочу - ?, совет - ?, занимаются - ?, прекрасно - ?, доброжелатели - ?, поздравляем - ?

Завдання (10) – це вправа на підбір паронімічної рими.

(11) Подберите рифму так, чтобы рифмовались неоднокоренные паронимы:

Чёрное море штормит / ?; В любом селе, в любой деревне / Вы встретите такой народ / ? / ?; Высоко поднялось солнце, /Словно горы обойдя. / ? / ?.

Цей тип вправ закріплює навик римування і спрямований на розвиток у школяра почуття ритму і композиції. Такі завдання широко використовують на літературознавчих факультативах і в поетичних гуртках.

3. 4. 2. Мовленнєво-поведінкова ситуація застосування паронімії у навчанні російської мови як нерідної та іноземної

Методичні цілі, завдання і прийоми навчання правилам використання російської паронімії, що застосовують у процесі викладання російської мови як нерідної або іноземної, спрямовані на засвоєння способів словотворення в російській мові, придбання досвіду правильного розуміння паронімів під час їх аудіювання та читання, а також на вміння користуватися науковим термінологічним апаратом відповідної майбутньої професії учня. Завдання, базою яких є пароніми, що використовуються з метою кращого засвоєння мовного матеріалу, забезпечують ознайомлення із паронімічними парами основного шару лексичного мінімуму іноземців на відповідному етапі вивчення російської мови, закріплення семантики і дистрибутивних переваг у функціюванні цієї лексики. Такі завдання покликані навчити способам розрізнення паронімів за різними ознаками. Вони також дають змогу викладачеві перевірити рівень засвоєння мови, визначити способи коригування небажаних паронімічних помилок у навчально-професійному мовленні. Наприклад:

(1) На занятті з наукового стилю в медичному університеті викладач дає іноземним студентам таке завдання: *Найдите в «Словаре иностранных слов», «Словаре медицинских терминов» или «Энциклопедическом словаре» значения данных ниже слов и запишите эти значения: гипертрофия – гипертропия, адсорбция – абсорбция, диссимилиция – диссимуляция, аффект – эффект, диоктиома – диоктиосома, синовит – синовия* і под. Цим завданням реалізується мовленнєво-культурний сценарій самостійного пошуку і засвоєння

семантичних відмінностей термінологічних паронімів іншомовного походження.

(2) З методики використання паронімії споконвічних слів у навчанні російської мови як іноземної: на занятті з мовної практики в курсі РМІ викладач дає таке завдання студентам: *Прочитайте предложения и объясните разницу в их значении. Включите эти предложения в текст так, чтобы формы единственного или множественного числа использовались правильно. 1. Юрий Петрович нарушил этот **порядок**. – Юрий Петрович нарушил тамошние **порядки**. 2. Вера Ивановна навела **порядок** в доме. – Вера Ивановна навела свои **порядки** в доме. 3. Какой здесь **порядок!** – Какие здесь **порядки!*** Тут реалізовано МКСц навчання правильної лексичної і граматичної дистрибуції форм однини і множини іменника *порядок // порядки*.

У навчальних закладах медико-біологічного профілю одним із завдань викладачів-мовців є навчання студентів правильно розуміти й уживати групи термінів, схожих за звучанням і етимологію, проте запозичених у різні часи, здебільшого, з латинської мови.

Термінологічні пароніми – це такі, використання яких в одному реченні, навіть поряд один з одним, не є порушенням культури мовлення. Дослідження щодо застосування паронімів, омонімів, синонімів, антонімів для засвоєння наукової термінології проводилися О. М. Беляєвою, А. М. Варинською, Н. Д. Орловою, Н. М. Корнодудовою [напр.: 23; 34]. За словами О. М. Беляєвої, «виокремлення основних паронімічних пар, введення їх до лексичних мінімумів і методична робота з ними — це важлива складова процесу навчання ... медичної лексики на засадах комплексного підходу. <...> Саме цей підхід забезпечує поєднання у навчальному процесі лексико-семантичних, граматичних і орфографічних знань, умінь і навичок. Крім того, робота з паронімами дозволяє розширювати і збагачувати професійний лексикон майбутніх фахівців...» [23]. Дослідниця запропонувала систематизувати лексичні одиниці, що є медико-біологічними термінами, таким чином: 1) пароніми, зафіксовані в анатомо-гістологічній термінології; 2) пароніми,

зафіксовані у клінічній термінології; 3) міжсистемні пароніми. Вважаємо, що в кожній терміносистемі є своя внутрішня класифікація, яка має свої потенції для виокремлення паронімічних пар і включення їх до навчальних вправ. Наприклад:

(3) А. *Чем отличаются составы пар имён прилагательных: человеческий // человечный; дифференциальный // дифференцирующий; значимый // значительный.*

Б. *Подберите имена существительные, с которыми могут согласоваться эти прилагательные.*

В. *Какие различия в значениях этих слов вы заметили?*

Г. *Есть ли стилистические различия у этих слов? Если да, то назовите их.*

(4) А. *Образуйте имена существительные, обозначающие свойства, от таких имён прилагательных: валентный – ...; аморфный – ...; амфотерный – ...; гетерогенный – ...; молярный – ...; относительный – ...; растворимый – ...; скорый – ...; электроотрицательный –*

Б. *Какой суффикс здесь указывает на атрибут, а какой суффикс – на свойство?*

В. *С какими словами часто сочетаются данные имена прилагательные и образованные вами имена существительные?*

(5) А. *Образуйте от данных глаголов похожие на них по звучанию имена существительные, которые обозначают процессы: резервировать – ...; восстановить – ...; гореть – ...; сохранять – ...; окислять – ...; растворять – ...; ускорять – ...; титровать – ...; излучать –*

Б. *Какие суффиксы здесь указывают на действие, а какой суффикс – на процесс?*

В. *С какими словами часто сочетаются данные глаголы и образованные вами имена существительные?*

Т. Крисенко і Т. Суханова дослідили, що паронімічні заміни можуть бути застосовані до будь-якої лексики наукового тексту, яка виконує функції

оформлення думки [135, с. 40]. Отже, навчальні вправи для іноземних студентів можуть містити лексику різних тематичних груп: як термінологічну, спеціалізовану, так і загальноживану. Вважають, що проблема паронимії в наукових текстах наближена до проблеми термінологічного варіювання, бо певна частина паронімів сходиться до словотворчих варіантів. Так, прикметники на *-ический/-ичный*, однієї з найчисленніших груп паронімів, до XIX століття вважалися варіантами слів. Наприклад:

(6) *Специфический // специфичный, логический // логичный, поэтический // поэтичный* і под. Утворення із суфіксом *-ичн-* виникли в російській мові у XVIII столітті внаслідок того, що іншомовні прикметники на *-ikos, -icus, -ique, -isch* могли оформлятися за допомогою суфікса *-н-* (з чергуванням *к/ч* перед суфіксом) [135, с. 41]. Таким чином, прикметники із суфіксом *-ичн-* виникли як своєрідні словотворчі дублети, які ні за значенням, ні за стилістикою не відрізнялися від співвідносних прикметників із суфіксом *-ическ-*. Відзначають, що частина подібних утворень виявилася недовговічною [49, с. 395]. Наявність словотворчих відмінностей завжди призводить до проблеми смислового розмежування однокореневих паронімічних пар. Особливо вразливі в цьому контексті однокореневі слова, що відносяться до однієї частини мови.

Другою групою паронімів за частотою використання у вправах, що стосуються паронімів, у МПС вивчення російської мови як іноземної є термінологічні іменники. наприклад:

(7) *Одышка // отдышка, сопротивление // сопротивляемость, патогенез // патокинез, интонация // информация, спин // СПИД, навигация // навигатор, биолокация // геолокация, локатив // иллокутив* і под. Досвід спостережень показує, що усне розпізнавання паронімів іноземними учнями підготовчого відділення та першого курсу, якщо спеціально не звертати їхню увагу на ці та інші паронімічні пари, вкрай утруднено. Викладач повинен виробити навик передбачення паронімічних труднощів досліджуваного тексту і заздалегідь пояснити різницю між словами паронімічного ряду, обов'язково

використовуючи графічний ключ, морфемний, словотвірний і семантичний аналіз у зіставному аспекті. Наприклад:

(8) *абсорбция // адсорбция*:

*у этих слов разные латинские префиксы, оба слова пришли в русский язык из латинского языка; они являются химическими терминами; в латыни absorptio – «поглощение», это имя существительное, которое было образовано от глагола absorbeo – «поглощаю»; в русском языке **абсорбция** – «поглощение веществ из газовой смеси жидкостями»; **адсорбция** – «поглощение вещества из газообразной среды или раствора поверхностным слоем жидкости или твёрдого тела» (имя существительное с латинским префиксом **ад-**: **ад** = на, при + sorbeo – «поглощаю»).*

На третьому місці за частотністю в зібраному матеріалі перебувають дієслова-пароніми: *одевать // надевать, подержать* (= «взяти на час») // *поддержать* (= «не дати впасти»). Термінологічні дієслова-пароніми найчастіше є похідними від співвідносних іменників-паронімів: *адсорбировать // абсорбировать* (от *адсорбция // абсорбция*), *активировать // активизировать* (от *активация // активизация*) і т.п.

Найменшу увагу щодо вироблення навички подолання паронімічних труднощів приділяють аналізу паронімів-прислівників: *явно // явственно, эффективно // эффективно* та ін.

Висновки до третього розділу

Таким чином, прагматика і праксіологія мовленнєво-поведінкових тактик навмисної паронімії, в тому числі тактик парономазії (паронімічної атракції), на відміну від мовленнєво-поведінкових тактик ненавмисної паронімії, полягає в тому, що пароніми стикаються автором цілеспрямовано для створення висловлювань з додатковими смислами, підтекстами з метою реалізації певних прагматичних функцій пародії, глузування, іронії, жарта та інших.

У процесі дослідження нам вдалося виокремити три мовленнєво-поведінкових тактики навмисної паронімії:

- 1) МПТ трансформаційної парономазії;
- 2) МПТ художнього використання паронімії;
- 3) МПТ навчального впливу паронімії.

МПТ трансформаційної парономазії є тактикою паронімічної навмисної помилки, тобто підміни, заміни вже наявного варіанту і оцінюється в сучасній лінгвістиці як один із численних способів мовної гри як художнього прийому викривлення мовних норм з метою створення естетичного, зазвичай комічного, ефекту. МПТ трансформаційної парономазії реалізовано в МПС навмисних паронімічних помилок слухання, говоріння, читання і писання мовленнєво-культурними сценаріями, зумовленими фреймами жарту, гумору, комічного, іронії, сатири, пародії, засудження, образи, приниження, глузування, знуцання, авантюри, обману. У російській мові вираження оцінки предмета мовлення – основний мотив застосування навмисної МПТ трансформаційної парономазії. Базовим для будь-якої паронімічної трансформації є ознака фонетичної близькості ключових слів. Однак, як і у трансформації більшості прецедентних висловлювань, у тому числі прислів'їв і приказок, здійснюється також дискурсивне перенесення мовленнєво-культурного сценарію, покладеного в прецедентне підґрунтя прислів'я.

МПТ трансформаційної парономазії супроводжує навмисне маніпулювання мовним матеріалом, його викривлення у текстах, які, зазвичай, відомі носіям російського лінгвокультурного коду. Трансформація пізнавана завдяки різній лексичній дистрибуції трансформованого пароніма і його трансформу. Навмисні паронімічні заміни висловлюють експресію завдяки парадоксальності, зумовленої тут явищем концептуальної інтеграції, тобто поєднанням у свідомості реципієнта дистрибутивно несумісних або навіть семантично взаємовиключних ознак.

Застосування МПТ трансформаційної парономазії в російській літературній мові обмежене художнім, публіцистичним і розмовним стилями;

цю тактику широко використовують також у різних формах просторіччя і в навчальному підстилі наукового стилю. Її нерідко використовують в афоризмах, текстах гумористичних і сатиричних мініатюр, фейлетонів, анекдотів, у тому числі під час естрадного виконання. У ЗМІ цю МПТ найчастіше використовують у рекламних слоганах, заголовках друкованих і електронних газетних і журнальних статей, у постерах соціальних мереж.

МПТ трансформаційної паронимазії (паронімічної навмисної помилки), відрізняється від МПТ паронімічної ненавмисної помилки практиологією здійснюваної комунікації. Відтак, ситуації комунікативних невдач є неусвідомленими викривленнями норми, скерованими МПТ ненавмисної помилки, і не можуть бути кваліфіковані як мовна гра. Загальним для тактик ненавмисної і навмисної помилки (трансформаційної паронимазії) є спосіб їх вербальної реалізації за допомогою лише «неправильного» в певній МПС члена паронімічної опозиції. «Правильний» член цієї опозиції лише усвідомлений, проте вербально не представлений носіями лінгвокультурного коду.

МПТ художнього використання паронімії є засобом естетичного впливу на реципієнта і реалізується в МПС естетичного зближення паронімів і МПС паронімічного римування. У МПТ художнього використання паронімії зазвичай протиставлені меліоративні конотативно забарвлені пароніми. Навмисне зближення подібних за звучанням слів не викривляє раніше створеного тексту, виконує функцію паронимазії як художнього тропа і може супроводжуватися синонімією або антонімією. У МПС естетичного зближення паронімів паронимазія – засіб смислового зближення в різних дискурсивних сферах російського лінгвокультурного простору слів із подібним звучанням, що функціонує в художніх текстах поетичних і публіцистичних жанрів, у мовленнєвих жанрах малої форми: прислів'ях, приказках, афоризмах, глузуваннях, пародіях, частівках і под. У функції римотворчого мовного засобу пароніми виступають в поетичних текстах. Як римотворчий мовний засіб паронімія покращує звучання поетичного тексту. Римовані пароніми можуть подаватися автором також як оказіональні, ситуативні синоніми або антоніми.

Паронімія у функційно значущому для художнього тексту використанні тяжіє в системі мови до полюсів семантичних відносин між словами. Словоформи-пароніми в контекстах зазвичай синонімізуються у своїх естетичних значеннях або протиставлені як контекстуальні антоніми. Їх номінативне значення у складі опозиції посилюється в мовленні, якщо їх ставлять близько один від одного і включають у прямі синтаксичні зв'язки: художньо-естетичної функції набуває тавтологія, бо виникають семантичні відтінки, які посилюють мету впливу на слухача або читача; навмисне зштовхування антонімічних паронімів експресивізує висловлювання. Відчуття автором співзвуччя, етимологічної, морфологічної і/або семантичної близькості паронімів викликає смислові асоціації. Вдале використання прийому естетичного зближення паронімів створює ефект витонченої і дотепної гри споріднених слів, робить більш опуклим зміст і підсилює художню естетику сприйняття висловлювання.

МПТ навчального впливу паронімії є одним з навчальних прийомів методики викладання російської мови, що функціонує в російському лінгвокультурному просторі у двох МПС: МПС викладання російської мови як рідної та МПС викладання російської мови як нерідної / іноземної. МКСц цих МПС розрізняються методикою і спрямованістю пізнавального впливу паронімів на учнів і рівнем володіння учнями російською мовою. МПТ навчального впливу паронімії орієнтується, здебільшого, на використання однокореневих паронімів і визначається такими умовами: ступенем їх етимологічної і морфологічної близькості, фонетичного і графічного уподібнення, смисловим співвідношенням, наявністю / відсутністю синонімів для рівнозначної заміни одного з паронімів, можливостями синтаксичної синоніміки, типом і ступенем поширеності речення, в якому функціують пароніми, дистрибутивними і стилістичними особливостями кожного з них, стилістичними намірами автора.

Паронімію як методичний прийом у викладанні російської мови як рідної вивчають у мовленнєво-культурному і/або художньо-стилістичному аспектах.

Мовленнєво-культурний аспект представлено МКСц боротьби з тавтологією, підбору лексичних і синтаксичних синонімів. Базові фрейми тут – розподібнення, помилка, виправлення, вибір, заміна, значення, дистрибуція. Художньо-стилістичний аспект представлено МКСц навчання художнього-естетичного та стилістичного використання паронімії в поезії і прозі, в усному мовленні і на письмі, розвитку почуття ритму і композиції. Базові фрейми – уподібнення, підбір, ритм, композиція, експресія, віршований розмір, смислова виразність, семантичне зближення.

Методичні цілі, завдання і прийоми навчання правилам використання російської паронімії, що застосовуються в процесі викладання російської мови як нерідної або іноземної, спрямовані на засвоєння способів словотворення, придбання досвіду правильного розуміння паронімів у їх усному та письмовому сприйнятті, на вміння користуватися науковим термінологічним апаратом майбутньої професії студента. Проблема паронімії в наукових текстах наближена до проблеми термінологічного варіювання. Словотворчі відмінності призводять до проблеми смислового розмежування однокореневих паронімів. Розпізнавання паронімів іноземними учнями на слух утруднено. Завдання викладача – розвинути у студента навик прогнозування й подолання паронімічних труднощів, здатність пояснити різницю між паронімами, використовуючи графічний ключ, морфемний, словотвірний, семантичний, зіставний аналіз.

Найбільш численною групою паронімів у вправах, призначених для виховання у іноземних студентів навичку подолання паронімічних труднощів є прикметники; друга за частотою група – термінологічні іменники; третю позицію займають дієслова-пароніми; найменшу групу складають пароніми-прислівники.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Таким чином, у процесі проведеного дисертаційного дослідження із залученням методик антропоцентричної та системно-структурної наукових парадигм було вивчено сутнісну природу лексичної категорії паронімії в російській мові, шляхи її взаємодії із суміжними категоріями мови й мовлення; проаналізовано динаміку становлення типології паронімії в російському мовознавстві; представлено лінгвокультурологічні засади функціонування паронімії; визначено і систематизовано лінгвокультурологічну своєрідність мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій і мовленнєво-культурних сценаріїв використання паронімів; з'ясовано основні причини функціонування, засоби вираження та механізми ненавмисної і навмисної паронімії в російському лінгвокультурному просторі.

Уперше паронімію визначено як лінгвокультурологічну категорію, що функціонує в межах ненавмисних і навмисних мовленнєво-поведінкових тактик. Паронімами називаємо слова, які частково схожі звучанням (в усному мовленні) і написанням (у письмовому мовленні), проте частково або повністю розрізняються семантично і можуть функціювати в одній або різних частинах мови. Російським паронімам властива системна або контекстна семантична співвіднесеність, вони здатні помилково або навмисно змішуватися в мовленні.

В основу прагматично систематизованих за функційною ознакою паронімічних мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій, мовленнєво-культурних сценаріїв і фреймів, а також стрижневим фактором їх диференціації покладена дихотомія праксіологічних понять ненавмисності / навмисності. Виявлено та досліджено, з одного боку, МПТ паронімічної ненавмисної помилки і МПТ паронімічного ненавмисного уточнення думки, а з іншого, – МПТ трансформаційної парономазії (навмисної помилки / заміни), МПТ художнього використання паронімії і МПТ навчального впливу паронімії. Через систему мовленнєво-поведінкових ситуацій, притаманних цим тактикам, реалізується прагмасемантика, зумовлена соціальною і національно-

культурною специфікою мовленнєво-культурних сценаріїв (скриптів), які корелюють із відповідними структурними фреймами.

Формування і реалізація мовленнєво-культурних сценаріїв із використанням паронімії здійснюється в рамках усіх видів мовленнєвої діяльності: у говорінні, слуханні, написанні та читанні. Один МКСц може залучати кілька видів МД, проте найоптимальнішою ознакою виокремлення мовленнєво-поведінкових ситуацій в рамках МПТ паронімічної ненавмисної помилки є ознака конкретної МД, у рамках якої відбувається комунікація: МПС паронімічної ненавмисної помилки говоріння, слухання, написання й читання. Найчастішими в МКСц цієї МПТ є фрейми нестійких / недостатніх знань мовного коду учасниками комунікації; відмінностей у мовних картинах світу комунікантів; асоціації з більш частими в мовленні або тематично ймовірнішими в умовах комунікації одиницями паронімічних пар. Окремі ситуації і сценарії формують на базі вад слуху, зору, артикуляції, почерку людини, недоліків у роботі технічних засобів забезпечення комунікації тощо. Паронімічні опозиції МПТ ненавмисного уточнення думки у російській лінгвокультурі треба кваліфікувати як меліоративні конотативно нейтральні, а функціонування паронімів у реченнях неминуче, бо ці МПС спричинює реалізація називної функції слова, коли паронім – єдиний носій потрібних для передачі значень, а рівнозначний синонім у мові відсутній. Ненавмисність використання однокореневих паронімів не підлягає сумніву в МПС термінологічної паронімії в текстах наукового і офіційно-ділового стилів, коли переслідується мета точно передати думку. Використання ж МПТ паронімічного уточнення думки в МПС художнього тексту є, на нашу думку, перехідною тактичною зоною від ненавмисної до навмисної паронімії.

У межах паронімічних навмисних тактик ми виявили та дослідили: 1) в МПТ трансформаційної параномазії МПС навмисних паронімічних помилок слухання, говоріння, читання й писання у МКСц, зумовлених фреймами жарту, гумору, комічного, іронії, сатири, пародії, засудження, образи, приниження, глузування, знуцання, авантюри, обману; 2) в МПТ

художнього використання паронімії, що є засобом естетичного впливу на реципієнта і в якій зазвичай протиставлені меліоративні конотативно забарвлені пароніми, а навмисне зближення подібних за звучанням слів не викривляє раніше створеного тексту, – МПС естетичного зближення паронімів і МПС паронімічного римування; 3) в МПТ навчального впливу паронімії, яка в російській лінгвокультурі є одним з навчальних прийомів методики викладання російської мови і орієнтується, здебільшого, на використання однокореневих паронімів, виокремлено МПС викладання російської мови як рідної з МКСц різного спрямування: мовленнєво-культурного (боротьба з тавтологією, підбір синонімів; базові фрейми: розподібнення, помилка, виправлення, вибір, заміна, значення, дистрибуція) і художньо-стилістичного (естетичне, стилістичне використання паронімії в поезії і прозі, в усному мовленні, на письмі, розвиток почуття ритму і композиції; базові фрейми: уподібнення, підбір, ритм, композиція, експресія, віршований розмір, смислова виразність, семантичне зближення) – та МПС викладання російської мови як нерідної або іноземної з МКСц, що розрізняються використанням методики, спрямованістю пізнавального впливу паронімів на учнів і рівнем їхнього володіння російською мовою.

У роботі були уточнені, пристосовані до об'єкту і предмету дослідження або заново розроблені дефініції деяких концептуально важливих термінів: мовленнєвий акт, фрейм, мовленнєво-поведінкова тактика, мовленнєво-поведінкова ситуація, мовленнєво-культурний сценарій. Так, учасниками мовленнєвого акту, в якому застосовані мовленнєво-поведінкові тактики навмисної або ненавмисної паронімії, є, по-перше, не тільки мовець і слухач, а й читач і той, хто пише, продуцент і реципієнт будь-якої вербальної комунікації: як усної, так і письмової; по-друге, тактики паронімії вносять у мовленнєвий акт семантико-стилістичну фігуру *квіпрокво* через плутанину, спричинену тим, що продуцент і реципієнт розуміють смислову сторону мовленнєвого акту по-різному. Вважаємо, що мовленнєвий акт у лінгвокультурології – це окремий відрізок мовлення, артикуляційно-акустична

єдність, яке в конкретному МКСц має певну цільову спрямованість і зв'язується учасниками комунікації з однаковим або різними значеннями в певній мовленнєво-поведінкової ситуації. Мовленнєво-поведінкова ситуація – це комунікативна ситуація, в якій реалізується мовний знак і забезпечується розуміння комунікантами мовного значення у структурі смислу висловлювання через реалізацію їх соціальної і національно-культурної прагмасемантики. МПС відображає і / або виражає певний культурний контекст, розуміння причин і наслідків тієї чи іншої ситуації в конкретних мовленнєво-культурних сценаріях.

Сутність методики фреймового аналізу паронімічних пар у складі будь-якого мовленнєво-культурного сценарію полягає у встановленні когнітивного контексту представленої паронімічної опозиції в конкретній мовленнєво-поведінковій ситуації, а потім в моделюванні фрейму, що визначає це лінгвокультурологічне значення шляхом структурування наданого контексту. Фрейми як стереотипні моделі в МКСц, що містять пароніми, дають змогу реципієнту, включивши слово в контекст і оцінивши ситуацію, правильно визначити не тільки значення, але і використану мовленнєво-поведінкову тактику: навмисної або ненавмисної паронімії. Однією з умов цього є адекватне асоціативне розуміння реципієнтом МКСц. Ця умова робить пароніми типовою помилкою осіб, які володіють російською мовою як іноземною, а тому існує нагальна потреба вивчення паронімії в практиці мовної підготовки.

Зазначимо, що у разі формування і функціонування паронімічних опозицій може бути задіяний кожен аспект мови, здатний спричинити ряди асоціацій і приводити до випадкових або навмисних помилок усного і / або письмового вживання тих чи інших слів. Крім того, можливою є варіативність, зумовлена індивідуальною своєрідністю МКС кожної людини. Найбільш часто відзначаємо, крім лексичних, активну участь у цих процесах фонетичних і морфологічних засобів.

Вважаємо, що семантичне зближення паронімів з різним лексичним значенням відбувається завдяки виникненню та функціонуванню прецедентних феноменів і мемів соціо-та лінгвокультурної специфіки у процесі породження

специфічних лінгвокультурних сценаріїв з використанням паронімічних опозицій. Лінгвокультурна специфіка корелює з багатьма екстралінгвальними факторами: від елементарної неуважності людини, індивідуальних особливостей його слуху і / або мовлення до обов'язкового використання в науковому або офіційно-діловому дискурсі. Якщо ж пароніми є членами одного словотвірного гнізда, схожі на такі або зумовлені вживанням однакових службових і напівслужбових морфем, діє власне лінгвістичний фактор породження паронімів і їх використання, який можна виразити узагальнено як близькість лексичних значень.

Важаємо за необхідне доповнити типологію паронімів. Зазвичай, називають лише «чисті» типи, які відрізняються способами моделювання: вокалічний, консонантний, метатетичний, епентетичний, аугментативний. Проте, у процесі дослідження виявилось, що нерідко паронімічну пару змодельовано за контамінованим типом, де водночас використано різні способи паронімізації. Нам удалося спостерігати такі підтипи контамінованого типу: епентетико-аугментативний, аугментативно-метатетичний, вокалічно-епентетичний, консонантно-вокалічний, аугментативно-консонантний.

Застосований у роботі підхід до вивчення паронімії вказує на способи вивчення лінгвокультурології не тільки від екстралінгвістичного до лінгвістичного, що спостерігаємо в сучасній науці, а й шляхом більш логічним: від мовної системи до її лінгвокультурної реалізації в соціумі. Принципи і шляхи вивчення паронімії, застосовані в цій роботі, можна використовувати для лінгвокультурологічного дослідження інших мовних категорій: лексичних, граматичних, фонетичних, стилістичних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айсултанова К. А., Шарипова Г. С. Основные аспекты исследования явления паронимии в современном английском языке. *Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия филологическая.* Алматы, 2014. № 3(149). С. 149–154.
2. Алефіренко Л. Б. Семантичні та словотвірні властивості ад'єктивних однокореневих паронімів сучасної англійської мови. *Філологічні науки : зб. наук. праць.* Полтава, 2011. № 1(7). С. 66–71.
3. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова : Синергетика языка, сознания и культуры : [Монография] / Отд-ние лит. и яз. РАН [и др.]. Москва : Academia, 2002. 391 с.
4. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие. 2-е изд. Москва : Флинта: Наука, 2009. 416 с.
5. Амири Л. П. Игровая природа лексико-семантической омонимии, или Семантический каламбур в современной рекламной коммуникации. *Известия Уральского федерального университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры.* Екатеринбург : УФУ, 2014. № 4 (132). С. 13–18.
6. Аникин А. И. Употребление однокоренных слов в предложении. Москва : Просвещение, 1965. 100 с.
7. Антиквар. История рифмы в русской поэзии. *Сайт Стихи.ру.* URL : <https://stihi.ru/2008/01/20/3156/> (дата звернення: 23.01.2019).
8. Антипина О. П. Сопоставительный анализ паронимов русского и английского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Уфа : Башкирский госуниверситет, 2012. 170 с.
9. Антипина О. П. Функционально-семантическая классификация паронимов. Актуальные вопросы теории и практики филологических исследований : материалы II международной научно-практической конференции. Пенза-Москва-Решт : Социосфера, 2012. С. 13–17.

10. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). Москва : Наука, 1974. 367 с.
11. Аристотель. Категории. *Сочинения : в 4 т.* / Ин-т философии АН СССР. Москва : Мысль, 1978. Т. 2. С. 53–90.
12. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1986. 295 с.
13. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 341 с.
14. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
15. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
16. Бакытжанова А. Е. Прецедентный текст в печатных СМИ (на материале заголовков российских газет 1970х – 2000х гг. *Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена*. Санкт-Петербург, 2008. № 29 (65). С. 35–38.
17. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
18. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. 236 с.
19. Беглова Е. И. Паронимия как источник языковой игры и порождения креативного текста. *Уральский филологический вестник. Серия : Язык. Система. Личность: Лингвистика креатива*. Екатеринбург : УрГПУ, 2016. № 2. С. 24–28.
20. Бельчиков Ю. А. Паронимия. Парономазия. *Лингвистический энциклопедический словарь* / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 368.
21. Бельчиков Ю. А., Панюшева М. С. Словарь паронимов русского языка : более 200 рядов паронимов. М. : АСТ : Астрель, 2008. 458 с.
22. Бенвенист Э. Общая лингвистика / под ред. Ю. С. Степанова; пер. с франц. Москва : Прогресс, 1974. 448 с.

23. Беляєва О. М. Паронімія у навчання латинської медичної лексики на засадах комплексного підходу. URL : http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/5139/1/Paronimiia_u_navchanni_latyns_koi.pdf (дата звернення: 15.09.2018).

24. Біленко Т. І. Слово і мовна картина світу: діалектика раціонального та ірраціонального. *Сучасна картина світу : інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць*. Суми : Мрія, УАБС, 2004. Вип. 3. С. 228–233.

25. Богородицкий В. А. Изучение малограмотных написаний. *Современное русское письмо : графика, орфография, пунктуация : хрестоматия науч. работ*. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2019. С. 47–56.

26. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. ун-та, 2000. 140 с.

27. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. Тамбов : Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина, 2004. № 1. С. 18–36.

28. Большой справочник школьника : 5–11 классы. 4-е изд., испр. Москва : Дрофа, 2001. 1104 с.

29. Болычева Е. М. Звуковая игра в фонетических анекдотах. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ*. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 8–13.

30. Бубнова А. С. К вопросу об агнонимических ошибках : несколько слов о паронимах в современном французском языке. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2017. № 10 (76). Ч. 2. С. 60–62.

31. Булгучева С. А. Антропоцентризм как общее направление современного языкознания. *Lingua – univsum*. Назрань : Пилигрим, 2006. № 2. С. 74–78.

32. Бурдон И. Ф. Словотолкователь 30 000 иностранных слов, вошедших в состав русского языка с означением их корней. 3-е изд., испр. Москва : Тип. Бахметева, 1871. 608 с.

33. Валладарес Дж. А. Ремесло копирайтинга / пер. с англ. под ред. С. Жильцова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 272 с.

34. Варинська А. М., Орлова Н. Д., Корнодудова Н. М. Латинська і грецька мови в термінології математики : лексико-семантичні процеси. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*. Черкаси, 2020. Вип. 1. С. 75–78. DOI: 10.31651/2524-2660-2020-1-75-78.
35. Васильев Е. Тысяча имён : краткая энциклопедия. Москва : ОК Принт, 2015. 264 с.
36. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
37. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков : Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения. / Пер. с англ. А. Д. Шмелёв. Москва : Языки славянских культур, 1999. I–XII, 780 с.
38. Вепрева И. Т. *Е-бург*: языковая игра или экономия речевых усилий? *Языковая игра. Онтогенез речевой деятельности. Дискурсивная презентация языковой личности* : Материалы международной конференции «Язык. Система. Личность», Екатеринбург, 14-16 апреля 2004 г. Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2004. С. 4–7.
39. Веракша Т. В. Лингвистическая природа паронимов русского языка : дис. докт. филол. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2000. 343 с.
40. Вереитинова М. М. Лингвометодическое описание актуализированной лексики в целях преподавания русского языка как иностранного (на материале паронимов-прилагательных) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2011. 20 с.
41. Верещагин Е. М. Тактико-ситуативный подход к речевому поведению. (Поведенческая ситуация «Угроза»). *Russistik. Русистика*. Берлин, 1990. № 1. С. 26–32.
42. Верещагин Е. М. Коммуникативные тактики как поле взаимодействия языка и культуры. *Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики. Всесоюзная научная конференция. Москва, 20–23 мая 1991 г. Доклады*. Москва, 1991. Ч. 1. С. 32–43.

43. Верещагин Е. М. Из лингвострановедческой археологии. Ключевое советское слово очередь. *Сборник научных трудов Московского государственного лингвистического университета*. Москва : МГЛУ, 1996. Вып. 426. С. 63–71.

44. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Приметы времени и места в идиоматике речемыслительной деятельности. *Язык : система и функционирование*. Москва : Наука, 1988. С. 54–61.

45. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : Методическое руководство. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Русский язык, 1990. 246 с.

46. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Три лингвострановедческие концепции : лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. Москва : Индрик, 2005. 1038 с.

47. Верещагин Е. М., Ратмайр Р., Ройтер Т. Речевые тактики «призыва к откровенности». Ещё одна попытка проникнуть в идиоматику речевого поведения и русско-немецкий контрастивный подход. *Вопросы языкознания*. Москва, 1992. № 6. С. 82–93.

48. Виноградов В. В. Об омонимии и смежных явлениях. *Вопросы языкознания*. 1960. № 5. С. 3–17.

49. Виноградов В. В., Шведова Н. Ю. Изменения в словообразовании и формах существительного и прилагательного в русском литературном языке XIX века. Москва : Наука, 1964. 600 с.

50. Витгенштейн Л. Философские работы : в 2 ч. / пер. с нем. М. С. Козлова, Ю. А. Асеев. Москва : Гнозис, 1994. Ч. 1. 612 с. Ч. 2. 206 с.

51. Вишнякова О. В. Паронимы в русском языке. Москва : Высш. шк., 1974. 188 с.

52. Вишнякова О. В. Паронимы современного русского языка. М. : Русский язык, 1981. 247 с.

53. Вишнякова О. В. Словарь паронимов русского языка. Москва : Рус. яз., 1984. 352 с.

54. Вишнякова О. В. Русский язык. Практикум по паронимии : учеб. пособие. Москва : Высш. школа, 1990. 158 с.

55. Воркачѐв С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. Москва, 2001. № 1. С. 64–72.

56. Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология : современное состояние, проблемы, вектор развития. *Известия РАН. Сер. литературы и языка*. Москва, 2011. Т. 70. № 5. С. 64–74.

57. Воркачѐв С. Г. Лингвокультурная концептология и её терминосистема (продолжение дискуссии). *Политическая лингвистика*. Екатеринбург : Уральский гос. пед. ун-т, 2014. № 3 (49). С. 12–20.

58. Воробьѐв В. В. Лингвокультурология (теория и методы). Москва : Изд-во РУДН, 1997. 331 с.

59. Воробьѐв В. В. Лингвокультурология : монография. Москва : Изд-во РУДН, 2006. 112 с.

60. Вороничев О. Е. К вопросу об омонимии и смежных явлениях. *Русский язык в школе*. Москва, 1999. № 4. С. 71–76.

61. Вороничев О. Е. Проблемы типологизации и дифференциации смежных лексико-стилистических разрядов (на материале лексических средств создания каламбурных рифм в русской поэзии XIX–XX вв.) : Монография. Брянск : Курсив, 2009. 156 с.

62. Вороничев О. Е. Русский каламбур : семантика, поэтика, стилистика : Монография. Брянск : Курсив, 2013. 414 с.

63. Вороничев О. Е. Каламбур как феномен русской экспрессивной речи : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01. Москва, 2014. 52 с.

64. Вороничев О. Е. Встать и стать : паронимы или синонимы? *Русский язык в школе*. Москва, 2016. № 2. С. 59–64.

65. Гайслер Н. Л. Энциклопедия христианской апологетики. 2-е изд. / [пер. с англ. В. Н. Гаврилов]. Санкт-Петербург : Библия для всех, 2009. 1184 с.

66. Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.

67. Галаванова Г. П. К вопросу о роли взаимозаменяемости при выделении и определении синонимов. *Синонимы русского языка и их особенности* / АН СССР; Ин-т рус. яз. Ленинград : Наука, Ленингр. отд., 1972. С. 112–122.

68. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. 3-е изд. Москва : Просвещение, 1965. 408 с.

69. Гельгард Р. Р. О лексической ассимиляции в связи с ложной («народной») этимологией. *Русский язык в школе*. Москва, 1956. № 3. С. 36–42.

70. Голованова Е. И. Паронимия в научном тексте как проблема соотношения языковой формы и содержания. *Гуманитарный вектор*. Чита : Забайкальский гос. ун-т, 2012. № 4(32). С. 28–33.

71. Голованова Е. И., Демидова Е. Н. Паронимическое сближение слов в фольклорном тексте : игра формой или прояснение смысла? *Шестые Лазаревские чтения «Лики традиционной культуры в начале XXI столетия» : материалы междунар. науч. конф. Челябинск, 26–27.02.2013 г.* Челябинск : Челяб. гос. акад. культуры и искусств, 2013. Ч. 1. С. 200–206.

72. Горбань В. В. Языковая игра : деривационный эксперимент. *Докса* : зб. наук. праць. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2006. Вип. 10. С. 343–349.

73. Горюшкина А. В. Лингвокультуремы в структуре современного поэтического дискурса сетевого автора Али Кудряшевой : функциональный аспект изучения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Череповец : ЧГУ, 2019. 185 с.

74. Горький А. М. О писателях-самоучках. URL : <http://gorkiy-lit.ru/gorkiy/articles/article-364.htm/> (дата звернення: 10.07.2019).

75. Грачёва Ю. В. Паронимия и виды паронимов в немецком языке. *Вестник Московского финансово-юридического университета*. Москва, 2015. № 4. С. 97–104.

76. Греч А. Н. Справочное место русского слова : Четыреста пятьдесят поправок с руководством к употреблению буквы ять. 2-е изд., пересмотр. и доп. Санкт-Петербург : тип. Н. Греча, 1843. VI, 140 с.

77. Григорьев В. П. Паронимическая аттракция в русской поэзии XX в. *Сборник докладов и сообщений Лингвистического общества*. Калинин : КГУ, 1975. Вып. 5. С. 131–164.

78. Григорьев В. П. Паронимия. *Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия*. Москва : Наука, 1977. С. 186–239.

79. Григорьев В. П. Паронимическая аттракция. *Поэтика слова*. Москва : Наука, 1979. С. 251–299.

80. Григорьев В. П., Кожевникова Н. А., Петрова З. Ю. Материалы к словарю паронимов русского языка. М. : Ин-т русского языка РАН, 1992. 290 с.

81. Гридина Т. А. Языковая игра : стереотип и творчество. Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. пед. ун-та, 1996. 225 с.

82. Гридина Т. А. Языковая игра как лингвокреативная деятельность. *Язык. Система. Личность. Языковая игра как лингвокреативная деятельность. Формирование языковой личности в онтогенезе*. Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2002. С. 26–27.

83. Гридина Т. А. Игровой дискурс в современной языковой ситуации. *Языковая игра. Онтогенез речевой деятельности. Дискурсивная презентация языковой личности* : Материалы международной конференции «Язык. Система. Личность», Екатеринбург, 14-16 апреля 2004 г. Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2004. С. 7–18.

84. Гридина Т. А. Языковая игра в художественном тексте. Екатеринбург : УрГПУ, 2008. 165 с.

85. Губа Г. П. Справочник по неврологической семиологии : симптомы, синдромы и функциональные пробы. 3-е изд. Киев : Академпресс, 1996. 448 с.

86. Гузеев Ж. М. О квалификации двоякофункционирующих слов в тюркских языках. *Эльбрус*. Нальчик, 2002. № 3. С. 52–71.

87. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва : Прогресс, 1984. С. 37–281.

88. Гумбольдт В. фон. О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития. *Избранные труды по языкознанию*. Москва : Прогресс, 1984. С. 307–323.

89. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа (отрывок) / пер. с нем. О. А. Гулыга. *Язык и философия культуры*. Москва : Прогресс, 1985. С. 370–381.

90. Дащенко О. И. Особенности библеизмов в русской поэзии начала XX века. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ*. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 26–30.

91. Демидова Е. Н. Причины паронимического сближения в научных текстах. *Языки профессиональной коммуникации : сб. статей участников Четвёртой международной научной конференции*. Челябинск : Энциклопедия, 2009. С. 42–44.

92. Демидова, Е. Н. Разграничение терминологических паронимов в современном журналистском тексте. *Провинциальный мегаполис в современном информационном обществе : материалы междунар. науч. конф. (Челябинск, 24–26.03.2010 г.)*. Челябинск : Энциклопедия, 2010. С. 148–151.

93. Демидова Е. Н. Проблема дифференциации паронимии, синонимии и вариантности в научной речи. *Вестник Челябинского государственного университета*. Челябинск, 2011. № 8. Вып. 51. С. 47–49.

94. Демидова Е. Н. Паронимия как актуальная стилистическая проблема. *Теоретические и прикладные аспекты речевой деятельности : сб. науч. статей*. Нижний Новгород : НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2013. Вып. 8. С. 82–88.

95. Демидова Е. Н. Типология паронимов в научном тексте. *Челябинский гуманитарий : научный журнал Уральского отд-я РАН*. 2013. № 1 (22). С. 29–34.

96. Демидова Е. Н. Когнитивные основания разграничения паронимов. *Наука и образование в XXI веке : материалы Междунар. научно-практ. конф.* Тамбов, 2013. С. 48–51.

97. Демидова Е. Н. Паронимия в научном тексте : когнитивный аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 – теория языка. Челябинск : Челябинский гос. ун-т, 2014. 192 с.

98. Дидковская В. Г. Языковая игра в текстах современной литературы. *Вестник Череповецкого государственного университета.* Череповец, 2013. № 2. Т. 2. С. 57–61.

99. Дорофеева Е. Н. Экспрессивные средства речевого воздействия в современных СМИ. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ.* Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 307–311.

100. Дубчак И. Е. Коммуникативные стратегии новичков и опытных участников в дискурсе досуговых субкультур (на материале интернет-форумов). *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ.* Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 311–316.

101. Евграфова А. А. Стилистическое использование паронимии разных типов. *Исследования по русскому и украинскому языкам.* Днепропетровск, 1973. С. 51–57.

102. Евграфова А. А. Паронимия в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Киев : Гос. пед. ин-т им. М. Горького, 1975. 20 с.

103. Евграфова А. А. Паронимия в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Киев : Гос. пед. ин-т им. М. Горького, 1975. 184 с.

104. Егоров Е. Д. Праксиология : Основы теории. Часть 1. Личность. 2-е изд., испр. и доп. Москва : ООО «Издательство МБА», 2018. 252 с.

105. Егоров Е. Д. Праксиология : Основы теории. Часть 2. Субъекты отношений. Москва : Юстицинформ, 2020. 238 с.
106. Жирмунский В. М. Поэзия Александра Блока. Петроград : Картонный домик, 1922. 103 с URL : <https://www.you-books.com/book/V-Zhirmunskij/Poeziya-Aleksandra-Bloka/>
107. Жирмунский В. М. Рифма, её история и теория. Москва : Книга по требованию, 2014. 342 с.
108. Жулий Т. Б. Проблемы лингвокультурологии в исследованиях мановцев. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ.* Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 245–249.
109. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Языковая игра. *Русская разговорная речь : Фонетика. Морфология. Лексика. Жест.* Москва : Наука, 1983. С. 172–213.
110. Зимняя И. Я. Психологическая характеристика понимания текста. Москва : Слово, 1988. 324 с.
111. Зиновьева Е. И. Лингвокультурология : от теории к практике : учебник. Санкт-Петербург : СПбГУ; Нестор-История, 2016. 182 с.
112. Иванов С. С. Лингвистический статус и функциональные возможности паронимии в системе современного английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки. Н. Новгород : Нижегородский гос. лингвистический ун-т им. Н. А. Добролюбова, 2010. 22 с.
113. Иванова Д. А. Паронимия в ряду смежных явлений в современном русском языке // *Филология и культура.* Казань : КазФУ, 2013. № 4(34). С. 52–56.
114. Исаченко А. В. Из наблюдений над «новой рифмой». *Slavic poetics : Essays in Honor of Kiril Taranovsky.* The Hague-Paris, 1973. С. 208–226.
115. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Омск : Изд-во ОмГУ, 1999. 284 с.

116. Ишкильдина З. К. Лексико-семантическая категория паронимии в разноструктурных языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Уфа, 2003. 18 с.

117. Канторчик У. О языке прессы в переломные времена. *Русский язык : Исторические судьбы и современность : Международный конгресс*. Москва : МГУ, 2001. С. 237.

118. Каратюк В. И. Использование однозвучных слов для создания паронимии. *Вопросы структуры германских языков*. Омск : ОмГУ, 1978. С. 87–95.

119. Кожин А. Н. Публицистический стиль. *Русский язык : энциклопедия*. Москва : Русский язык, 1979. С. 243.

120. Колесников Н. П. Словарь паронимов русского языка. Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1971. 346 с.

121. Колесников Н. П. Паронимия как стилистическая фигура. *Русский язык в школе*. Москва : Просвещение, 1973. № 3. С. 86–89.

122. Колесников Н. П. Словарь паронимов русского языка. Ростов-н/Д. : Феникс, 1995. 544 с.

123. Колесников Н. П. Паронимы и языковые стразы. *Филологический вестник Ростовского государственного университета*. Ростов н/Д., 2005. № 3. С. 38–40.

124. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : учеб. пособие. Екатеринбург : Изд-во УрФУ, 2012. 818 с.

125. Космеда Т. А. Языковая игра – продуктивный приём публицистического стиля современной эпохи (на материале газеты «Арт-Мозаика»). *Культура народов Причерноморья*. Симферополь : ТНУ им. В. И. Вернадского, 2002. № 32. С. 297–300.

126. Котелевский Д. В. Понятие «языковой игры» в философии Л. Витгенштейна. Эпистемы : сб. науч. статей. Екатеринбург : Ажур, 2014. Вып. 9 : Аспекты аналитической традиции. С. 35–42.

127. Кравченко А. В. Язык и восприятие. Когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск : Иркутский гос. ун-т, 1996. 160 с.
128. Крамаренко (Демидова) Е. Н. Паронимия в научной речи (к постановке проблемы). *Житниковские чтения (VIII, 2007) : Информационные системы: гуманитарная парадигма : Материалы всерос. науч. конф.* Челябинск : Энциклопедия, 2007. С. 23–25.
129. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций. Москва : Гнозис, 2001. 270 с.
130. Красных В. И. Толковый словарь паронимов русского языка: 1100 паронимических рядов, более 2600 паронимов». Москва : Астрель: АСТ, 2007. 590 с.
131. Критенко А. П. Паронимия и ее роль в языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев : Ин-т языковедения им. А. А. Потебни АН УССР, 1974. 24 с.
132. Крушевский Н. В. Избранные труды по языкознанию / Сост. Ф. М. Березин; отв. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Наследие, 1998. 296 с.
133. Крылова Н. В. Паронимия в современном английском языке : идиоэтнический и функциональный аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 1993. 160 с.
134. Крылова Н. В. Идиоэтническая специфика английской паронимии в структуре звукового каламбура. *Культура и цивилизация*. Ногинск, 2017. Т. 7. № 4А. С. 55–66.
135. Крысенко Т., Суханова Т. Паронимия в научной терминологии на занятиях по русскому языку как иностранному. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка]. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький, 2019. Вип. 175. С. 39–44.
136. Крысин Л. П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. Москва : Издат. центр «Академия», 2009. 240 с.
137. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца XX века* / ред. Ю. С. Степанов. Москва : Ин-т языкознания РАН, 1995. С. 144–238.

138. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН : Ин-т языкознания. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с. (Язык. Семиотика. Культура).

139. Кудрявцева Л. А. Русский язык на Украине : Киевское городское просторечие конца XX столетия. *Русский язык: Исторические судьбы и современность : Международный конгресс*. Москва : МГУ, 2001. С. 191.

140. Кузнецова И. Н. О паронимии. *Вестник Московского университета. Серия Филология*. Москва : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1976. № 1. С. 40–48.

141. Кузнецова И. Н. Паронимическая аттракция как выразительное средство языка. Материалы Международной научной конференции «Дни франко-российских исследований». *Речь и тексты: тенденции, истоки, перспективы* / под ред. В. М. Амеличевой, Е. М. Белавиной. Москва : МГУ, 2013. С. 77–90.

142. Курдюмова И. А. Сетевой сленг : лингводидактический аспект. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ*. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 252–255.

143. Лаенко Л. Б. Категория ментальной репрезентации : результаты теоретического и методологического поиска. *Вестник Воронежского государственного университета. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Воронеж, 2007. № 1. С. 5–12.

144. Лещенко О. Антропоцентричность как универсальный принцип организации языковой картины мира. *Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. праць*. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2014. Вип. 5. С. 171–179.

145. Литвин И. Н. Пропозитивно-диктумная мотивация наименований лиц в русском языке (когнитивно-ономасиологический аспект). *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. Вип. 94. С. 143–150.

146. Луковенко Т. О. Явище паронімії в українській гомеопатичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів, 2012. Т. 733. С. 123–126.

147. Ляшевская О. Н., Шаров С. А. Частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка). Москва : Азбуковник, 2009. 1090 с. URL : <http://dict.ruslang.ru/freq.php/>

148. Максимов Ю., Люлька А. Священное Писание : Коран или Библия? Часть 1. *Православие и современность : информационно-аналитический портал Саратовской митрополии*. URL : http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/article_old_5268/ (дата звернення: 9.08.2019).

149. Манькова Л. А. Стилистические особенности русскоязычных средств массовой коммуникации на постсоветском пространстве. *Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе : Материалы международного семинара*. Луганск-Женева : Знание, 2000. Вып. 1. С. 209–212.

150. Маслова В. А. К построению психолингвистической модели коннотации. *Вопросы языкознания*. Москва, 1989. № 1. С. 108–120.

151. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : учеб. пособие. Минск : Вышэйшая школа, 1997. 156 с.

152. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие. Москва : Академия, 2001. 208 с.

153. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре : Монография. Москва : Гнозис, 2007. 319 с.

154. Маслова В. А. Лингвокультурология и её роль в межкультурной коммуникации. Русистика и современность. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация : Материалы X Международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург : ИД МИРС, 2008. С. 27–35.

155. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Минск : Тетра-Системс, 2008а. 272 с.

156. Машиностроение : толковый словарь терминов. URL : <http://sl3d.ru/slovar/a.html/>

157. Мельников Г. П. Системный подход в лингвистике. *Системные исследования : Ежегодник 1972*. Москва : Наука, 1973. С. 183–204.

158. Мецгер Б. М. Ранние переводы Нового Завета. Их источники, передача, ограничения / Под ред. Е. Смагиной, Г. Баранковой; пер. с англ. С. Бабкиной. Москва : Изд-во Библиейско-богословского института св. апостола Андрея, 2002. 544 с.

159. Мецгер Б. М. Новый Завет : Контекст. Формирование. Содержание. 4-е изд. / пер. с англ. Г. Ястребов. Москва : Изд-во Библиейско-богословского института св. апостола Андрея, 2013. 360 с.

160. Мецгер Б. М., Эрман Б. Д. Текстология Нового Завета : Рукописная традиция, возникновение искажений и реконструкция оригинала. 2-е изд., перераб. и доп. / пер. с англ. Москва : Изд-во Библиейско-богословского института св. апостола Андрея, 2013. XX, 406 с.

161. Минаева Л. В. Мультимодусность текстов печатных СМИ и рекламы. *Вестник Московского университета. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Москва, 2002. № 4. С. 80–86.

162. Михайленко-Зото Е. А. Работа с учебником как системообразующий фактор овладения иностранными учащимися иноязычной речью. *Інновації та традиції умовній підготовці студентів : Матеріали міжнародного науково-практичного семінару*, 14 грудня 2017 р. Харків : ХНУБА, 2017. С. 172–173.

163. Михайленко-Зото Е. А. Явление паронимии как исследовательская проблема. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2018. № 30. С. 55–62. DOI : 10.18524/2307-4558.2018.30.154337

164. Михайленко-Зото Е. А. Лингвокультурологические основы функционирования паронимов в русском языке. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2019. № 31. С. 38–44. DOI : 10.18524/2307-4558.2019.31.178524

165. Михайленко-Зото Е. А. Место паронимии в языковедческой парадигме. *Одеська лінгвістична школа : класичне і новітнє : колективна монографія / за ред. Т. О. Ковалевської*. Одеса : ПолиПринт, 2019. С. 72–81.

166. Михайленко-Зото Е. А. Оптимизация подходов в изучении паронимов в текстах разных стилей. *Міжнаціональна комунікація – полілог культур (актуальні питання навчання іноземців)* : зб. наук. праць / за заг. ред. Л. В. Ревилевської. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. С. 170–175.

167. Михайленко-Зото О. О. Принципи диференціації паронімів у текстах різних стилів. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2019. № 32. С. 55–61. DOI : 10.18524/2307-4558.2019.32.187798

168. Михайленко-Зото Е. Непреднамеренная паронимия по причине ошибки в русском лингвокультурном пространстве. *Annali d'Italia*. Florence, 2020. Vol. 12. Issue 2. P. 67–71.

169. Михайленко-Зото Е. А. Преднамеренная паронимия в русской лингвокультуре. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія*. Харків, 2020а. Вип. 87. С. 36–44. DOI : 10.26565/2227-1864-2020-87-06

170. Михайленко-Зото Е. Рече-поведенческие ситуации паронимической оговорки / обмолвки в русской лингвокультуре. *International independent scientific journal*. Kraków, 2020b. No. 20. Vol. 2. P. 52–55.

171. Михайленко-Зото Е. А. Рече-поведенческие ситуации со сценариями преднамеренной паронимии в русском лингвокультурном пространстве. *Мова і культура : науковий журнал*. Київ : ВД Дм. Бураго, 2020с. Вип. 22. Т. VII (202). С. 397–406.

172. Михайленко-Зото Е. А. Рече-поведенческие ситуации со сценариями непреднамеренной паронимической ошибки в русском лингвокультурном пространстве. *Одеська лінгвістична школа : кола реконструкцій* : колективна монографія / за ред. Т. Ю. Ковалевської. Одеса : ПолиПринт, 2020d. С. 104–114.

173. Михельсон А. Д. Объяснительный словарь иностранных слов. 9-е изд. Санкт-Петербург, 1883. 764 с.

174. Мойсієнко А. К. Семантико-структурна організація народної загадки з прийменниковим компонентом «без». *Записки з українського мовознавства*.

Українська ментальність : діалог світів. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 14–19.

175. Мотина О. П. Словообразовательные модели субстантивных паронимов в русском и английском языках. *Вестник Тверского государственного университета. Серия : Филология*. Тверь, 2014. № 4. С. 87–92.

176. Мощева С. В. Выразительный потенциал текстов массовой коммуникации: фонетический аспект. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*. Кострома : КГУ, 2012. № 2. С. 92–95.

177. Мощева С. В. Паронимическая аттракция как средство графической экспрессии (на материале текстов масс-медиа). *Вестник Костромского гос. университета им. Н. А. Некрасова*. Кострома, 2013. № 1. С. 76–78.

178. Мощева С. В. Полимодусность медийного (рекламного) текста. *Вестник Удмуртского государственного университета. Серия 5. История и филология*. Ижевск : УГУ, 2013. Вып. 2. С. 178–187.

179. Мурзин Л. Н. Норма, речевой приём и ошибка с динамической точки зрения. *Речевые приёмы и ошибки : типология, деривация, функционирование : сб. науч. трудов*. Москва : Ин-т языкознания АН СССР, 1989. С. 5–13.

180. Никитина В. В. Культурный сценарий и его языковое обеспечение как элемент лингвокультуры (на материале английского культурного сценария «Гостиничный сервис» : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Самара : Самарский гос. пед. ун-т, 2006. 23 с.

181. Никонов В. П. Паронимы в современной русской речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Минск, 1980. 24 с.

182. Панченко В. А. Вильгельм фон Гумбольдт. Внутренняя форма языка как отражение самобытности этнической культуры. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. Санкт-Петербург, 2010. Вып. 124. С. 396–401.

183. Панченко Е. И. Алфавит и его творческие возможности. *Лінгвістика. Лінгвокультурологія*. Дніпро : ДНУ, 2018. Т. 12. Ч. 1. С. 95-105.

184. Панченко Е. И. Инновационная скороговорка как отражение экстралингвистической реальности. *Вісник Дніпропетровського національного*

університету. *Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2017. Т. 11. Вип. 23. Ч. 1. С. 113–119.

185. Панченко О. І. Мова для іноземців – в аудиторії та після уроку (з досвіду роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Одеса, 2018. № 37. Т. 1. С. 60–62.

186. Пережогина О. В. Рече-поведенческие тактики призыва к любви в православной и светской культурах (на материале текстов второй половины XX века). *Учёные записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки*. Казань, 2012. Т. 154. Кн. 5. С. 189–194.

187. Петрунина С. П. Паронимические оговорки в диалекте. *Функциональная семантика слова : сб. науч. тр.* Екатеринбург : УрГПУ, 1993. С. 89–93.

188. Пешковский А. М. Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики. М. ; Л. : Госиздат, 1930. 176 с.

189. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 510 с.

190. Плужникова Т. И. Терминосистема и терминопотребление в дериватологии: проблемы и тенденции. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ*. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 87–91.

191. Половникова В. И. Лексический аспект преподавания русского языка как иностранного в продвинутом этапе. Москва : Русский язык, 1988. 160 с.

192. Полтавець Ю. С. Історія та вживання терміна «атракція» в мовознавчій традиції. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філологія*. Маріуполь, 2012. Вип. 7. С. 132–138.

193. Полтавець Ю. С. Специфіка граматичної атракції в українській мові (на матеріалі української періодики початку XXI ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. Острого, 2013. Вип. 40. С. 97–103.

194. Полтавець Ю. С. Явище атракції : вияв на різних мовних рівнях. *Лінгвістичні дослідження*. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. Вип. 36. С. 210–217.

195. Полтавець Ю. С. Типи паронімічної атракції в сучасній українській газетній періодиці. *Науковий часопис НПУ імені Н. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2014. Вип. 11. С. 49–58.

196. Полтавець Ю. С. Синонімічна атракція в українській публіцистиці початку ХХІ століття (на прикладі назв грошових одиниць). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Філологія. Мовознавство*. Миколаїв : 2015. Т. 252. Вип. 240. С. 75–79.

197. Пономарёва О. Б. Многозначность vs. неоднозначность газетных заголовков как когнитивный парадокс (на материале таблоидной прессы России и Великобритании). *Вопросы лингвистики, педагогики и методики преподавания иностранных языков : сб. статей*. Ижевск : Удмуртский ун-т, 2011. С. 216–222.

198. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ; Восток-Запад, 2007. 315 с.

199. Поржезинский В. К. Введение в языковедение. Москва : URSS : КомКнига, 2005. V, 242 с.

200. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии). *Фразеология в контексте культуры / под ред. В. Н. Телия*. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 25–33.

201. Потебня А. А. Слово и миф. Москва : Правда, 1989. 624 с.

202. Потебня А. А. Мысль и язык : труды. Москва : Лабиринт, 1999. 300 с.

203. Почепцов Г. Г. Коммуникативно-прагматические аспекты семантики. *Филологические науки : науч. докл. высш. шк.* Москва, 1984. № 4. С. 31–45.

204. Пристайко Т. С. Языковая неоднозначность как игровая составляющая рекламного контекста. *Русский язык и литература : проблемы*

изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 345–348. (дом)

205. Приходько В. К. Выразительные средства языка. Москва : ИЦ Академия, 2013. 256 с.

206. Прокопчик О. Д. Семантические механизмы и прагматические функции паронимии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2005. 19 с.

207. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики. Москва : Изд-во РУДН, 2005. 329 с.

208. Реформатский А. А. Введение в языковедение / Под ред. В. А. Виноградова. Москва : Аспект Пресс, 1996. 536 с.

209. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б. Занимательная стилистика. Москва : Книга по требованию, 2013. 207 с.

210. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык : учебник. 13-е изд. Москва : АЙРИС-пресс, 2014. 448 с.

211. Русский язык : Энциклопедия / под. ред. Ф. П. Филина. Москва : Сов. энциклопедия, 1979. 432 с.

212. Самойлов Д. С. Книга о русской рифме. 3-е изд. Москва : Время, 2005. 400 с.

213. Санджи-Гаряева З. С. Языковая личность Андрея Платонова через призму языковой игры. *Русский язык : Исторические судьбы и современность : Международный конгресс.* Москва : МГУ, 2001. С. 461.

214. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкознания.* Москва : Наука, 1995. № 3. С. 56–69.

215. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 552 с.

216. Северская О. И. Паронимическая аттракция как явление поэтического языка и как явление индивидуального стиля : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1987. 209 с.

217. Северская О. И. Паронимическая аттракция в поэтическом языке М. Цветаевой. *Проблемы структурной лингвистики 1984*. Москва : Наука, 1988. С. 212–224.
218. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография. Киев : Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.
219. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
220. Семиотика : антология / сост. Ю. С. Степанов. 2-е изд. Москва : Академ. Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 702 с.
221. Сидорова Л. Явление паронимии в русском языке. *Исследователь / Researcher*. Москва : МПГУ, 2012. № 3–4. С. 160–171.
222. Словарь паронимов : онлайн-словарь паронимов со значением слов и примерами. URL : <https://ru-paronym.ru/>
223. Словарь паронимов paronymonline.ru : онлайн-словарь паронимов русского языка. URL : <https://paronymonline.ru/>
224. Снетова Г. П., Власова О. Б. Словарь трудностей русского языка. Паронимы. Москва : Эксмо, 2009. 416 с.
225. Снетова Г. П., Власова О. Б. Словарь паронимов русского языка. Москва : Мир и Образование, 2017. 416 с.
226. Соболева І. О. Знижені (позалітературні) мовні засоби в сучасному публіцистичному дискурсі : Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Сімферополь, 2002. 19 с.
227. Солганик Г. Я. Язык современных СМИ. *Журналистика и культура русской речи*. Москва, 2004. № 1. С. 4–8.
228. Степанов Е. Н. Парономазия как механизм лексической деривации в профессиональных аргосах одесситов. *Язык образования и образование языка : Материалы международной конф. 11–13 июня 2000 г.* Великий Новгород : Изд-во НовГУ, 2000. С. 290–292.

229. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.

230. Степанов Е. Н. Взаимодействие научных лингвистических подходов в исследовании русской городской речи. *Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2014. № 21. С. 27–35.

231. Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 496 с.

232. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Москва : Просвещение, 1975. 271 с.

233. Стернин И. А. Когнитивная структура топонимического концепта. *Русистика и современность. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация : Материалы X Международной научно-практической конференции*. Санкт-Петербург : ИД МИРС, 2008. С. 50–63.

234. Сычёва С. Г. Эстетические идеи в книге А. Шопенгауэра «Мир как воля и представление». *Известия Томского политехнического университета*. 2010. Т. 316. № 6. С. 180–184.

235. Тарабрин Л. О паронимах. *Русский язык в школе*. Москва, 1963. № 6. С. 60–62.

236. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / пер. с франц. Н. А. Садовский. Москва : Наука, 1987. 239 с.

237. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.

238. Теренин А. В. Парономазия, игра слов, каламбур : взгляд на проблему. *Современные проблемы науки и образования : электронный научный журнал*. 2015. № 1. Ч. 1. URL : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=19323/>

239. Тимчук О. Т. Обігравання структурних елементів слова як семантико-стилістичне явище (морфеміка і словотворення). *Мовознавство*. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2001. № 2. С. 54–62.

240. Титан и его сплавы: свойства и сфера применения. *Эталон сталь* : сайт. 2017. URL : <https://www.etalonstal.ru/statii/titan-i-ego-splavy-svoystva-i-sfera-primeneniya/>

241. Ткаченко Л. П. Стилистические функции паронимов (на материале художественного текста). *Русский язык в школе*. Москва, 1982. № 3. С. 66–70.

242. Ткаченко Л. П. Стилистическое использование паронимической аттракции в современном русском языке. *Филологические науки*. Москва, 1982. № 4. С. 76–81.

243. Ткаченко Л. П. Опыт построения типологии стилистических функций паронимии и паронимии в публицистике и художественной литературе. *Вопросы стилистики*. Москва : Изд-во МГУ, 1983. С. 87–98.

244. Ткаченко Л. П. Паронимическая аттракция как речевой приём. *Речевые приёмы и ошибки, типология, деривация и функционирование* : сб. науч. трудов. Москва : Ин-т языкознания АН СССР, 1989. С. 126–132.

245. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология*. Москва : Academia, 1997. С. 306–315.

246. Топка Л. В. Рече-поведенческая ситуация : универсальное и этноспецифическое. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия Филология*. Иркутск : ИГЛУ, 2009. № 2 (6). С. 111–116.

247. Топка Л. В. Межъязыковое и национально-культурное пространство речеповеденческой ситуации. *Вестник ЛГУ им. Пушкина Серия Филология*. Санкт-Петербург : ЛГУ, 2011. № 4. Т. 1. С. 201–210.

248. Труфанова И. В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика. *Филологические науки. Научные доклады высшей школы*. Москва, 2001. № 3. С. 56–65.

249. Уёмов А. И. Вещи, свойства и отношения. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 184 с.

250. Федотов О. И. Рифма и звуковой повтор. *Метод и стиль писателя*. Владимир, 1976. С. 102–136.

251. Федотова Л. Н. Коммуникативно-прагматический аспект явления паронимии (на материале современного английского языка). *Коммуникативно-прагматические аспекты перевода*. Пермь : ПТУ, 1991. С. 15–21.

252. Федотова Л. Н. Паронимия в английском языке : учеб. пособие. Тверь : ТГУ, 1994. 76 с.

253. Фомина М. И. Лексика современного русского языка : учеб. пособие / под ред. Н. М. Шанского. Москва : Высш. шк., 1973. 152 с.

254. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? *Язык и наука конца XX века*. Москва : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. С. 74–117.

255. Хартия добрососедских отношений, стабильности, безопасности и сотрудничества в Юго-Восточной Европе, Бухарест, 12.02.2000 г. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/see_charter.shtml/

256. Хомко И. Структурно-семантическая организация словообразовательного гнезда с исходным существительным *гора* в русском языке. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ*. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 113–116.

257. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : учеб. пособие. Москва : Флинта, 2004. 181 с.

258. Хромеева Н. Н. Факторы, влияющие на процессы понимания при становлении чтения на иностранных языках. *Вопросы науки и образования* : электронный журнал. Москва, 2017. № 2 (3). С. 110–113.

259. Цонева Л. Езиковата игра в съвременната публицистика. В. Търново : Фабер, 2000. 176 с.

260. Цыганкова Е. А. Сущность явления паронимии. *Язык, литература, ментальность : разнообразие культурных практик : Материалы II Международной научной конференции*. Курск : Курский гос. унив., 2009. С. 111–116.

261. Чернышёва А. Ю., Чан Ваньцзюнь. Рече-поведенческие тактики приветствия в русском и китайском языках. *Учёные записки Казанского*

университета. Серия Гуманитарные науки. Казань, 2018. Т. 160. Кн. 5. С. 1142–1150.

262. Чижов Н. С. Рифма Ивана Жданова в аспекте проблемы историко-литературного контекста. *Сибирский филологический журнал*. Новосибирск : Ин-т филологии СО РАН, 2017. № 3. С. 117–132.

263. Чорна К. В., Коваль Л. М. Динаміка системи жіночих імен м. Волновахи Донецької області за період з 1980 р. до 2018 р. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. Вип. 10. Т. 2. С. 118–122.

264. Шарапилова Э. А. Фоносемантика в лирике Марины Цветаевой : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Махачкала : Дагестанский гос. пед. ун-т, 2000. 156 с.

265. Швец А. В. Публицистический стиль современного русского литературного языка : (О некоторых особенностях синтаксического строя современной газетной речи и тенденция её развития). Киев : Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1979. 128 с.

266. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд в кругу комплексных единиц словообразовательного уровня : словообразовательный ряд и словообразовательная цепочка. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. Вип. 94. С. 128–135.

267. Шепель Ю. А. Семантические процессы в организации словообразовательных рядов. *Русский язык и литература : проблемы изучения и преподавания в школе и вузе. 2011 : сб. науч. работ*. Киев : КНУ им. Тараса Шевченко, 2011. С. 116–119.

268. Шмелёв Д. Н. Языковая небрежность и поэтическая вольность. *Res Philologica*. Москва ; Ленинград : Наука, 1990. С. 460–464.

269. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда. Москва : Public Domain, 2020. 672 с.

270. Щербина А. А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). Киев : Изд-во АН УССР, 1958. 68 с.

271. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. Более 2000 единиц. Москва : Астрель : АСТ : Хранитель, 2007. 746 с.

272. Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва : Педагогика, 1978. 304 с.

273. Юнязов Р. Ю. Каламбур в заголовках газет как средство привлечения внимания аудитории. *Филология и литературоведение : Электронный науч.-практ. журнал*. Саранск, 2014. URL : <http://philology.snauka.ru/2014/08/893> (дата звернения : 18.10.2019).

274. Языковая ситуация. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Языковая_ситуация/ (дата звернения: 22.01.2018).

275. Янко-Триницкая Н. А. К изучению паронимов. *Русский язык в школе*. Москва, 1979. № 5. С. 98–101.

276. Яркова Л. Г. Паронимия в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки. Ленинград, 1979. 16 с.

277. Kita M., Polański E. Słownik paronimów, czyli wyrazów mylonych. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004. 230 s.

278. Metzger B. M. A Textual Commentary on the Greek New Testament. London ; New York : United Bible Societies, 1971. XXXII, 767 p.

279. Sultanzade V. Turkish-Azerbaijani Dictionary of Interlingual Homonyms and Paronyms. LINCOS Studies in Asian Linguistics, 2009. 184 p.

280. Škvareninová O. Paronymický slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999. 212 s.

281. Varynska A., Kutuza N. Neuropsychophysiological Basis of Communicative Influence. *Journal of History Culture and Art Research*. Karabük : Karabük University, 2020. Vol. 9. Issue 1. P. 107–114. DOI: 10.7596/taksad.v9i1.2539.

282. Vereščagin E. M. Wandel traditioneller Rede- und Verhaltenstaktiken von Russen unter Bedingungen des freien Marktes. *Dialog und Divergenz. Interkulturelle Studien*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1997. S. 257–267.